СОКИРОНОСИЦЯ СТРУНКА (ВЯЗІЛЬ СТРУНКИЙ)

Securigera elegans (Pančić) Lassen (*Coronilla elegans* Pančić; *C. latifolia* (Hazsl.) Jáv.)

Родина Бобові — Fabaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Реліктовий диз'юнктивний вид.

Ареал виду та його поширення в Україні
Балкани, Ср. та Сх. (пд.-зх. частина) Європа. В Україні — спорадично в Закарпатті, Правобережному та Лівобережному Лісостепу, також наводиться для Сумської обл. Адм. регіони: ?См, Зк, Вн, Чк, Кд, Хр, Од.

Чисельність та структура популяцій
Популяції малочисельні, з невеликих груп особин або поодиноких рослин (окол. м. Ужгорода, гора Плішка, окол. м. Мукачева, с. Станове Мукачівського р-ну, ур. Велика Уголька Тячівського р-ну; Вінницька обл.: с. Лісниче Бершадського р-ну; Червоно-Греблянське л-во Чечельницького р-ну; с. Мала Киріївка, «Кулиничів ліс» Бершадського р-ну; с. Яланець, ліс «Деренківець» Ольгопільського р-ну; Одеська обл.: ур. Байтали Ананьївського р-ну; Черкаська обл.: с. Медведівка Чигиринського р-ну; Кіровоградська обл.: Чорноліський заказник Знам'янського р-ну; Харківська обл.: правий берег Сіверського Донця, окол. с. Таранівки та НПП «Гомільшанська лісова дача» Зміївського р-ну).

Причини змінності чисельності.
Слабка конкурентна здатність, недостатнє природне відновлення, стравлювання дикими парнокопитними.

Умови місцезростання
Термофільні, освітлені дубові і букові ліси (кл. *Querco-Fagetea*, *Quercetea pubescenti-petraeae*) на добре прогрітих схилах, вирубках, галявинах, узліссях і серед чагарників (кл. *Rhamno-Prunetea)*. Ксеромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна, сизувата, трав'яна рослина з розвиненим каудексом і стрижневою кореневою системою. Стебло прямостояче або висхідне, просте або трохи розгалужене, розсіяно щетинисто-волосисте або майже голе, 30–70 см заввишки. Листки непарнопірчасті 7–20 см завдовжки; листочки (7–15) еліптичні, короткозагострені, 1–4 см завдовжки. Прилистки дрібні, яйцеподібні. Суцвіття зонтикоподібні, на пазушних квітконосах, що перевищують листки, з 6–18 квіток. Квітки рожеві або білувато-фіолетові. Боби лінійні або зігнуті, 5–10-членні, з тоненьким відігнутим носиком, жовті або каштанові. Насінини циліндричні, 3–4,5 мм завдовжки. Цвіте у травні–липні, плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням.

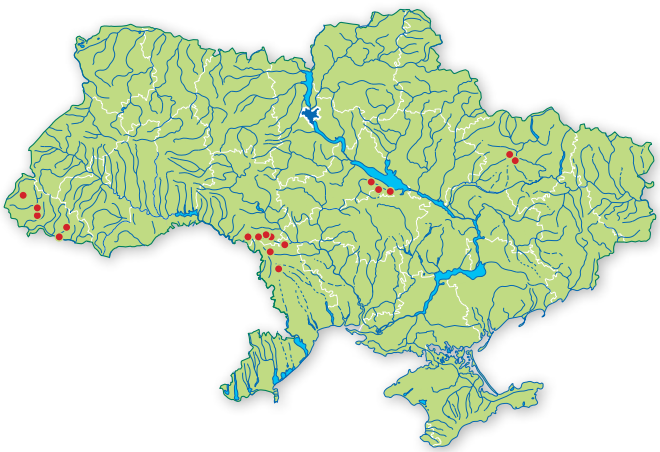

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють в ур. Велика Уголька (Карпатський БЗ), Чорноліському заказнику (Кіровоградська обл.) та в НПП «Гомольшанська лісова дача». Уточнення сучасного поширення виду, картування популяцій. Заборонено збирання, заготівлю рослин, порушення умов місцезростань.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Кормове.

Основні джерела інформації
Заверуха, Андриенко, Протопопова, 1983; Прокудин, Тверетинова, Горелова и др., 1979; Редкие и исчезающие растения и животные Украины. Справочник, 1988; Собко, 2005; Чопик, 1978.

Автор: М.М. Федорончук
Фото: А.А. Куземко, Я.П. Санісло (вставка)

СОФОРА КИТНИКОПОДІБНА

Sophora alopecuroides L. (*Vexibia alopecuroides* (L.) Jakovl., incl. *Vexibia alopecuroides* (L.) Jakovl. subsp. *jaubertii* (Spach) Jakovl.; *Sophora prodanii* E.S. Anderson)

Родина Бобові — Fabaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Реліктовий вид з диз'юнктивним ареалом.

Ареал виду та його поширення в Україні
Балкани, Крим, Кавказ (Передкавказзя, Сх. і Пд. Закавказзя), пониззя Волги, Зх. Сибір, Мала та Ср. Азія. В Україні зростає у Гірському Криму (окол. с. Партизанське Сімферопольського р-ну та ур. Уч-Кош в окол. м. Ялти). Адм. регіон: Кр.

Чисельність та структура популяцій
Відомо два місцезнаходження. Локальні популяції нечисельні з тенденцією до скорочення. Дуже рідко вид утворює суцільний покрив, частіше зростає окремими особинами або куртинами.

Причини зміни чисельності
Зменшення площ природних місцезростань внаслідок посилення антропогенного навантаження (вирубка чагарників, витоптування, забудова) та вузька стенотопність виду.

Умови місцезростання
Зростає на кам'янистих схилах, сонячних галявинах, узліссях дубових лісів, у чагарникових заростях. Угруповання кл. *Quercetea pubescenti-petraeae, Rhamno-Prunetea, Trifolio-Geranietea*. Ксеромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина 50–80 (100) см заввишки, з розгалуженим, у верхній частині дуже облиствленим, дрібно опушеним стеблом та непарноперистими, волосистими листками. Квітки білі або кремові, зібрані на верхівці у густі, багатоквіткові китиці. Боби 50–70 мм завдовжки, чоткоподібні, циліндричні, довгозагострені, нерозкривні, притиснуто-волосисті, направлені уверх. Насінин у бобі 3–7, жовто-коричневі. Цвіте у травні–липні, плодоносить у липні–серпні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють у Ялтинському гірсько-лісовому ПЗ. Необхідно забезпечити заповідний режим у місцях поширення виду, здійснювати контроль за станом популяцій. Заборонено збирання рослин, заготівля, порушення умов місцезростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, отруйне.

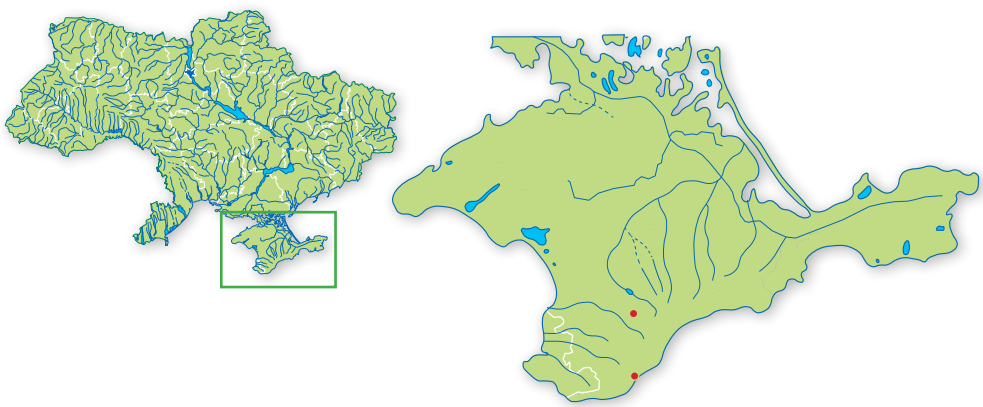

Основні джерела інформації
Каталог редких, исчезающих..., 1975; ЧКУ, 1996.

Автор: М.М. Федорончук
Малюнок: Т.В. Степаненко

КОНЮШИНА ТЕМНО-КАШТАНОВА

Trifolium badium Schreb.
(*Chrysaspis badia* (Schreb.) Greene)

Родина Бобові — Fabaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Центральноєвропейський субальпійсько-альпійський вид в ізольованому локалітеті на сх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Гори Центральної Європи: Альпи, Карпати, Судети. В Україні відомий єдиний локалітет на г. Близниця (Свидовець) у Закарпатській обл. Адм. регіон: 3к.

Чисельність та структура популяцій
Популяція малочисельна, займає площу до 200–300 м^2, відносно стабільна за умови відсутності антропогенного впливу. Основна частина популяції розташована поблизу оглядової площадки на вершині гори, що постійно загрожує руйнуванням екотопу.

Причини зміни чисельності
За останні 30 років змін чисельності не спостерігалося, але структура популяції змінюється в сторону переважання старих генеративних особин, що свідчить про зниження генеративного поновлення.

Умови місцезростання
Кам'янисті відслонення та осипища в альпійському поясі поблизу вершини гори. Угруповання союзів *Arabidion coeruleae* (кл. *Thlaspietea rotundifolii*), *Poion alpinae* (кл. *Molinio-Arrhenatheretea*. Петрофіт, мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна, іноді дворічна, трав'яна рослина. Стебло від основи розгалужене, з нечисленними квітконосними й недорозвиненими прикореневими улисненими пагонами; стебла прямостоячі, іноді висхідні, 15–30 см заввишки, притиснутоволосисті або голі; прилистки довгасті, ланцетно загострені, на 2/3 зрослі з черешками листків; нижні на довгих черешках, верхні на черешках коротших, ніж прилистки; листочки майже сидячі або на дуже коротеньких черешочках, довгасті, овальні або яйцеподібні, 1–2 см завдовжки й 0,7–1,5 см завширшки. Головки 1,5–2 см діаметром, багатоквіткові, по 1–2 на стеблі, на квітконосах, які до кінця цвітіння видовжуються. Квітки до кінця цвітіння пониклі; зубці чашечки війчасті, нижні в 3–4 рази довші від верхніх; віночок золотисто-жовтий або жовтий, при плодах блискучо-каштановий або коричневий; прапорець з випнутими жилками, від яких пізніше майже зморшкуватий; човник менший від половини довжини прапорця. Біб однонасінний, на дуже короткій ніжці. Цвіте у червні–липні, плодоносить у липні–вересні. Розмножується насінням.

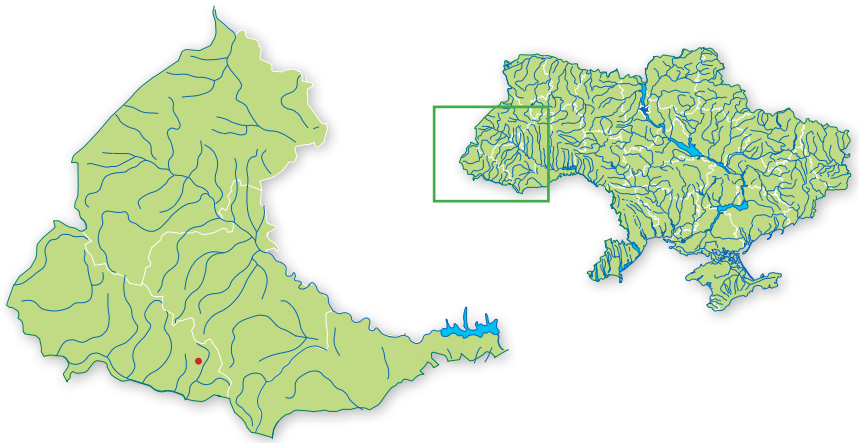

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняється у Карпатському БЗ. Доцільно проводити пошук інших можливих локалітетів на суміжних вершинах хр. Свидовець. Заборонено збирання рослин, руйнування екотопів, створення рекреаційних пунктів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, кормове.

Основні джерела інформації
Флора УРСР, 1954.

Автори: О.О. Кагало, Н.М. Сичак
Фото: Б. Суднік-Войциковська

КОНЮШИНА ЧЕРВОНУВАТА

Trifolium rubens L.

Родина Бобові — Fabaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Центральноєвропейський вид, що знаходиться на сх. межі поширення і трапляється рідко.

Ареал виду та його поширення в Україні
Зрідка в правобережній частині України (Закарпаття та Волино-Поділля). Адм. регіони: Рв, Лв, Ів, Тр, Зк, Вн.

Чисельність та структура популяцій
Популяції займають невеликі площі. У межах популяції зростає невеликими куртинами чи поодиноко.

Причини зміни чисельності
Вид характеризується стенотопною еколого-ценотичною амплітудою і є чутливим до надмірного впливу антропогенних факторів, погано відновлюється. За останні десятиліття число локалітетів і чисельність популяцій скоротилися.

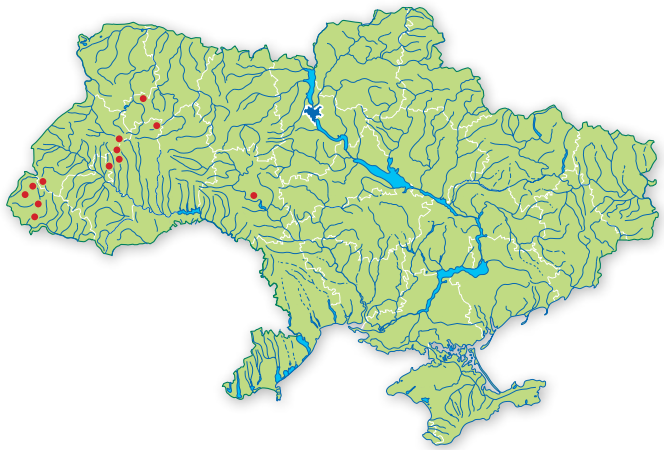

Умови місцезростання
Суходільні луки, лучні степи, узлісся, чагарники. Ксеромезофітні угруповання кл. *Festuco-Brometea* (союз *Cirsio-Brachypodion pinnati*) та *Trifolio-Geranietea*. Ксеромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина до 20–90 см заввишки. Стебла прямостоячі чи висхідні. Листки в обрисі яйцеподібні, листочки ланцетні 4–8 см завдовжки та 1–1,5 см завширшки, по краю нерівномірно зубчасті, зісподу із сіткою жилок. Суцвіття досить велика, видовжена яйцеподібна або циліндрична голівка 4–10 см завдовжки та 2–3,5 см завширшки. Квітки червоні, 1,3–1,6 см завдовжки. Боби яйцеподібно-кулясті, плівчасті, однонасінні. Цвіте у червні–липні, плодоносить у липні–серпні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють в загальнодержавних заказниках «Лиса гора» (Львівська обл.), «Касова гора» (Івано-Франківська обл.). Заборонено порушення умов зростання, терасування схилів, заліснення, надмірне випасання, збирання рослин.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, кормове.

Основні джерела інформації
Флора УРСР, 1954.

Автор: Я.П. Дідух
Фото: О.О. Кагало

ДУБ КОШЕНІЛЬНИЙ (Д. АВСТРІЙСЬКИЙ)

Quercus cerris L. (*Q. austriaca* Willd.)

Родина Букові — Fagaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Сх.середземноморсько-пд.європейський диз'юнктивно поширений вид на пн.-сх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Поширений у Сх. Середземномор'ї, на пд. Середньої та у Пд. Європі, а також в Малій Азії. В Україні відоме єдине природне місцезростання на українсько-румунському кордоні у підніжжі пд. схилу Юлівських гір. Адм. регіон: Зк.

Чисельність та структура популяцій
Популяція з кількох десятків поодиноких дерев, що зростають у вигляді домішки до лісоутворюючої породи дуба скельного. Популяційні параметри не досліджені. Стан популяції невідомий.

Причини зміни чисельності
Руйнування біотопів під час освоєння лісових площ у підніжжі пд. схилів вулканічних пагорбів під сади та виноградники, слабке природне відновлення та витіснення більш конкурентними породами, низька життєвість на пн. межі ареалу, відсутність екотопів відповідного типу.

Умови місцезростання
Світла суха рівнинна діброва з дуба скельного (кл. *Quercetea pubescenti-petraeae*) на висоті біля 200 м н. р. м., сформована на глибоких багатих ґрунтах лесових та лесоподібних порід. Ксеромезофіт.

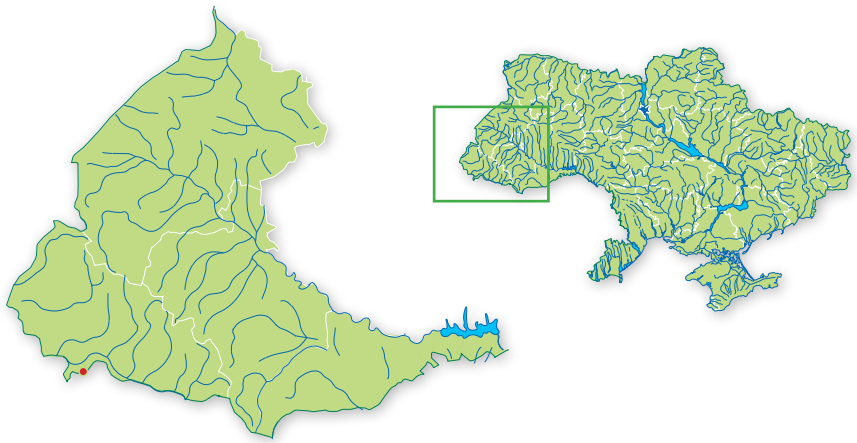

Загальна біоморфологічна характеристика
Фанерофіт. Дерево 15–30 м заввишки. Стовбур часто покривлений, кора сіра, з поздовжніми широкими тріщинами. Гілки шершаві, однорічні опушені. Бруньки дрібні, в основі з кільцем ниткоподібних листочків. Листки чергові, на коротких черешках до 2,5 см завдовжки, видовжені, лопатеві, в основі заокруглені, шкірясті, зісподу та по жилках більш-менш опушені, 6–20 см завдовжки, з 4–7 парами лопатей та 7–10 парами жилок. Лопаті трикутні, довгастоланцетні, загострені. Прилистки шилоподібні, повстяні, не відпадають. Листки зберігаються до весни наступного року. Квітки одностатеві, чоловічі сережки рідкуваті, звислі, жіночі квітки поодинці чи по 2–5 у суцвітті, сидячі або на короткій спільній ніжці. Жолуді довгасті, до 3–4 см завдовжки та до 2 см завширшки на ніжці до 2 см, вкриті при основі мисочкою з шилоподібно-загостреними, відлеглими лусочками, до 1,5 см завдовжки, дозрівають на другий рік. Цвіте у травні–липні. Плодоносить у жовтні наступного року.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Необхідно включити діброву, в якій зростає вид, до природно-заповідного фонду, забезпечити контроль стану популяції та проведення лісотехнічних заходів для сприяння природного поновлення виду та збільшення площі популяції. Заборонено рубки дерев дуба австрійського, освоєння територій під сади, виноградники.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Широко культивують в дендраріях, ботанічних садах по всій території України.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, протиерозійне.

Основні джерела інформації
Кіш, Андрик, Мірутенко, 2006; Флора УРСР, 1952; ЧКУ, 1996; Magic, 2006; Požgai, Horváthová, 1986; Trinajstić, 1974.

Автори: Р.Я. Кіш, М.В. Шевера
Фото: А.В. Мигаль

ФРАНКЕНІЯ ПРИПОРОШЕНА

Frankenia pulverulenta L.

Родина Франкенієві — Frankeniaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Рідкісний стенотопний вид на пн.-зх. межі ареалу, один з двох наявних в Україні видів родини *Frankeniaceae,* представники якої поширені переважно у пд. півкулі.

Ареал виду та його поширення в Україні
Середземномор'я (переважно схід), Болгарія, Румунія, Росія (пд., степова частина до пд. Зх. Сибіру), Кавказ, Іран, Казахстан та Середня Азія, Китай (південний захід). В Україні на крайньому півдні Степу (від гирла Дунаю до р. Молочної) та у Криму. Адм. регіони: Од, Зп, Хс, Дц, Кр.

Чисельність та структура популяцій
Структура популяцій та чисельність детально не досліджені. Трапляється спорадично, але подекуди в межах екологічного оптимуму утворює суцільні зарості.

Причини зміни чисельності
Зміни сольового та водного режиму, випасання худоби, освоєння територій.

Умови місцезростання
По берегах солоних водойм: вологі солончаки та солонці. Зростає в угрупованнях кл. *Asteretea tripolium* та *Salicornietea fruticosae*. Галофіт. Ксеромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Терофіт. Однорічна рослина 5-30 см заввишки. Стебла сланкі або підведені, розгалужені, біло-пухнасті. Листки у кільцях по 4, оберненояйцеподібні або майже еліптичні, 2-7 мм завдовжки, 1-2,5 мм завширшки, короткочерешкові, на верхівці притуплені, знизу борошнисто опушені. Квітки у піхвах листків та на кінцях гілочок; чашечка циліндрична, до 3,5 мм завдовжки, з 5 шилоподібними зубцями, гола; пелюстки рожеві, видовженообернено-яйцеподібні, 3,5-4,5 мм завдовжки, від середини донизу звужені. Плід тристулкова видовжено-овальна коробочка приблизно 2 х 1 мм. Цвіте у травні-червні, плодоносить у липні-серпні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесений до Червоного списку МСОП. Охороняється в Азово-Сиваському НПП. Потрібно створити ботанічні заказники у місцях зростання виду. Заборонено порушення умов зростання, надмірний випас худоби, забудову територій.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Протиерозійне, ґрунтотвірне, декоративне.

Основні джерела інформації
Jäger 1992; Walter, Gillett, 1998; Whalen, 1987.

Автор: С.Л. Мосякін
Фото: О.Ю. Уманець

ТИРЛИЧ БЕЗСТЕБЛОВИЙ

Gentiana acaulis L.

Родина Тирличеві — Gentianaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Реліктовий вид з диз'юнктивним ареалом.

Ареал виду та його поширення в Україні
Високогірний європейський вид, поширений переважно в альпійському поясі Альп, Балкан, Піренеїв та Карпат. В Україні — Чорногора, Свидовець, Мармарош, Чивчини, Ґорґани та Бескиди. Адм. регіони: Ів, Зк.

Чисельність та структура популяцій
Популяції займають незначні площі (менше 0,1 га), переважно фрагментовані, з неповночленними віковими спектрами, ювенільні та імматурні рослини майже відсутні. Чисельність у межах 3–5 рослин на 1 м^2.

Причини зміни чисельності
Випас худоби та інші види господарської діяльності людини.

Умови місцезростання
Переважно альпійський, рідше субальпійський пояс на висоті 1500–2000 м н. р. м., на задернованих ділянках та кам'янистих осипах. Входить до складу асоціацій *Cystopteridetum fragilis* (г. Драгобрат, г. Негровець), *Rumicetum scutati-Rhodioletum roseae* (г. Драгобрат) (кл. *Aspenietea trichomanis*). В 1960–1964 рр. в ур. Костерівка біля смт. Ясіня Рахівського р-ну на висоті близько 750 м н. р. м. рослини займали площу декілька десятків га й на початку травня утворювали суцільний аспект. З 1994–1995 рр. тут не залишилось жодної рослини цього виду. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина з висхідними та горизонтальними кореневищами, які інтенсивно галузяться, й мичкуватою кореневою системою. Листки у прикореневій розетці, сидячі довгасто-еліптичні, цілокраї, звужені до основи, з тупою верхівкою, голі. Стебла поодинокі прямостоячі, 5–10 см, при плодах до 15 см заввишки, несуть єдину пару дрібних листків, зрослих при основі, й закінчуються крупними поодинокими квітками. Чашечка зрослолиста, п'ятизубчаста, віночок лійкоподібно-дзвоникуватий, з трубочкою 3–5 см завдовжки й коротким відгином, темно-синій. Плоди коробочки. Цвіте у травні–липні, плодоносить у липні–серпні. Розмноження вегетативне, досить рідко насіннєве.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють у Карпатському БЗ та Карпатському НПП. Доцільно поширити режим заповідності на Ґорґани (НПП «Синевир») та встановити моніторинг за найбільш вразливими популяціями, зокрема, на Свидівці та Синевирі. Заборонено збирання рослин та порушення місць існування, зокрема, надмірне випасання худоби.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське.

Основні джерела інформації
Визначник рослин Українських Карпат, 1977; Заверуха, Андриенко, Протопопова, 1983; Зиман, 1997; Карпатські сторінки «Червоної книги України», 2002; Малиновський, Крічфалушій, 2002; Малиновський, Царик, Кияк, Нестерук, 2002; ЧКУ, 1996; Чопик, 1976; Чопик, 1979.

Автори: С.М. Зиман, Н.М. Шиян
Фото: П. Косінський

ТИРЛИЧ РОЗДІЛЬНИЙ

Gentiana laciniata Kit. ex Kanitz

Родина Тирличеві — Gentianaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Високогірний вид з диз'юнктивним ареалом.

Ареал виду та його поширення в Україні
Переважно в субальпійському поясі Альп, Балкан, Піренеїв та Карпат. В Україні — Чорногора, Свидовець та Чивчин, на висоті 1600–1800 м н. р. м. Адм. регіони: Ів, Зк.

Чисельність та структура популяцій
Популяції займають незначні площі (близько 0,1 га), мають неповночленні вікові спектри, в яких майже відсутні ювенільні та імматурні рослини. Чисельність — переважно 5–10 рослин на 1 м^2. У багатьох випадках, зокрема, на Чорногорі (Говерла, Шпиці, Туркул) зустрічаються поодинокі особини виду, які є фрагментами зруйнованих популяцій.

Причини зміни чисельності
Господарська діяльності людини; можливо, обмеженість сприятливих екотопів.

Умови місцезростання
Переважно субальпійський пояс на висоті 1500–1800 м н. р. м., на схилах різної експозиції, на задернованих ділянках, переважно в асоціаціях *Festucetum pictae, Saxifrago-Festucetum versicoloris, Thymo-Festucetum amethystinae, Caricetum sempervirentis* (кл. *Elyno-Seslerietea, Salicetea herbaceae*). Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Безрозетковий напівкущик. Кореневища довгі, горизонтальні, інтенсивно галузяться, неглибоко занурені в ґрунт. Надземні пагони лежачі чи висхідні, з ознаками здерев'яніння, видовжені, густо улиснені. Листки супротивні, сидячі, суцільні, вузьколанцетні, короткозагострені на верхівці, шкірясті, зимовозелені. Генеративні пагони 3–7 см заввишки несуть одну, рідше дві пари листків й закінчуються поодинокими квітками. Чашечка зрослолиста, п'ятизубчаста, віночок дзвоникуватий, з трубочкою близько 2 см (при плодах 3 см) завдовжки й коротким відгином, фіолетовий, рідше білуватий. Плоди коробочки. Цвіте у травні–липні, плодоносить у липні–серпні. Розмножування вегетативне, частинами кореневищ, й насіннєве.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють у Карпатському БЗ та Карпатському НПП. Доцільно встановити моніторинг за найбільш вразливими популяціями, зокрема, на Чорногорі. Заборонено збирання рослин, втручання в їх місцезростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації
Зиман, 1997; Малиновський, Крічфалушій, 2002; Малиновський, Царик, Кияк, Нестерук, 2002; ЧКУ, 1996; Чопик, 1976.

Автори: С.М. Зиман, Н.М. Шиян
Фото: П. Косінський

ТИРЛИЧ ЖОВТИЙ

Gentiana lutea L.

Родина Тирличеві — Gentianaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Європейський субальпійський реліктовий вид на пн.-сх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Гори Зх., Ср. та Пд. Європи, зх. частина Малої Азії. В Україні — Карпати (хребти Чорногора, Свидовець, Ґорґани, Мармароські Альпи, Полонина Боржава). Адм. регіони: Ів, Зк.

Чисельність та структура популяцій
У минулому вид був поширений від Ґорґан до Чивчин, але внаслідок масового збору залишилися три ізольовані популяції на гг. Свидівці, Чорногорі та на Попі Івані Мармароському. Популяції повночленні з переважанням генеративних особин. Самопідтримання забезпечується як за рахунок вегетативного, так і генеративного поновлення. Найвища щільність відмічена в умовах малоінтенсивного випасу. За межами наведених популяцій вид трапляється невеликими групами.

Причини зміни чисельності
Випасання, витоптування та масове безконтрольне збирання кореневищ населенням.

Умови місцезростання
В субальпійському та альпійському поясах на висоті 900–1920 м н. р. м. в заростях *Pinus mugo, Juniperus sibirica, Duschekia alnobetula* (союз *Pinion mughi*), на біловусникових і щучкових луках (порядок *Nardetalia*), переважно на схилах пд. експозиції або в днищах карів, на гірсько-лучних ґрунтах, багатих на вапно, а також в угрупованнях союзів *Juncion trifidi* (кл. *Juncetea trifidi*), *Adenostylion alliariae* та *Calamagrostion villosea* (кл. *Betulo-Adenostyleea*). Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина з вкороченим багатоголовим кореневищем. Стебло прямостояче, голе, 60–120 см завишки. Листки прості, шкірясті, овальні або яйцеподібно-еліптичні. Листки прикореневої розетки 10–30 см завдовжки і 4–17 см завширшки, з 5–7 чіткими дуговими жилками. Стеблові листки сидячі, напівстеблообгортні, з 3–5 жилками, менші розеткових. Суцвіття верхівкове, нечітко відмежоване від стебла. Квітки по 3–11 в пазухах верхніх 3–7 пар листків. Чашечка плівчаста, неправильна, майже непомітна. Віночок колесоподібний, 5–7-лопатевий, яскраво-жовтий. Плід коробочка. Насінини дрібні, ширококрилаті. Цвіте в липні–серпні. Плодоносить в серпні–вересні. Розмножується насінням та вегетативно.

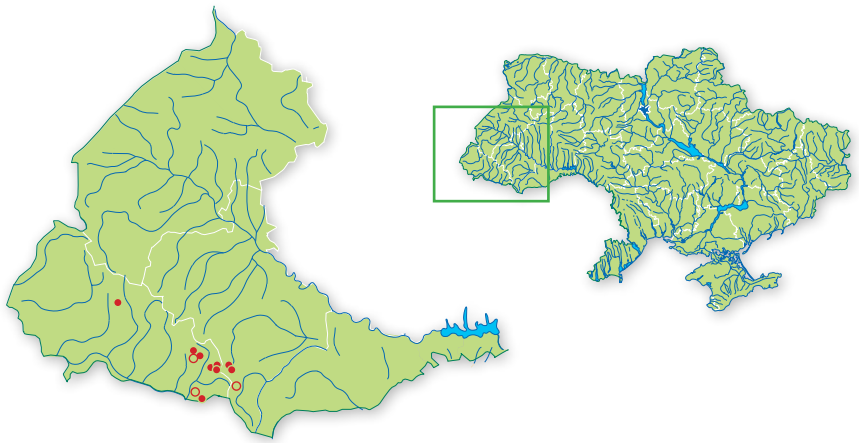

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють у Карпатському НПП, Карпатському БЗ, у заказнику загальнодержавного значення «Апшинецький» (Закарпатська обл.) та ін. Необхідно забезпечити репатріацію в ур. Зелений Жолоб і на Чорногорі. Заборонено збирання рослин, організацію надмірного випасання, стійбищ.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Культивують у деяких ботанічних садах.

Господарське та комерційне значення
Лікарське, декоративне.

Основні джерела інформації
Атлас ареалов и ресурсов лекарственных растений СССР, 1986; Крись, 1971; Малиновський, Царик, Жиляєв та ін., 1998; Флора УРСР, 1957; ЧКУ, 1996; Чопик, 1976.

Автор: Н.М. Шиян
Фото: Н.М. Сичак

ТИРЛИЧ СНІГОВИЙ

Gentiana nivalis L.

Родина Тирличеві — Gentianaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Аркто-альпійський вид з диз'юнктивним ареалом.

Ареал виду та його поширення в Україні
Європа (Арктика, Середня та Пд.), Кавказ та Мала Азія, Пн. Америка. В Україні — Карпати (хр. Свидовець, г. Близниця). Адм. регіон: Зк.

Чисельність та структура популяцій
Відома одна популяція, у межах якої вид зростає поодинокими екземплярами або невеликими групами. Площа популяції незначна, її межі потребують уточнення. Структура популяції не досліджена.

Причини зміни чисельності
Відсутність відповідних екотопів, флуктуаційна зміна зовнішніх факторів.

Умови місцезростання
Вид зростає в альпійській смузі г. Близниця на схилах сх. і пд.-сх. експозиції, на кам'янистих осипах з домішками вапняку, на висоті ~ 1 700–1 800 м н. р. м. Травостій зріджений, угруповання відносяться до порядків *Thlaspietalia rotundifolii* (кл. *Thlaspietea rotundifolii)* та *Potentilletalia caulescentis* (кл. *Asplenietea trichomanis*). Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Терофіт. Однорічник. Стебло тонке, голе, просте або розгалужене від основи 5–15 см заввишки. Міжвузля 5–15 мм завдовжки, нижні значно коротші за верхні. Листки прикореневої розетки округло-яйцеподібні, заокруглені або загострені на верхівці. Стеблові листки супротивні, сидячі, майже стеблообгортні, яйцеподібно-ланцетні. Квітки поодинокі. Чашечка коротша за віночок, трубчаста, п'яти- (чотири-) зубчаста, 8–15 мм завдовжки. Віночок 18–24 мм завдовжки, трубчастий, п'ятичленний; його трубочка блідо-жовта, лопаті сині або темно-сині, яйцеподібно-трикутні, коротші за трубочку. Складки між лопатями віночка короткі, тупуваті, трикутні, білуваті. Тичинкові нитки тонкі, пиляки вільні. Плід коробочка, насіння дрібне, кулясте. Цвіте з кінця червня по вересень. Плодоносить з кінця липня по кінець вересня.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Необхідні моніторинг і дослідження щорічних змін структури популяції. Заборонено збирання та гербаризацію рослин, порушення умов місцезростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративна рослина.

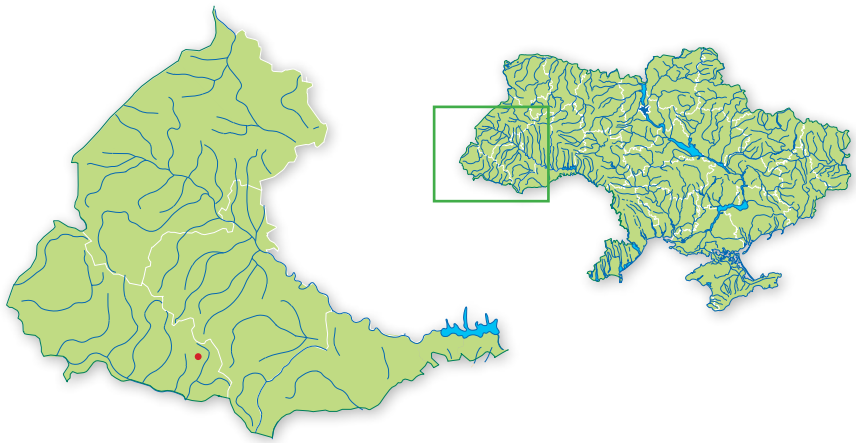

Основні джерела інформації
Драпайло, 2001; Кардаш, 1991; Флора европейской части СССР, 1978; Флора УРСР, 1957.

Автор: Н.М. Шиян
Фото: Ю.Й. Кобів

ТИРЛИЧ КРАПЧАСТИЙ

Gentiana punctata L.

Родина Тирличеві — Gentianaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Європейський субальпійський вид на сх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Гори Середньої Європи (Карпати, Пн. Балкани). В Україні — Чорногора, Свидовець, Ґорґани, Мармароські Альпи, Чивчини (масив Гнєтеса-Команова, г. Сулігул). Адм. регіони: Ів, Зк, Чц.

Чисельність та структура популяцій
Зростає нечисельними групами та поодиноко. Переважають дорослі генеративні та ювенільні особини.

Причини зміни чисельності
Випасання, витоптування та збирання кореневищ населенням.

Умови місцезростання
У субальпійському та альпійському поясах на висоті 1100–1900 м н. р. м. серед соснових стелюхів (союз *Pinion mughi*), у складі високогірних ацидофільних біловусників (порядок *Nardetalia*) у западинах і пониженнях, льодовикових котлах у складі ендемічної для Українських Карпат асоціації *Hyperico grisebachii-Calamagrostietum villosae*, серед субальпійських чагарничкових угруповань (кл. *Loiseleurio-Vaccinietea*), вздовж верхньої межі лісу в приуслових ділянках і опускається в лісовий пояс (союз *Adenostylion alliariae*). Росте на свіжих, кислих або слабокислих бідних на вапно гумусних кам'янистих ґрунтах, в умовах освітлення або помірного затінення. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина з потовщеним зморшкуватим кореневищем. Стебло прямостояче, голе, 20–60 см заввишки, не галузиться. Листки прості, зелені, шкірясті, яйцеподібні або еліптичні, 6–9 см завдовжки і 3–6 см завширшки, з 3–5 чіткими дуговими жилками. Нижні листки утворюють розетку, верхні — стеблообгортні. Суцвіття верхівкове, нечітко відмежоване від стебла. Квітки майже сидячі, зібрані по (1)2–3(5) в пазухах верхніх 2–3 пар листків. Чашечка, плівчаста, неправильна, майже непомітна. Віночок дзвоникоподібний, шестилопатевий, 2,6–2,9 см завдовжки, яскраво-жовтий, зсередини густо вкритий темними цятками. Плід коробочка, насіння дрібне до 9 мм в діаметрі, крилате. Цвіте в липні–серпні. Плодоносить в серпні–вересні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють у Карпатському БЗ, заказниках загальнодержавного значення «Свидовецькому» (Закарпатська обл.), «Товпишівському» (Івано-Франківська обл.) та на території пам'ятки природи «Урочище Верхнє Озерище» (Івано-Франківська обл.). Заборонено надмірне випасання, збираня кореневищ та рослин в цілому, порушення місцезростань.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Лікарська, декоративна рослина.

Основні джерела інформації
Малиновський, Крічфалушій, 2002; Флора УРСР, 1957; ЧКУ, 1996.

Автори: Н.М. Шиян, І.І. Чорней
Фото: С.Ю. Войтюк

ТИРЛИЧ МІШКОПОДІБНИЙ

Gentiana utriculosa L.

Родина Тирличеві — Gentianaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Середньо-південноєвропейський монтанний вид на пн.-сх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Середня Європа, Середземномор'я (Балкани і Апеніни), Карпати. В Україні — Буковинські Карпати. Адм. регіон: Чц.

Чисельність та структура популяцій
Відомо дві популяції: окол. с. Сарата (урочище «Жупани») і Селятин Путильського р-ну Чернівецької обл. Популяція в окол. с. Сарата складається з трьох локалітетів площею 6, 100 і 200 м² і щільністю особин від 2 до 15 на м².

Причини зміни чисельності
Випас худоби, руйнування екотопів.

Умови місцезростання
Біля підніжжя вапнякових скель, на злегка порушених внаслідок ерозійних процесів лучних ділянках з проективним покриттям травостою не більше 80% і карбонатними ґрунтами (кл. *Molinio-Arrhenatheretea*). Факультативний кальцефіл. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Терофіт. Однорічна трав'яна рослина 5–15 см заввишки. Стебло голе, просте або розгалужене від основи, густо улиснене яйцеподібними або ланцетними листками. Прикореневі листки зібрані в щільну розетку. Квітки по одній на верхівках стебла і його гілочок. Чашечка п'ятичленна, у півтора рази коротша за віночок, з повздовжніми крилами 3–4(5) мм, які переходять в зубці. Віночок п'ятироздільний, лійкоподібний, синій або блідосиній. Плід видовжено-яйцеподібна коробочка. Цвіте у червні–липні. Плодоносить у липні–серпні.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють на території пам'ятки природи місцевого значення «Жупани» (Путильський р-н Чернівецької обл.). Необхідно розширити її межі і охопити всі місцезростання в цьому урочищі, контролювати стан популяцій, культивувати в ботанічних садах. Заборонено збирання, гербаризацію рослин, випасання худоби, порушення умов місцезростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

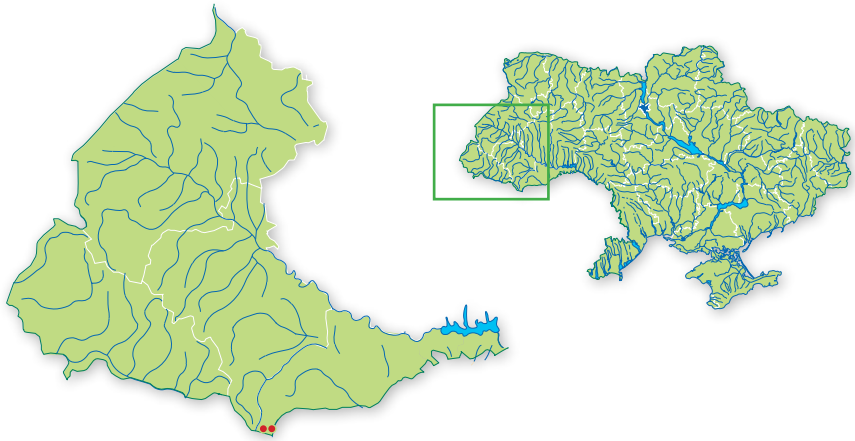

Основні джерела інформації.
Загульський, Чорней, 2003; Флора УРСР, 1957; Чорней, Загульський, Смолінська, Королюк, 1993.

Автори: І.І. Чорней, Н.М. Шиян
Фото: В.В. Буджак

ТИРЛИЧ ВЕСНЯНИЙ

Gentiana verna L.

Родина Тирличеві — Gentianaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Реліктовий вид з диз'юнктивним ареалом.

Ареал виду та його поширення в Україні
Циркумполярний аркто-альпійський вид, диз'юнктивно поширений у Євразії. Звичайний у Альпах. Відомі нечисленні місцезростання у Пд. Карпатах (Румунія), майже відсутній в інших частинах Карпат (Словаччина й Польща), в Судетах (Чехія). В Україні — знайдений нами у 1961 р. (ур. Гереджівка в окол. смт. Ясіня Рахівського р-ну на висоті близько 700 м н. р. м.). Адм. регіон: 3к.

Чисельність та структура популяції.
У квітні 1962 р. популяція налічувала 72 особини на площі близько 50 м^2. З часом площа цієї популяції й її щільність збільшились; у 1987 р. вона мала площу близько 1 га, де було 96 великих куртин, й вибірка з 25 куртин містила 310 рослин з бутонами та квітками. У 2003 р. на площі понад 2 га відмічено близько 1000 рослин. Структура популяції повночленна.

Причини зміни чисельності
Збільшенню чисельності сприяла меліорація.

Умови місцезростання
Локалітет на Гереджівці — невелике за розмірами (близько 2 га) осоково-мохове евтрофне болото з домінуванням *Carex davalliana* (союз *Caricion davallianae* кл. *Scheuchzerio-Caricetea*). Гігромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина з кореневищами, які інтенсивно галузяться. Стебла прямостоячі (5–10 см), закінчуються поодинокими квітками. Листки довгасто-еліптичні, частково утворюють прикореневі розетки, але супротивно розміщені на стеблах. Чашечка зрослолистковa, п'ятизубчаста, віночок дзвоникуватий, темносиній, з трубочкою 2–3 см завдовжки й коротким майже плоским відгином, 2–3 см в діаметрі. Плоди коробочки. Цвіте у кінці квітня — на початку травня, плодоносить у травні–липні. Розмноження переважно вегетативне, рідко насіннєве.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Необхідно створити в ур. Гереджівка заказник, запровадити заповідний режим й моніторинг. Заборонено збирання рослин, втручання в їх локалітети, заліснення, зміна гідрологічного режиму, випасання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

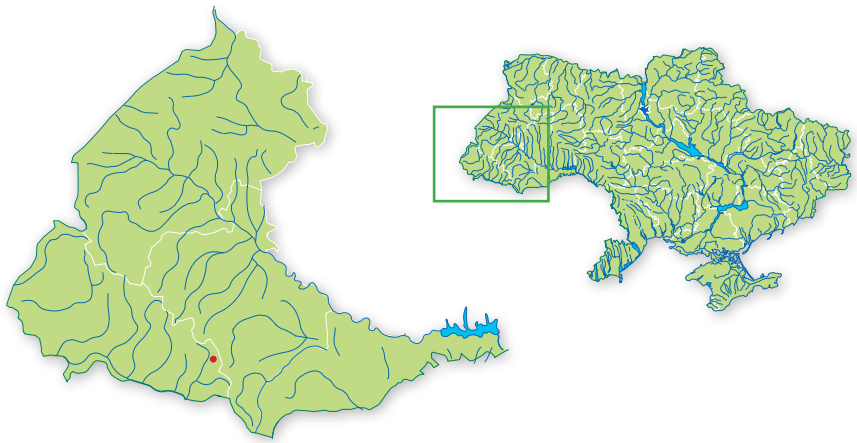

Основні джерела інформації
Визначник рослин Українських Карпат, 1977; Зиман, Вайнагій, 1991; ЧКУ, 1996; Чопик, 1976; Чопик, 1979.

Автор: С.М. Зиман
Фото: О.В. Булах

СВЕРЦІЯ БАГАТОРІЧНА (БЕШИШНИЦЯ БАГАТОРІЧНА)

Swertia perennis L. (incl. *S. alpestris* Baumg. ex Fuss, *S. perennis* L. subsp. *alpestris* (Baumg. ex Fuss) Simonk.)

Родина Тирличеві — Gentianaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Рідкісний вид з диз'юнктивним ареалом.

Ареал виду та його поширення в Україні
Європейський вид, поширений у Піренеях, Альпах, Апеннінах, Судетах, Карпатах і Балканах; проникає на рівнинну у Центральній та Сх. Європі, до балтійського узбережжя. В Україні: у Карпатах (Свидовець, Чорногора, Мармароські й Чивчино-Гринявські масиви), на Малому Поліссі, пн.-зх. Поділлі, зник на Розточчі. У рівнинних оселищах трапляється підвид бешишниця звичайна типова — subsp. *perennis,* натомість у Карпатах — гірський підвид бешишниця звичайна альпійська — subsp. *alpestris*. Адм. регіони: Рв, Лв, Ів, Зк, Чц, Хм.

Чисельність та структура популяцій
Популяції невеликі за площею і чисельністю. Як правило, налічують близько сотні генеративних особин і займають площу до 0,1 га. Переважна більшість особин є вегетативними.

Причини зміни чисельності
Гірські популяції стабільні, рівнинні перебувають під загрозою зникнення через осушувальну меліорацію. Низка популяцій на Розточчі й Волино-Поділлі за останні десятиліття зникли.

Умови місцезростання
Угруповання карбонатних боліт союзу *Magnacaricion* і порядку *Molinietalia*, а в Карпатах ще й приджерельні й приструмкові ділянки, що належать до союзу *Cratoneurion commutati*. Гігрофіт, кальцефіл.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна довгокореневищна рослина 10–70 см заввишки. Прикореневі листки блискучі, еліптичні, тупі; стеблові — видовжено-еліптичні або ланцетні, гострі, розташовані супротивно, рідше почергово. Квітконосний пагін розгалужений лише у суцвітті, несе 1–40 квіток. Пелюстки брудно-фіолетові, пунктирно-смугасті, видовжено-ланцентні, гострі, 10–16 мм завдовжки, мають по два війчасті нектарники. З бічних бруньок на кореневищах розвиваються столони, що забезпечують вегетативне розростання. Плід яйцеподібна коробочка 10–13 мм завдовжки. Цвіте в серпні–вересні, плодоносить у вересні. Розмножується вегетативно й насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють у Карпатському БЗ, Карпатському НПП, ландшафтному заказнику «Верхобузькі болота» (Львівська обл.), Бущанському заказнику і Дермансько-Мостівському РЛП (Рівненська обл.). Заборонено порушення гідрологічного режиму місць зростання, проведення як осушувальної меліорації, так і надмірного підтоплення.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації
Андрієнко, Антонова, 1986; Андрієнко, Прядко, 2001; Кагало, 1990; Кобів, 2004; Zapałowicz, 1889.

Автор: Ю.Й. Кобів
Фото: В.В. Буджак, Ю.Й. Кобів (вставка)

ГРАБЕЛЬКИ БЕКЕТОВА

Erodium beketowii Schmalh.

Родина Геранієві — Geraniaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Ендемічний вид.

Ареал виду та його поширення в Україні
Вузький приазовський ендемік (середня течія рр. Кальміусу і Кальчика). Адм. регіон: Дц.

Чисельність та структура популяцій
Трапляється лише в кількох місцях вздовж р. Кальміус та у водозборі р. Кальчик. У більшості місцезростань чисельність популяції дуже незначна. Вид уникає конкуренції на ділянках з більш-менш розвиненим ґрунтовим покривом і зменшує рясність за надмірних пасовищних навантажень. При заказному режимі популяції стають багаточисельними і повночленними, на розсипищах вид подекуди виступає домінантом. Рясність виду піддається значним різнорічним флуктуаціям.

Причини зміни чисельності
Витоптування худобою при надмірних пасовищних навантаженнях. Руйнування місцезростань при кар'єрних розробках каменю та розорюванні степів. Реліктовість та едафічна облігатність виду.

Умови місцезростання
Гранітні та гнейсові скелі й осипища щебеню цих порід, зрідка — доломітові, сланцеві відслонення з щебенистими слабкорозвиненими та еродованими ґрунтами. Спорадично трапляється у складі агломеративних петрофітно-степових угруповань. Облігатний петрофіт, зростає в угрупованнях кл. *Helianthemo-Thymetea, Asplenietea trichomanes* та *Sedo-Scleranthetea*. Мезоксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Трав'яний багаторічник, до 30 см заввишки з супротивними, довгочерешковими, двічі перисторозсіченими на вузьколінійні частки листками та з міцним здерев'янілим коренем. Рослина білувата від короткого притисненого опушення. Квітки лілові (зрідка білувато-рожеві та рожеві), зібрані по 5–10 у зонтикоподібне суцвіття. Плід коробочка, на верхівці з волосистим придатком, який у стиглому стані при висиханні скручується спірально. Цвіте в квітні–липні, плодоносить у червні–серпні. Розмножується насінням і поділом кореневищ.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесений до Європейського червоного списку. Охороняють у Кальміуському відділенні Українського степового ПЗ, а також в заповідних урочищах «Гречкине №1», «Гречкине №2», «Василівка» та «Кирсанове» загальною площею 17 га (понад р. Кальміус) ПЗ. Виявлення, вивчення та охорона всіх місцезростань виду. Введення в озеленення населених пунктів та селекція. Заборонено руйнування місць зростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують в Донецькому ботанічному саду НАН України.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, ефіроолійне.

Основні джерела інформації
Белоусова, Денисова, Никитина, 1979; Бурда, Остапко, Ларин, 1995; Кондратюк, Бурда, Остапко, 1985; Кондратюк, Бурда, 1981; ЧКУ, 1996; Чопик, 1978.

Автор: В.С. Ткаченко
Фото: В.М. Остапко, В.П. Гелюта (вставка)

КУЛІВНИЦЯ ВУЗЬКОПЕЛЮСТКОВА

Globularia trichosantha Fisch. et C.A.Mey.

Родина Кулівницеві — Globulariaceae (Veronicaceae s.l.)

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Реліктовий вид на пн. межі поширення, єдиний представник родини в Україні.

Ареал виду та його поширення в Україні
Балканський п-в, Мала Азія, Закавказзя, Зх. та Центральний Кавказ. В Україні — Гірський Крим. Адм. регіон: Кр.

Чисельність та структура популяцій
Відомо кілька досить віддалених локальних популяцій, невеликих щільних куртин по кілька десятків квадратних метрів, частина яких, мабуть, втрачена. Структура популяцій не вивчена.

Причини зміни чисельності
Вузька еколого-ценотична амплітуда на межі степової рослинності та кам'янистих відслонень, слабка конкурентна здатність, освоєння територій, надмірне випасання в минулому, заліснення схилів.

Умови місцезростання
Щебенисті відслонення, степові угруповання з пониженою ценотичною конкуренцією на погано розвинених чорноземних ґрунтах. Ценози відносяться до кл. *Festuco-Brometea*. Мезоксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина 10–30 см заввишки. Кореневища дерев'янисті, каудексові, на яких формуються пагони, що укоріняються. Стебла напіврозеткові. Листки прикореневої розетки еліптичні (до 3 см завдовжки, 1 см завширшки), зверху притуплені, на кінці з 3 зубчиками. Стеблові листки ланцетні, загострені. Квітки зібрані в поодинокі кулясті голівки. Віночок голубий, з довгою трубочкою та двогубим відгином. Плід однонасінний горішок. Цвіте в червні, плодоносить у липні–серпні.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють у Байдарському заказнику загальнодержавного значення, у пам'ятках природи «Агармиський ліс» та «Ак-Кая». Заборонено порушення місць зростання, терасування та заліснення схилів, збирання рослин та гербаризація.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, протиерозійне.

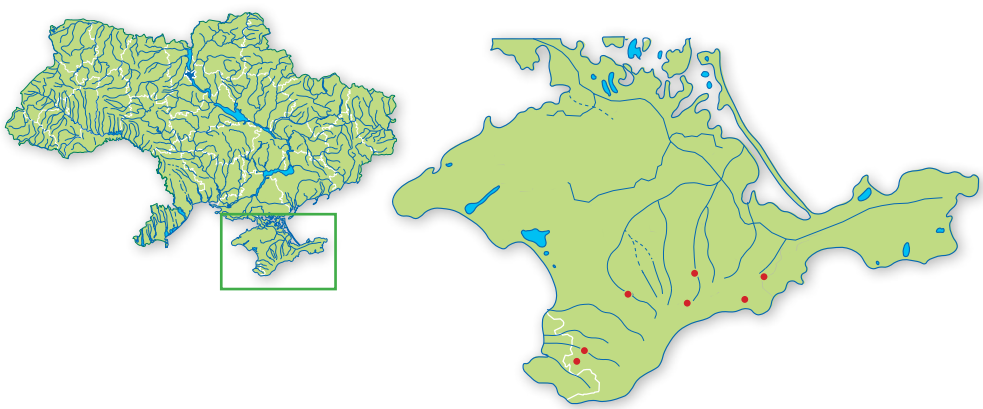

Основні джерела інформації
Определитель высших растений Крыма, 1972; Флора Европейской части СССР, 1981; ЧКУ, 1996; Шеляг-Сосонко, Дидух, Молчанов, 1985.

Автор: Я.П. Дідух
Фото: Л.М. Каменських

ЗМІЄГОЛОВНИК АВСТРІЙСЬКИЙ

Dracocephalum austriacum L. (*Ruyschiana austriaca* (L.) House)

Родина Губоцвіті — Lamiaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Реліктовий вид з диз'юнктивним ареалом.

Ареал виду та його поширення в Україні
Середня Європа (гори), пд. Сх. Європи, Зх. Передкавказзя, Дагестан, Зх. Закавказзя. В Україні відомий лише з декількох локалітетів на Подільській височині. У деяких з них, очевидно, вже зник. Адм. регіони: Лв, Тр, Хм, Вн.

Чисельність та структура популяцій
Популяції малочисельні, займають малі площі по декілька десятків м^2. Представлені здебільшого генеративними особинами, поновлення незадовільне. Деякі популяції перебувають у критичному стані та, очевидно, належать до згасаючих.

Причини зміни чисельності
Випасання, часте випалювання, штучне лісорозведення на степових схилах, будівництво. Крім того, мала насіннєва продуктивність пов'язана, очевидно, з порушенням структури популяцій і зміною чисельності консортів-запилювачів.

Умови місцезростання
Лучно-степові угруповання кл. *Festuco-Brometea* на схилах здебільшого пд. експозицій, іноді у чагарниках союзу *Rhamno-Prunion*. Мезоксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина з майже прямостоячими, розгалуженими стеблами 20–60 см заввишки. Черешки листків і стебла білувато густоопушені відлеглими довгими й короткими відігнутими вниз волосками. Стеблові листки короткочерешкові, непарно пірчастороздільні, 2–5 см завдовжки, з 3–7 лінійними цілокраїми частками 1–2,5 мм завширшки; листки на пазушних пагонах вузьколінійні, цілокраї, коротковолосисті; приквіткові листки трироздільні, загострені, довговолосисті. Квітки по 2–6 у несправжніх кільцях; приквітки схожі на приквіткові листки; чашечка трубчастолійкоподібна, опушена, зубці приблизно рівні трубочці; віночок 3–4 см завдовжки, фіолетовий, зовні коротком'яковолосистий; трубочка його вгорі спереду здута, верхня губа майже прямокутна, при верхівці виїмчаста, нижня губа трохи довша, униз відігнута. Горішки з вузькокрилатими реберцями, бурі. Цвіте у травні–липні, плодоносить у червні–серпні. Поновлюється лише насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють у ПЗ «Медобори» та його філіалі «Кременецькі гори», у заказниках «Лиса гора та гора Сипуха» у Львівській обл., «Голицький» у Тернопільській обл. У локалітеті на території НПП «Подільські Товтри» очевидно зник через створення вапнякових кар'єрів. Необхідним є моніторинг стану популяцій. Заборонено збирання, заготівлю з метою пересаджування, руйнування екотопів (розробка кар'єрів), терасування та заліснення схилів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації.
Флора УРСР, 1960.

Автори: О.О. Кагало, Н.М. Сичак, Н.В. Скібіцька
Фото: Я.І. Капелюх

ЗМІЄГОЛОВНИК РЮЙША

Dracocephalum ruyschiana L.
(*Ruyschiana spicata* Mill.)

Родина Губоцвіті — Lamiaceae

Природоохоронний статус виду
Неоцінений.

Наукове значення
Палеарктичний вид з нечисельними популяціями на пд. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Середземномор'я, Центральна та Сх. Європа, Скандинавський п-в, Кавказ, Сибір, Середня Азія (пн. частина), Монголія, Китай, Японія. В Україні спорадично трапляється на пн.-зх. Поділлі, Поліссі та в Лісостепу. Адм. регіони: Вл, Жт, Кв, Чн, См, Лв, Тр, Вн, Чк, Пл, Хр.

Чисельність та структура популяцій
Спорадичні нечисельні популяції на невеликих площах, що відзначаються низькою щільністю особин і незадовільним поновленням.

Причини зміни чисельності
Неконтрольовані й нерегульовані рекреація, випасання та господарське освоєння земель.

Умови місцезростання
Переважно у хвойних (сухих соснових лісах кл. *Vaccinio-Piceetea*), рідше листяних і мішаних лісах (кл. *Quercetea robori-petraeae*, союзи *Quercion robori-petraeae, Pino-Quercion*), а також на узліссях, просіках, остепнених луках, у чагарниках, на відкритих піщаних та вапнякових схилах. Ксеромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина 20–70 см заввишки. Стебло чотиригранне, короткоопушене з вкороченими неплідними пагонами в пазухах листків. Стеблові листки супротивні, сидячі, лінійно-ланцетні, 2,5–7 см завдовжки, суцільні, із загорнутими донизу краями. Квітки на коротких (1–6 мм) ніжках або майже сидячі, зібрані у несправжні кільця по 6 (2–10), формують досить щільні колосоподібні суцвіття 2–9 см завдовжки. Чашечка трубчасто-дзвоникоподібна, зелена або пурпурова, 8–12 мм завдовжки, двогуба, зовні по жилках короткоопушена. Віночок двогубий, синьо-фіолетовий, 20–30 мм завдовжки, у 2,5–3 рази довший за чашечку, з виїмчастою верхньою і трилопатевою нижньою губою. Трубочка віночка різко розширюється у зіві. Плід тупотригранний темно-коричневий горішок до 3 мм завдовжки. Цвіте у червні–липні, плодоносить у серпні–вересні. Поновлюється вегетативно та насінням.

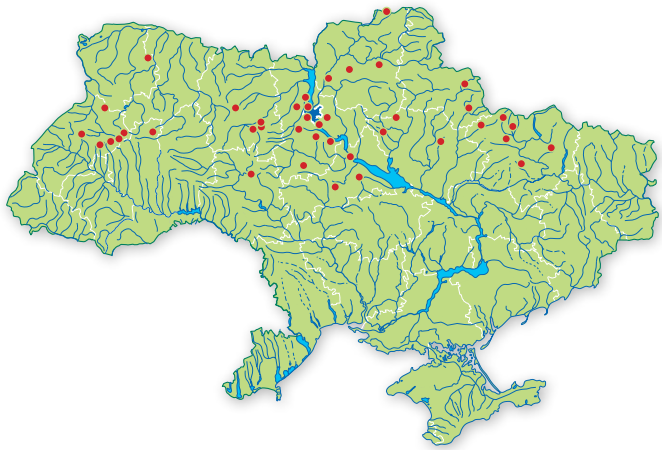

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Включено до Додатку Бернської конвенції. Охороняють в Українському степовому ПЗ (відділення «Михайлівська цілина»), ПЗ «Розточчя», ландшафтному заказнику «Верхобузькі болота» (Львівська обл.). Заборонено збирання рослин, випасання в лісах, посадка інтродуцентів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують у Кременецькому ботсаду.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, медоносне.

Основні джерела інформації
Каталог раритетного біорізноманіття…, 2002; Флора Европейской части СССР, 1978; Флора УРСР, 1960.

Автори: О.Т. Кузярін, О.О. Орлов, О.О. Кагало
Фото: О.О. Кагало

ГІСОП КРЕЙДОВИЙ

Hyssopus cretaceus Dubjan.

Родина Губоцвіті — Lamiaceae (Labiatae)

Природоохоронний статус виду
Неоцінений.

Наукове значення
Ендемічний вид на зх. межі поширення. Класичний елемент так званої «гісопової флори».

Ареал виду та його поширення в Україні
Сх. понтичний (донецько-донський) вид. В Україні поширений на Донецькому кряжі та в басейнах лівих приток р. Сіверський Донець. Адм. регіони: Хр, Дц, Лг.

Чисельність та структура популяцій
Багаточисельні повночленні локальні популяції трапляються рідко, більшість характеризується тенденцією до скорочення чисельності.

Причини зміни чисельності
Порушення умов місцезростань внаслідок випасання худоби, видобування крейди, створення лісонасаджень на схилах.

Умови місцезростання
Відкриті крейдяні схили, переважно з пухким субстратом; домінант угруповань томілярної рослинності порядку *Thymo cretacei-Hyssopetalia cretacei* (кл. *Helianthemo-Thymetea*). Нерідко трапляються чисті зарості, особливо на новоутворених відслоненнях. Ксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Хамефіт. Напівкущик 20–50 см заввишки. Стебло круглясте, густо опушене притиснутими донизу короткими волосками. Листки сидячі, вузьколінійні, плескаті, з незагорнутими краями, малопомітними жилками, сірувато-зеленуваті, шершаві від негустого опушення з жорсткуватих коротких волосків. Суцвіття колосоподібні, однобічні, стиснуті, дихазії у мутовках з 3–6 квіток. Зубці чашечки тупуваті, втричі коротші за трубку. Віночок синій, рідко білий, зовні волосистий; середня частка нижньої губи віночка широковиїмчаста, з країв дрібнозазублена, бокові лопаті яйцеподібні. Плід горішкоподібний, з пучком коротких волосків на верхівці. Цвіте у травні–серпні. Плодоносить у липні–вересні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесений до Європейського червоного списку. Охороняють у відділенні «Крейдова флора» Українського степового ПЗ, в НПП «Святі Гори», заказнику місцевого значення «Красний» (Дворічанський р-н Харківської обл.). Виявлення та організація охорони популяцій з введенням абсолютно заповідного та заказного режимів, особливо у периферійній частині ареалу. Вирощування в ботанічних садах та введення до культури як ефіроолійної, фітомеліоративної, декоративної та медоносної рослини. Заборонено добування крейди, терасування та заліснення крейдових схилів, збирання рослин.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують в Донецькому ботанічному саду НАН України.

Господарське та комерційне значення
Лікарське, ефіроолійне, медоносне, декоративне, протиерозійне.

Основні джерела інформації.
Остапко, 2001, 2005; Флора УРСР, 1960; ЧКУ, 1996.

Автори: В.М. Остапко, Т.В. Зубцова
Фото: В.М. Остапко

ГЛУХА КРОПИВА ГОЛА

Lamium glaberrimum (K.Koch) Taliev

Родина Губоцвіті — Lamiaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Реліктовий ендемічний вид з диз'юнктивним ареалом.

Ареал виду та його поширення в Україні
Вузьколокальний ендем. Окремі ексклави привершинної частини стіни Головної гряди Кримських гір. Адм. регіон: Кр.

Чисельність та структура популяцій
Відомо п'ять локальних популяцій. Досліджена популяція на осипі пд. схилу верхнього плато Чатир-Дага (г. Еклізі-Бурун) включає 420 особин. Ця популяція нормальна, неповночленна (відсутні рослини сенільного віку), з переважанням зрілих і молодих генеративних компонентів. Популяція достатньо стабільна, нормально самовідновлюється. Насіння проростає в кінці літа — на початку осені.

Причини зміни чисельності
Вузька екологічна амплітуда, слабка репродуктивна здатність, низька схожість насіння в природних умовах, а також, можливо, зміна умов зростання у зв'язку з загальним потеплінням клімату.

Умови місцезростання
Зростає на осипах привершинного поясу Головного пасма Кримських гір на висотах 1100–1450 м н. р. м.: осипи на Ялтинському та Гурзуфському амфітеатрах, між Ай-Петринською та Никітською яйлами, у верхів'ях р. Авунда на Никітській яйлі, а також в ур. Яман-Дере на пн. схилі Бабуган-яйли і пд. схилу верхнього плато Чатир-Дага. Зростає на специфічних по вологості і гумусованості карбонатних субстратах, що формуються серед уламків вапняків. Угруповання кл. *Thlaspietea rotundifolii*. Облігатний гляреофіт, ксеромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина до 30 см заввишки, з висхідними з-під шару щебеня стеблами, що розвиваються із столоноподібних пагонів. Рослини мають пальчаторозсічені, не опушені листки. Квітки зібрані в несправжні кільця по 4–6. Цвіте та плодоносить з кінця травня по вересень. Розмножується вегетативно та насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють в Ялтинському гірсько-лісовому і Кримському ПЗ. Необхідно здійснювати моніторинг динаміки і чисельності природних популяцій. Заборонено порушення умов зростання виду, збирання рослин.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Інтродукована насінням в 2004 р. в умовах ex situ Пд. Криму в Нікітському ботанічному саду — ННЦ УААН. В 2005 р. рослини в культурі зацвіли і дали насіння.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, ґрунтотвірне, протиерозійне.

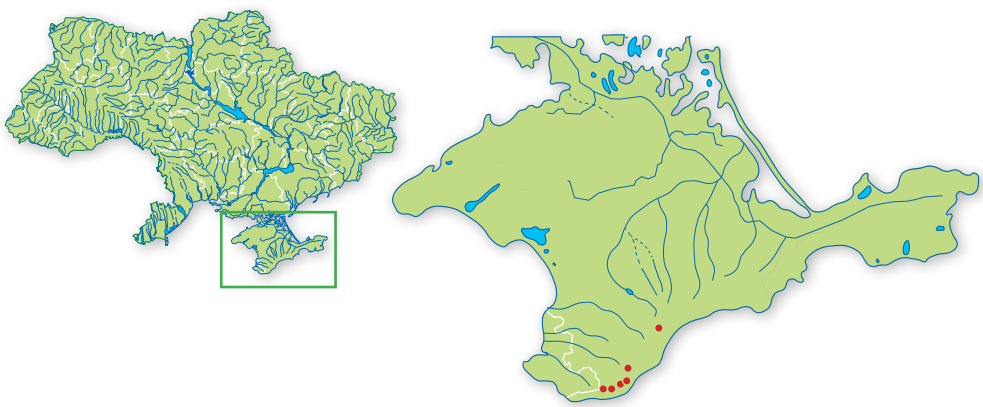

Основні джерела інформації
Вульф, 1966; Дидух, 1992; Никифоров, Волошин, 2005; Рыфф, 2001.

Автори: В.В. Корженевський, О.Р. Нікіфоров
Фото: А.Д. Ярославцева

МІКРОМЕРІЯ ЧЕБРЕЦЕЛИСТА

Micromeria serpyllifolia (M.Bieb.) Boiss.
(*Clinopodium serpyllifolium* (M.Bieb.) Kuntze;
M. fruticosa (L.) Druce subsp. *serpyllifolia* (M.Bieb.) P.H.Davis;
Nepeta serpyllifolia M.Bieb.)

Родина Губоцвіті — Lamiaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Реліктовий ендемічний вид, єдиний в Україні представник середземноморського роду. Проте, за новими філогенетичними даними може бути перенесений до роду *Clinopodium*.

Ареал виду та його поширення в Україні
Середземномор'я, Кавказ, Мала Азія. В Україні тільки в пд.-зх. передгірної та гірської частини внутрішньої гряди Криму. Бахчисарайський р-н, підніжжя г. Челтера, печерні м. Тепе-Кермен та Мангуп-Кале, пн. схили р. Бельбек, стінки штучних печер поблизу м. Інкерман, підніжжя г. Утюг біля с. Куйбишево. Адм. регіон: Кр.

Чисельність та структура популяцій
Популяції невеликі за розміром, їх чисельність дуже незначна. Ареал виду помітно скорочується.

Причини зміни чисельності
Вузька екологічна амплітуда, низька конкурентна здатність виду.

Умови місцезростання
На сх. частинах скель, у гротах, вапнякових схилах, стінах штучних печер. Росте в тріщинах та виступах, де накопичується ґрунт. Зустрічається в угрупованнях асоціації *Asplenio-Micromerietum serpyllifoliae* кл. *Asplenietea trichomanis*. Ксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Хамефіт. Півкущик. Стебла чисельні, прямостоячі або лежачі, 15–30 см заввишки, тонкі, шовковисто-волосисті, як і вся рослина, вище середини розгалужені. Листки короткочерешкові, довгасто-яйцеподібні або яйцеподібні, цілокраї чи невиразно виїмчасто-зубчасті. Суцвіття волотисте, багатоквіткове, приквітки лінійно-ланцетні, дрібні. Квітконіжки довгенькі, тонкі. Чашечка трубчасто-дзвоникоподібна, 2,5–3 мм завдовжки, з дрібними широкотрикутними зубцями, у п`ять-шість разів коротшими за її трубочку. Віночок утроє довший за чашечку, світло-ліловий. Горішки довгасті, близько 1 мм завдовжки і 0,5 мм завширшки, темно-бурі, вище середини залозисто-пухнасті. Цвіте у червні–серпні. Плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесений до Європейського червоного списку. Охороняють на території пам`яток природи загальнодержавного значення «Мангуп-Кале» та «Бельбецький Каньйон». Необхідно постійно контролювати стан популяцій та культивувати в штучних умовах. Заборонено збирання рослин, порушення умов зростання, штучне заліснення місцезростань виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, антисептичне, антиоксидантне, протиерозійне.

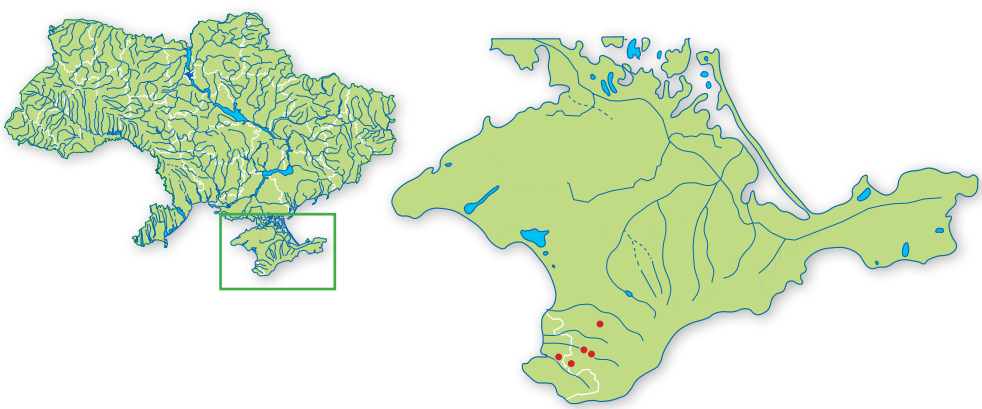

Основні джерела інформації
Голубев, 1996; Корженевский, Клюкин, 1989; Мосякин, 1999; Флора Европейской части СССР, 1978; ЧКУ, 1996; Bräucher, Meimberg, Abele, Heubl 2005.

Автор: Ю.В. Корженевська
Фото: А.В. Єна

ЗАЛІЗНЯК СКІФСЬКИЙ

Phlomis scythica Klokov et Des.-Shost.
(*Phlomoides scythica* (Klokov et Des.-Shost.) Czer., *Phlomis tuberosa* auct. non L., p.p.)

Родина Губоцвіті — Lamiaceae

Природоохоронний статус виду
Неоцінений.

Наукове значення
Північнопонтичний ендемік, споріднений з *Phlomis tuberosa* L.

Ареал виду та його поширення в Україні
Присиваська низовина між р. Дніпро та р. Молочною. Адм. регіони: Хс, Зп.

Чисельність та структура популяцій
Кілька популяцій, приурочених до степових подів: Великий Чапельський, Малий Чапельський, Старий, Успенівський, Агайманський, Домузлинський, Коянли. Основна популяція локалізована у природному ядрі БЗ «Асканія-Нова» — Великому Чапельському поді. Її чисельність та віталітет корелюють з екотопічними (гідрогенними) флуктуаціями. Ценопопуляції контагіозної (клональної) структури, повночленні, з правостороннім демографічним спектром (домінують генеративні і субсенільні особини).

Причини зміни чисельності
Специфіка еколого-ценотичних умов, розорювання степів, що практично заміщені агроландшафтами, площа яких розширюється.

Умови місцезростання
Степові блюдця, лощини, схили та днища подів. Ґрунти лучно-каштанові залишково солонцюваті осолоділі глейові суглинисті та глейосолоді. Рослина приурочена до лучно-степових та лучних угруповань з різко змінним гідрорежимом (кл. *Festuco-Limonietea* підсоюз *Caricenion praecocis*, асоціація *Alopecuro pratensis-Festucetum valesiacae*). Ксеромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина з подовженими горизонтальними кореневищами та бульбами. Формує потужні зарості. Стебла 30–90 см заввишки, напівроззеткові. Прикореневі листки довгочерешкові. Черешок голий або ледь опушений. Листкові пластинки округло-трикутної форми з серцеподібною основою. Стеблові листки довгасто-яйцеподібні або ланцетні на короткому черешку 1,5–5,5 см завдовжки. Всі листки білувато-повстисті, зверху зелені. Квітки рожево-лілові 17–20 мм завдовжки зібрані у несправжні багатоквіткові кільця. Горішки тригранні. Цвіте у червні–липні. Плодоносить у серпні. Розмножується насінням та кореневищами.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесений до Європейського червоного списку. Охороняють у БЗ «Асканія-Нова» та заповідному урочищі «Агайманське». Необхідні моніторинг стану популяцій, репатріація у цілинні степові поди. Заборонено розорювання лучно-степових ділянок подів, збирання рослин.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Лікарське, ефіроолійне, медоносне, декоративне, протиерозійне.

Основні джерела інформації.
Дрогобыч, Шаповал, 2004; Флора УРСР, 1960; Шаповал, 2004.

Автори: І.І. Мойсієнко, В.В. Шаповал
Фото: В.В. Шаповал

ШАВЛІЯ КРЕМЕНЕЦЬКА

Salvia cremenecensis Bess.

Родина Губоцвіті — Lamiaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Подільський ендемік.

Ареал виду та його поширення в Україні
Подільська височина. Трапляється у Кременецьких горах, Середньому Придністров'ї та на Товтровому кряжі. Адм. регіони: Тр, Хм, Вн.

Чисельність та структура популяцій
Популяції малочисельні повночленні, з переважанням генеративних особин. Поновлення відбувається повільно, але відносно задовільне. Насіннєва продуктивність висока.

Причини зміни чисельності
Неконтрольоване надмірне випасання, часте випалювання старики, безпосереднє руйнування екотопів унаслідок освоєння територій, рекреація, будівництво.

Умови місцезростання
Степові та лучно-степові угруповання, зарості термофільних чагарників на малопотужних рендзинах і вилугованих чорноземах. В угрупованнях порядків *Festucetalia valesiacae, Stipo pulcherrimae-Festucetalia pallentis*; кл. *Trifolio-Geranietea sanguinei, Rhamno-Prunetea*. Мезоксерофіт, факультативний кальцефіл.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина з розвиненим кореневищем і вкороченим каудексом. Стебла 70–85 см заввишки, розгалужені тільки у суцвітті, у нижній частині коротковолосисті, угорі з довшим і густим опушенням; стеблові листки нечисленні, з черешком 3,5–18,5 завдовжки й широколанцетною пластинкою 13–15 см завдовжки, 5,5–6,5 см завширшки; пластинка з неглибокосерцеподібною основою й тупуватою верхівкою, з країв подвійно зубчастозарубчаста, на поверхні зморшкувата, зісподу негусто коротковолосиста, зверху майже гола; приквіткові листки сидячі, округлі, на верхівці раптово загострені. Несправжні кільця 6-квіткові, під час цвітіння помітно розсунуті; квітконосні гілки угорі трохи поникли; приквітки ланцетні, довговійчасті, коротші за квітконіжку; віночок 14–15 мм завдовжки, синьо-фіолетовий, з трохи відігнутою верхньою губою. Горішки широкоеліпсоїдальні, бурі. Цвіте в червні–липні, плодоносить у липні–серпні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють на території філіалу «Кременецькі гори» ПЗ «Медобори», НПП «Подільські Товтри», РЛП «Дністровський каньйон», у заказниках Центрального Поділля. Заборонено неконтрольоване випасання, рекреація, збирання рослин, заліснення схилів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське, медоносне.

Основні джерела інформації
Заверуха, 1985; Флора УРСР, 1960.

Автори: О.О. Кагало, Л.Г. Любінська
Фото: Л.Г. Любінська, М.М. Рябий

ШАВЛІЯ СКАБІОЗОЛИСТА

Salvia scabiosifolia Lam.

Родина Губоцвіті — Lamiaceae

Природоохоронний статус виду
Неоцінений.

Наукове значення
Рідкісний кримсько-балканський вид.

Ареал виду та його поширення в Україні
Болгарія та Крим. Спорадично в нижньому поясі Кримських гір (передгір'я та прияйлинські схили). Адм. регіон: Кр.

Чисельність та структура популяцій
Локалітети розкидані спорадично в нижній частині гір і займають невелику площу. Росте невеликими групами.

Причини зміни чисельності
Спорадичність локалітетів викликано як інтенсивним заселенням та будівництвом в передгірному Криму, так і природними причинами (вузькою еколого-ценотичною амплітудою).

Умови місцезростання
На сухих вапнякових чи крейдяних відслоненнях (порядок *Alysso-Sedetalia*). На невисоких яйлах (250–700 м н. р. м.) (Байдарська, Чатир-Даг (нижнє плато), Довгоруківська (зовнішня гряда Кримських гір)) та на пн. передгір'ях у напрямку від Мелласа–Бахчисарая–Сімферополя до Зуї–Білогорська–Агармиша–Кара-Дага, уникаючи Пд. берег Криму. Ізольоване місцезнаходження на г. Опук. Ксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Хамефіт. Півкущ до 70 см заввишки, з міцним каудексом та стрижневим коренем. Стебел декілька, вони висхідні, полеглі. Листки короткочерешкові, в обрисі еліптичні, до 10 см завдовжки та до 8 см заввишки, непарнопірчасті з 4–6 парами лінійно-ланцетних чи лінійних, простих, до основи розсічених на 2–5 лінійних, загострених сегментів. Квітки в суцвіттях до 10 см завдовжки, по 2–8 у несправжніх розсунутих кільцях (від 4 до 10). При основі кілець є сидячі, яйцеподібно-ланцетні чи трикутні, відтягнуто-загострені луски. Квітки двогубі, білуваті, 25–35 мм завдовжки. Цвіте у травні–червні, плодоносить у червні–липні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють в Карадазькому ПЗ, заказниках «Ак-Кая», «Агармиш». Потребує широкого культивування, дослідження структури і картування популяцій, моніторингу їх стану. Заборонено забудова та заліснення територій, збирання рослин.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське, ефіроолійне.

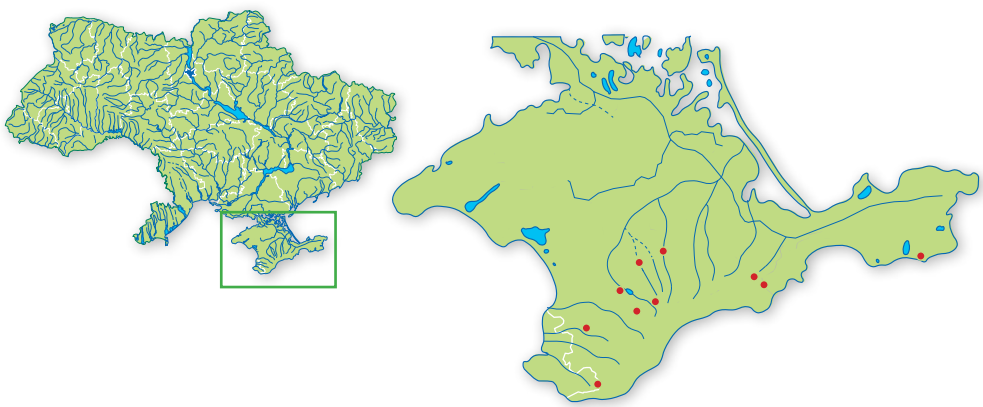

Основні джерела інформації
Дидух, Шеляг-Сосонко, 1982; Миронова, Каменских, 1995; Флора Европейской части СССР, 1978.

Примітка. Досить поліморфний вид за опушенням, будовою суцвіття, формою листків, зубців чашечки тощо, у складі якого було описано кілька дрібних видів (*S. adenostachya* Juz., *S. demetrii* Juz.)

Автор: Я.П. Дідух
Фото: В.В. Савчук

ШОЛОМНИЦЯ КРЕЙДОВА

Scutellaria creticola Juz. (*S. supina* auct. non L.)

Родина Губоцвіті — Lamiaceae

Природоохоронний статус виду
Неоцінений.

Наукове значення
Східнопонтичний (східнопричорноморський) ендемічний вид, споріднений з *S. supina*.

Ареал виду та його поширення в Україні
Вид поширений у бас. р. Дону. В Україні — у бас. Сіверського Дінця та його приток. Адм. регіони: Хр, Дц, Лг.

Чисельність та структура популяцій
Незначна кількість локалітетів. Зростає групами та поодинці, спостерігається тенденція до скорочення чисельності. Структура популяцій не досліджена.

Причини зміни чисельності
Рекреаційні навантаження, інтенсивне випасання худоби, заростання крейдяних відслонень, видобування крейди.

Умови місцезростання
Відкриті крейдяні відслонення. Зростає у складі томілярних угруповань кл. *Helianthemo-Thymetea* та степових угруповань союзу *Centaureo carbonati — Koelerion talievii*, які формуються на виходах карбонатів. На р. Кринка — на пісках та сланцях. Ксерофіт. Облігатний карбонатофіл.

Загальна біоморфологічна характеристика
Хамефіт. Півкущик 15–45 см заввишки. Стебла до суцвіть опушені короткими, відігнутими вниз волосками. Стеблові листки черешкові, довгасто-яйцеподібні або видовжено трикутно-яйцеподібні до ланцетних, 1–5 см завдовжки, 3–18 мм завширшки, з обрубленою, рідше округлою основою і тупуватою, часто загостреною верхівкою, по краю нерівно зубчасто-пилчасті, нижні листки з довгими черешками, верхні — майже сидячі. Листки голі або майже голі, зелені з обох боків. Квітки сірчаножовті з синьофіолетовими боковими лопатями. Суцвіття спочатку головчасте, потім колосоподібне, вісь суцвіття густо опушена. Плоди яйцеподібно-тригранні горішки, сіруваті від густого опушення. Цвіте у травні–серпні, плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням, рідше вегетативно.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють у відділенні «Крейдова флора» Українського степового ПЗ, НПП «Святі Гори». Необхідно додатково створити заказники в оселищах виду, контролювати стан популяцій. Заборонено видобування крейди, надмірний випас, порушення умов зростання, збирання рослин.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують у Донецькому ботанічному саду НАН України, Ботанічному саду ім. О.В. Фоміна КНУ ім. Т. Шевченка.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації
Бурда, Остапко, Ларин, 1995; Коротченко, 2001; Морозюк, 1971; ЧКУ, 1996; Определитель высших растений Украины, 1987; Флора УРСР, 1960; Рідкісні й зникаючі рослини Луганської області, 2003.

Автори: І.А. Коротченко, В.М. Остапко
Фото: В.М. Остапко

ШОЛОМНИЦЯ ВЕСНЯНА

Scutellaria verna Besser (*S. supina* auct. non L.)

Родина Губоцвіті — Lamiaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Середньопридністровсько-північнопричорноморський ендемік, споріднений з *S. supina*.

Ареал виду та його поширення в Україні
Диз'юнкції у Середньому Придністров'ї та Пн. Причорномор'ї (між рр. Гнилий Єланець, Громоклея, Інгул та Інгулець). Адм. регіони: Ів, Тр, Хм, Кд, Мк.

Чисельність та структура популяцій
Популяції стрічкоподібної форми. Щільність 7–15 особин на 1 м^2. Просторове розміщення особин дифузне. Спектр повночленний, нормального типу з бімодальним розподілом, в якому переважають молоді та зрілі генеративні особини. Самопідтримання популяцій задовільне.

Причини зміни чисельності
Фрагментованість ареалу, ізольованість популяцій, руйнація місцезростань, надмірний випас та рекреаційне навантаження.

Умови місцезростання
Вапнякові, гіпсові та сланцеві відслонення по балках та берегах річок, на кам'янисто-щебенистих, часто змитих ґрунтах, скелях і осипищах кам'янистих порід. В угрупованнях кл. *Festuco-Brometea,* рідше — кл. *Trifolio-Geranietea*. Ксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Хамефіт. Напівкущик зі стрижневим коренем. Пагони висхідні, 10–40 см заввишки. Нездерев'яніла частина стебла опушена до суцвіття короткими, вниз відігнутими волосками з домішкою довгих, а в суцвітті — довгими простими й коротшими залозистими волосками. Листки довгасто-яйцеподібні, пластинка при основі округла, на верхівці тупа чи тупувато-загострена, по краю зарубчасто-пилчаста. Суцвіття на початку цвітіння — головчаста, а пізніше — коротко-довгаста китиця. Віночок 20–25 мм завдовжки, сірчаножовтий з синюватою плямою на кінці верхньої губи і блакитними боковими лопатями, зовні густо залозисто-волосистий. Горішки яйцеподібно-тригранні, сіруваті від густого опушення. Цвіте у травні–липні, плодоносить у липні–серпні. Розмножується насінням та поділом кореневища.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють на території ПЗ «Єланецький степ», заказників загальнодержавного значення «Урочище Совиний яр», «Циківська дача» (Хмельницька обл.), у державних ландшафтно-ботанічних заказниках «Богодарівка», «Привільне». Необхідне розширення мережі природоохоронних територій, моніторинг популяцій, культивування в ботанічних садах. Заборонено збирання рослин, терасування та заліснення схилів, надмірне випасання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, протиерозійне.

Основні джерела інформації
Воронова, 2005; Заверуха, 1985; Крицька, Новосад, 2003; Крицкая, Новосад, 2001; Мойсієнко, Соломаха, Соломаха та ін., 2005; Флора УРСР, 1960; ЧКУ, 1996.

Автори: Л.І. Крицька, В.В. Новосад, Л.Г. Любінська, С.М. Воронова, І.І. Мойсієнко
Фото: В.В. Новосад, І.І. Мойсієнко (вставка)

ЧИСТЕЦЬ ВУЗЬКОЛИСТИЙ

Stachys angustifolia M.Bieb.

Родина Губоцвіті — Lamiaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Балкансько-пд.-бузько-кримський вид.

Ареал виду та його поширення в Україні
Диз'юнктивний ареал виду складається з трьох віддалених та ізольованих локалітетів: балканського (Болгарія, Греція, Румунія, європейська частина Туреччини), кримського та пд.-бузького. Вид поширений в сх. частині Гірського Криму з поодинокими ізольованими місцезростаннями в його зх. частині та на гранітних відслоненнях каньйонів р. Пд. Буг та його приток. Адм. регіони: Мк, Кр.

Чисельність та структура популяцій
Популяції диз'юнктивні, характеризуються чітко окресленими межами, переважно низькою щільністю особин (0,5–6 на 1м^2) та слабо вираженим поліморфізмом. Чисельність популяцій незначна, але стабільна. Розміщення особин компактно-дифузне. Вікові спектри більшості популяцій неповночленні, правосторонні з максимумом зрілих генеративних особин.

Причини зміни чисельності
Низька схожість насіння, незначна конкурентоспроможність сходів, вимогливість до оптимального вологозабезпечення, відсутність вегетативного розмноження, обмежена кількість місцезростань, пряме знищення або трансформація екотопів, випас та рекреація.

Умови місцезростання
Місцезростання приурочені до посушливих кам'янисто-щебенистих вапнякових та гранітних схилів і відслонень, де формуються угруповання кл. *Thlaspietea rotundifoliae*. Мезоксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Хамефіт. Каудексовий напівкущик. Стебла висхідні, тонкі, чотиригранні, голі. Пагони 40–85 см завдовжки, безрозеткові. Листки розміщені навхрест супротивно. Нижні і середні стеблові листки черешкові, розсіяно опушені. Листова пластинка в обрисі яйцеподібна, еліптична або широкоеліптична, двічіперчасторозсічена з сегментами від еліптичних до вузьколінійних. Верхні листки сидячі, лінійні або вузьколінійні, переважно голі. Суцвіття довгасті, китицеподібні; квітки в пазухах покривних листків, зібрані в несправжні двоквіткові кільця (мутовки). Віночок блідопурпуровий. Плід розпадається на 4 однонасінних, тригранних, сірувато-чорних горішки. Цвіте у червні–липні. Плодоносить у липні–серпні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють в НПП «Гранітно-степове Побужжя», заповідному ур. «Лабіринт» (Миколаївська обл.), Карадазькому, Ялтинському гірсько-лісовому ПЗ. Необхідні моніторинг популяцій, охорона природних місцезростань, заповідання нових територій. Заборонено збирання рослин, порушення умов місцезростань, випас та рекреація.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, ефіроолійне, медоносне, жироолійне.

Основні джерела інформації
Флора Крыма, 1966; Флора УРСР; 1960; Омельчук-М'якушко, Зінченко,1974; Собко, Гапоненко, 1996; Флора на България, 1948; Щербакова, Новосад, 2004; Flora of Turkey and the East Aegean Islands, 1982.

Автори: В.В. Новосад, О.Ф. Щербакова, Л.І. Крицька
Фото: В.В. Новосад

ЧЕБРЕЦЬ КАЛЬМІУСЬКИЙ

Thymus kaljmijussicus Klokov et Des.-Shost.
(*T. kalmiussicus* Klokov et Des.-Shost., ortho)

Родина Губоцвіті — Lamiaceae

Природоохоронний статус виду
Недостатньо відомий.

Наукове значення
Ендемік, близько споріднений з *T. calcareus* Klokov et Des.-Shost. s.l.

Ареал виду та його поширення в Україні
Приазов'я. Поширений у басейні р. Кальміус та у Криму на мас. Агармиш поблизу м. Старий Крим. Адм. регіони: Дц, Кр.

Чисельність та структура популяцій
У Приазов'ї популяції малочисельні, представлені невеликими локусами серед більш поширених видів чебреців. Структура популяцій не вивчена.

Причини зміни чисельності
Руйнування природних місць зростання внаслідок випасання худоби. Є загроза знищення виду внаслідок створення кар'єрів для видобування граніту.

Умови місцезростання
Відслонення гранітів у Приазов'ї, вапняків у Криму. У Приазов'ї виступає як співдомінант у томілярних угрупованнях часто агломеративного типу, що відносяться до кл. *Sedo-Scleranthetea*. В окремих локусах проективне покриття виду досягає 10–50%. Ксерофіт. Петрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Хамефіт. Півкущик, утворює щільні дернинки. Квітконосні пагони прямостоячі, 2,5–6 см заввишки, закінчуються головчастим компактним суцвіттям, яке не видовжується при достиганні плодів. Стебла опушені відстовбурченими та вниз відхиленими короткими волосками. Листки з майже непомітним черешком, лінійно-елиптичні, 7–10 мм завдовжки, 0,8–1,5 мм завширшки, з помітними знизу жилками та великими залозками, густо вкриті волосками. Віночок двогубий, рожевий, 4–5,5 мм завдовжки. Чашечка дзвоникоподібно-двогуба, 2,8–3,5 мм завдовжки, короткогустоволосиста, по краях ряснодовговійчаста. Характерний міцний цитриновий запах. Цвіте у червні–липні. Плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням та вегетативно.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють у заповідних урочищах «Василівка», «Гречкіно №1», «Гречкіно №2», «Кирсанове» понад р. Кальміус та в пам'ятці природи місцевого значення «Чердакли» понад р. Кальчик в Донецькій обл. Доцільно створити заповідний об'єкт в окол. с. Шевченко на березі р. Кальчик. Необхідно проводити пошук нових місцезнаходжень, контролювати стан популяцій, вводити в культуру. Заборонено розробку кар'єрів, добування гранітів, випасання худоби, збирання рослин.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують у Донецькому ботанічному саду НАН України.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське, ефіроолійне ґрунтоформуюче, протиерозійне.

Основні джерела інформації.
Кондратюк, Бурда, Остапко, 1985; Остапко, 2001, 2005; Флора УРСР, 1969; ЧКУ, 1996.

Автор: В.М. Остапко
Фото: В.М. Остапко

ЧЕБРЕЦЬ ПРИБЕРЕЖНИЙ

Thymus littoralis Klokov et Des.-Shost.

Родина Губоцвіті — Lamiaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Ендемічний вид, можливо, гібридогенний.

Ареал виду та його поширення в Україні
Азовське узбережжя Криму (Арабатська Стрілка, Керченський п-ів від с. Кам'янського до с. Пісочне Ленінського р-ну). Адм. регіон: Кр.

Чисельність та структура популяцій
Популяції локальні з дифузною просторовою структурою, скорочуються. Чисельність особин в популяціях незначна (до 50 екземплярів). Віковий спектр правосторонній з максимумом на особинах генеративного періоду.

Причини зміни чисельності
Стенотопність та вузькоареальність виду. Надмірне випасання худоби та рекреаційні навантаження.

Умови місцезростання
Приморські піски. Облігатний елемент піщаних літоралей. Угруповання знаходяться на межі кл. *Ammophiletea* та *Festucetea vaginatae*. Ксерофіт. Псамофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Хамефіт. Напівкущик до 15 см заввишки, з недовгими горизонтальними стовбурцями, що закінчуються суцвіттям. Неплідні пагони висхідні. Квітконосні гілки до 15 см завдовжки, опушені довгими відлеглими волосками. Листки черешкові, довгасто еліптичні 9–15 мм завдовжки, близько 2 мм завширшки, досить густо опушені. Суцвіття видовжене, переривчасте, з кількох розсунутих несправжніх кілець. Віночок рожево-ліловий. Чашечка під час цвітіння 3,5–3,8 мм, при плодах 4–4,3 мм завдовжки, з довго війчастими по краю зубцями верхньої губи. Цвіте у червні–серпні. Плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням та повзучими пагонами.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Необхідно контролювати стан популяцій, вирощувати у ботанічних садах, розширити територію Казантипського ПЗ з включенням до нього Арабатського заказника та частини узбережжя Казантипської затоки. Заборонено збирання, порушення умов місцезростань, надмірне випасання худоби та організацію місць рекреації.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Лікарське, декоративне.

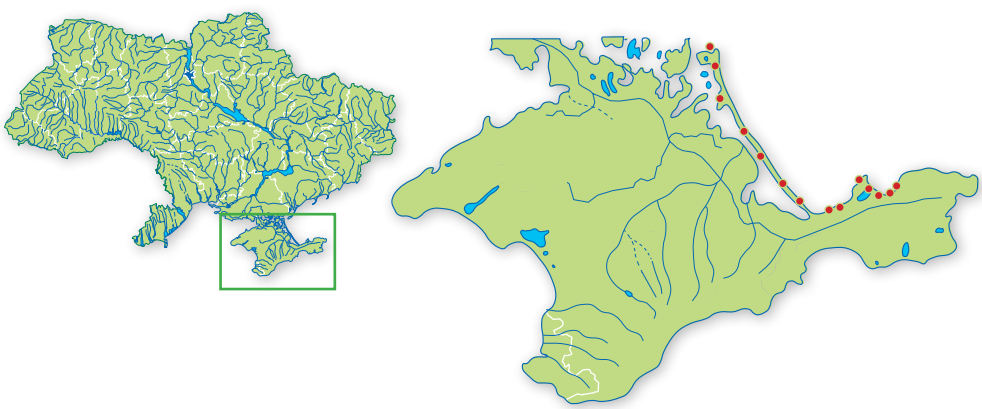

Основні джерела інформації
Голубев, 1996; Дубовик, 2005; Новосад, 1992; Флора УРСР, 1960; ЧКУ, 1996.

Автор: В.В. Новосад
Фото: Я.П. Дідух, В.П. Коломійчук (вставка)

ТОВСТЯНКА АЛЬПІЙСЬКА

Pinguicula alpina L.

Родина Пухирникові — Lentibulariaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Реліктовий аркто-альпійський вид, комахоїдна рослина.

Ареал виду та його поширення в Україні
Гірські регіони Центральної Європи, арктичний пояс Євразії (від Ісландії до Сх. Сибіру). В Україні — Карпати: Свидовець (гг. Близниця і Драгобрат), Чорногора (гг. Говерла, Петрос, Піп-Іван, ур. Примаратик). Чивчини (гг. Чорний Діл, Фатія Банулуї, Гнєтєса, Прелуки, Чивчинаж, Чивчин). Адм. регіони: Ів, Зк, Чц.

Чисельність та структура популяцій
Більшість популяцій локального характеру, невеликі за площею. Кількість особин від 10 до 50–70, лише окремі популяції (Чорний Діл) налічують понад 100 особин.

Причини зміни чисельності
Руйнування і трансформація екотопів внаслідок випасання худоби, рекреаційного навантаження та заліснення.

Умови місцезростання
На перезволожених ділянках переважно у субальпійському поясі, місцями заходить у верхній лісовий, опускаючись водотоками до 1000 м н. р. м. Приурочений до вологих затінених вапнякових скель, задернованих щебенистих схилів — угруповання асоціацій *Saxifragetum luteoviridis* і *Festucetum saxatilis*, які належать до найбільш багатих і насичених рідкісними та ендемічними видами в Українських Карпатах. На хребті Чорний Діл трапляється на мохових подушках, розташованих вздовж потоку, що витікає з карстового джерела. Гігрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна комахоїдна рослина 5–15 см заввишки. Листки оберненояйцеподібні, тупі, зверху вкриті залозистими волосками, зібрані у прикореневу розетку. Віночок білий, з жовтуватими плямами біля основи нижньої губи. Цвіте з кінця травня до кінця липня. Плодоносить у липні–серпні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють у Карпатському НПП, Карпатському БЗ, ландшафтному заказнику «Чивчино-Гринявський» (Івано-Франківська обл.), пам'ятці природи «Білий потік» (Чернівецька обл.). Необхідно контролювати стан популяцій і взяти під охорону всі місцезнаходження. Заборонено порушення гідрологічного режиму водотоків, скель, джерел.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, протиерозійне.

Основні джерела інформації
Каталог раритетного біорізноманіття заповідників і національних природних парків України, 2002; ЧКУ, 1996; Чопик, 1976; Pawlowski, Walas, 1949.

Автори: І.І. Чорней, І.М. Данилик
Фото: О.О. Кагало, В.В. Буджак (вставка)

ТОВСТЯНКА ДВОКОЛІРНА

Pinguicula bicolor Woł.
(*P. vulgaris* L. subsp. *bicolor* (Woł.) Á. Löve & D. Löve; *P. vulgaris* auct. non L.).

Родина Пухирникові — Lentibulariaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Дуже рідкісна комахоїдна рослина. Ендемічний вид, близько споріднений з *P. vulgaris*, таксономічний статус проблематичний.

Ареал виду та його поширення в Україні
Вузький ендемік (Сх. Карпати, Волино-Подільська височина: Розточчя, пн. частина Опілля, Вороняки); трапляється на прилеглій території Польщі, де має близько 30 місцезнаходжень, частина з них вже втрачена (польськими авторами наводиться також для Литви: окол. м. Вільнюса). Адм. регіони: Лв, Ів.

Чисельність та структура популяцій
Локальні популяції нечисленні, невеликі за площею, вид виступає як асектатор. Спостерігається тенденція до скорочення чисельності.

Причини зміни чисельності
Осушення земель, надмірне випасання.

Умови місцезростання
Болотисті луки, торфові болота, торфовища, по краях карбонатних боліт (союз *Caricion davallianae*), локальні підвищення серед торфовищ. Найчастіше зустрічається в асоціації *Molinietum medioeuropaeum* (кл. *Molinio-Arrhenotheretea*). Гігрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна комахоїдна рослина 20–30 см заввишки. Листки у прикореневій розетці, майже сидячі, довгасто-еліптичні, зверху вкриті клейкими залозками. Квітконосне стебло безлисте, густо вкрите залозистими волосками, з однією квіткою на верхівці. Віночок синьо-фіолетовий, лопаті верхньої та нижньої губи білі, із шилоподібною шпоркою. Цвіте у травні–липні. Плодоносить у липні–серпні. Розмножується переважно вегетативно, насіннєве поновлення слабке.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють в Яворівському НПП. Вид наводився для ПЗ Розточчя (біля с. Ставки), але місцезнаходження давні (збори 1949 р.). Необхідне виявлення існуючих місцезнаходжень та створення природно-заповідних територій. Заборонено порушення місць зростання, осушення боліт, меліорація.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації
Сорока, 1990; ЧКУ, 1996; Polska Czerwona Księga roślin, 2001.

Автор: Т.Л. Андрієнко
Фото: О.О. Кагало

ТОВСТЯНКА ЗВИЧАЙНА

Pinguicula vulgaris L.

Родина Пухирникові — Lentibulariaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Комахоїдна рослина, вид на пд.-сх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Європа (крім крайнього пд.), Кавказ, пн. частина Азії, Пн. Америка. В Україні — 3х. Полісся, Мале Полісся, Волинська височина, Поділля, Українські Карпати. Адм. регіони: Вл, Рв, Лв, Ів, Тр, Зк, Хм.

Чисельність та структура популяцій
Популяції нечисленні, зазвичай являють собою невеликі групи і складаються з 10–15 особин. Ряд місцезнаходжень, особливо на Малому Поліссі та Волинському лесовому плато, вже втрачено.

Причини зміни чисельності
Вид дуже чутливий до зміни умов зростання і швидко зникає при осушенні екотопів, тому взятий під охорону в багатьох європейських країнах.

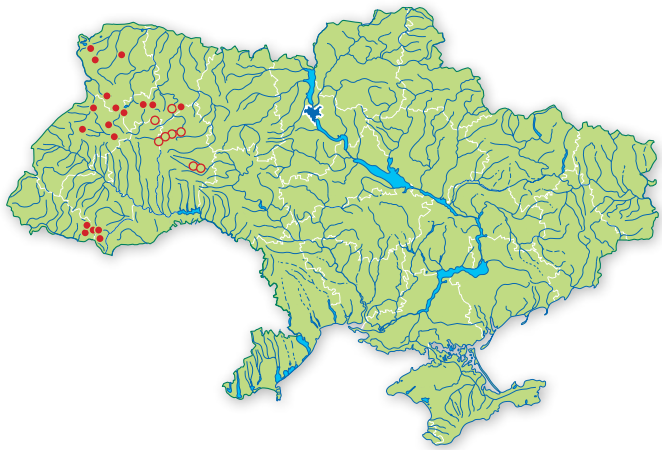

Умови місцезростання
Низинні (евтрофні) переважно осоково-гіпнові болота, заболочені луки. Зростає на екотопах із шаром багатого торфу, що формується на карбонатній основі, в рослинних угрупованнях союзу *Caricion davallianae*. Мезогігрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна комахоїдна рослина 5–20 см заввишки. Кореневище вкорочене. Листки у прикореневій розетці, довгасто-еліптичні, зверху вкриті клейкими залозками. Квітконосне стебло безлисте, з однією квіткою. Віночок синювато-фіолетовий, шпорка шилоподібна. Цвіте у червні–серпні. Плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням, яке дуже дрібне і розноситься вітром.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють в ПЗ «Розточчя», Карпатському та Шацькому НПП, в Бущанському заказнику загальнодержавного значення (Рівненська обл.), ботанічному заказнику місцевого значення «Любче» (Волинська область). Конче потрібні контроль за станом популяцій та виявлення вцілілих місцезростань для взяття їх під охорону. Заборонено порушення умов місцезростання, осушення боліт, надмірне випасання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації
Андриенко, 1982; Гелюта, Вакаренко, Дубина та ін., 2001; Сорока, 1990; Фіторізноманіття націон. природ. парків, 2003; ЧКУ, 1996.

Автор: Т.Л. Андрієнко
Фото: В.П. Гелюта

ПУХИРНИК ПІВДЕННИЙ

Utricularia australis R.Br. (*U. neglecta* Lehm.)

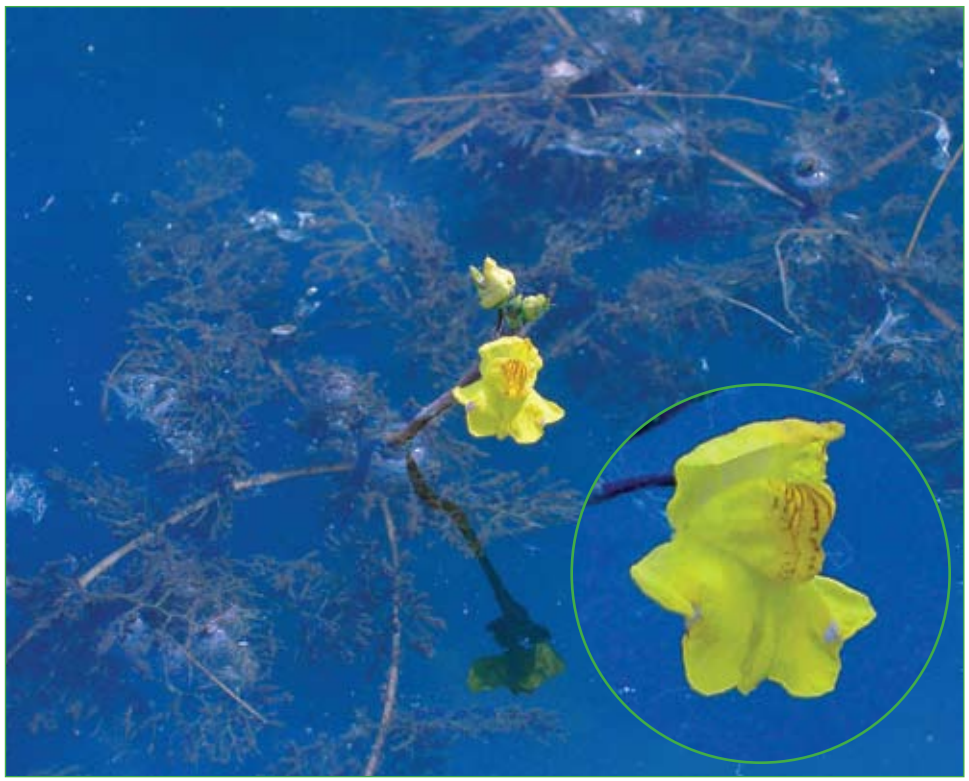

Родина Пухирникові — Lentibulariaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Європейсько-середземноморський вид на сх. межі диз'юнктивного ареалу; комахоїдна рослина.

Ареал виду та його поширення в Україні
Поширений у більшості країн Європи (Середня та Атлантична, пд. Скандинавія, Середземномор'я, зх. частина Росії) та в Австралії; наводяться окремі осередки в Африці та Азії. В Україні трапляється на Закарпатській рівнині та у Прикарпатті. Адм. регіони: Ів, Зк.

Чисельність та структура популяцій
Виявлено в 1997 р. у заплаві р. Латориця, біля с. Великі Геївці Ужгородського р-ну; зараз відомо 8 локалітетів (від словацько-українського кордону до с. Драгиня Мукачівського р-ну та в окол. с. Дийда Берегівського р-ну). У 2006 р. виявлений в о. Банське, м. Косів Івано-Франківської обл. Вказівка про знаходження виду в окол. Львова є, очевидно, помилковою, як і вказівки *U. neglecta* для околиць Києва. Площа угруповань від 20 м^2 (окол. с. Драгиня) до кількох сотень квадратних метрів у мікролокусах біля с. Червоне Ужгородського р-ну. Частка виду в угрупованнях становить 20–80%. Зважаючи на значну площу меліоративних каналів, загальна кількість локалітетів виду у межах Закарпатської рівнини, очевидно, є більшою.

Причини зміни чисельності
Руйнування стариць річок, осушування території, забруднення водойм, спрямлення русел річок; рідкість екотопів відповідного типу.

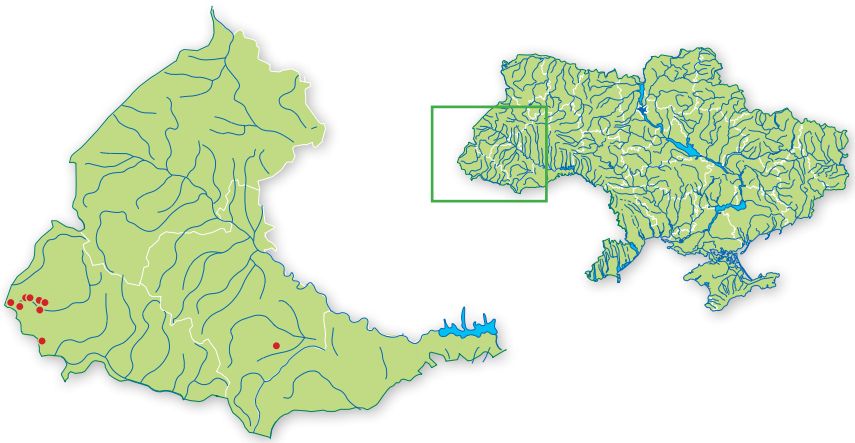

Умови місцезростання
Трапляється у стоячих водах стариць, меліоративних каналів, ставків низинної частини Закарпаття у межах 100–115 м н. р. м. Надає перевагу чистим і добре прогрітим водоймам. Формує угруповання асоціацій *Lemno-Utricularietum australis*; належить також до складу кількох асоціацій кл. *Lemnetea*. Гідрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Плейстофіт. Багаторічна рослина з плаваючими пагонами без коренів. Стебло 10–40(60) см завдовжки. Листки кількаразово розсічені на ниткоподібно-лінійні частки, частина яких метаморфізована в ловчі пухирці. Віночок 12–18 мм завдовжки. Квітки жовті або яскраво-жовті. Цвіте у червні–липні, плодоносить у серпні–вересні. Розмножується вегетативно й насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Включений до «Червоного списку судинних рослин Карпат» і «Червоного списку Закарпаття». Охороняють в НПП «Гуцульщина», в заказнику загальнодержавного значення «Великодобронський», заказниках місцевого значення «Дідівський Міц» та «Став» (окол. с. Дийда). Більшість локалітетів є поза межами цих об'єктів. Необхідно забезпечити охорону в усіх оселищах виду, моніторинг популяцій. Доцільно культивувати у ботанічних садах. Заборонено проведення осушувальних робіт, евтрофікацію водойм.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Кормове, декоративне, водорегулююче.

Основні джерела інформації
Данилик, Соломаха, Соломаха, 2007; Флора Европейской части СССР, 1981; Drescher, Prots, Mountford, 2003.

Автор: Б.Г. Проць
Фото: А.В. Мигаль

ПУХИРНИК БРЕМА

Utricularia bremii Heer (*U. minor* L. subsp. *bremii* (Heer) Nyman)

Родина Пухирникові — Lentibulariaceae

Природоохоронний статус виду
Зниклий в природі.

Наукове значення
Реліктовий вид на пн.-сх. межі ареалу; комахоїдна рослина, що живиться дрібними водними безхребетними тваринами.

Ареал виду та його поширення в Україні
Вид з субатлантично-європейським типом ареалу. Поширений в Середній та Атлантичній Європі. Відомо єдине місцезнаходження виду за гербарними зборами А. Маргіттая 1920-х рр. в болоті Чорний Мочар (Серне Мочар) між містами Мукачево та Берегово на Закарпатті. Адм. регіон: Зк.

Чисельність та структура популяцій
Єдиний, відомий локалітет виду втрачений внаслідок осушення всіх болотних та перезволожених територій в ур. Чорний Мочар у 1950–1960-х рр. та переведення їх під сільськогосподарські угіддя.

Причини зміни чисельності
Вузька еколого-ценотична амплітуда. Лімітується в першу чергу антропогенними факторами: осушення боліт, евтрофікація та трансформація водойм, відсутністю екотопів відповідного типу.

Умови місцезростання
Озерця серед сфагнових боліт, невеликі мілкі непроточні дистрофні водойми з постійним або періодично змінним рівнем води від 5 до 30(40) см. При спаді води може утворювати наземну форму. Є характерним видом союзу *Sphagno-Utricularion* (порядок *Utricularietalia intermedio-minoris*), може траплятися в угрупованнях союзів *Hydrocharition, Lemnion minoris* (кл. *Lemnetea*). Гідрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Плейстофіт. Багаторічна комахоїдна водна рослина, що плаває в товщі води. Пагони двох типів: довші (5–20 см), зелені, плаваючі, розгалужені, з округлими в обрисі листками 3 х 2 см, кілька разів вилчасто розділеними на 10–25 лінійних дольок, з ловчими пухирцями (до 10) та коротші безбарвні, ниткоподібні, переважно, нерозгалужені пагони 2–6 см завдовжки, з 1–8 пухирцями, що на мілководді розміщуються по дну водойми. Квітконос безбарвний, до 50 см завдовжки, з 2–5 лускоподібними прикві тниками під суцвіттям, виноситься на поверхню води. Суцвіття китиця з 2–13 квіток. Віночок оцвітини з двогубим відгином, 8–10 мм, лимонно-жовтий з червоними смужками, верхня губа плоска, нижня — велика, округла, плоска; шпорка коротка. Коробочка куляста. Цвіте у червні–серпні. Розмножується вегетативно (туріонами) та дуже рідко — насінням.

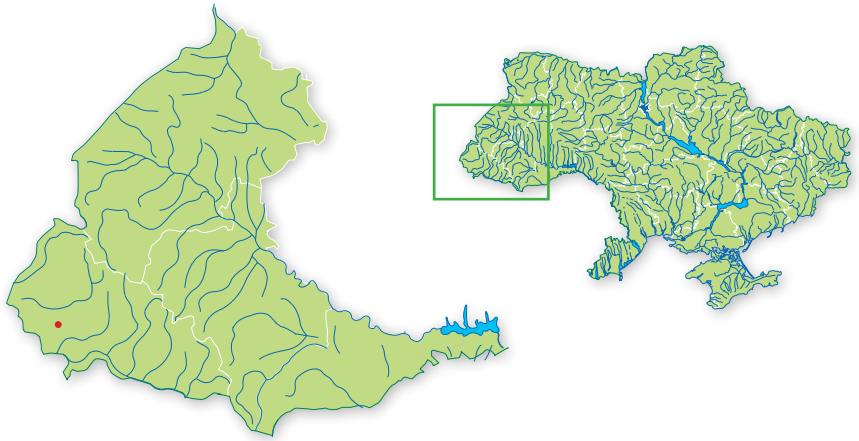

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Необхідні пошуки нових місцезростань виду на інших територіях. Можлива репатріація виду після проведення циклу робіт з ревіталізації окремих ділянок в ур. Чорний Мочар. У випадку знаходження виду заборонено зміну гідрологічного режиму екотопу.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Відомостей немає.

Основні джерела інформації
Макрофиты — индикаторы изменений природной среды, 1993; Флора УРСР, 1961; Domin, 1928; Šipošová, Otahelová, 1997.

Автори: Р.Я. Кіш, І.М. Данилик
Малюнок: І.В. Маханьков

ПУХИРНИК СЕРЕДНІЙ

Utricularia intermedia Hayne

Родина Пухирникові — Lentibulariaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Рідкісна водна комахоїдна рослина, яка скорочує своє поширення.

Ареал виду та його поширення в Україні
Арктика, Європа (Скандинавія, Середня та Атлантична), Кавказ, Зх. та Сх. Сибір, Далекий Схід, Середня Азія (Тянь-Шань), Середземномор'я, Японія, Китай, Пн. Америка. В Україні — лісова зона, переважно Полісся — спорадично, Лісостеп — зрідка. Адм. регіони: Вл, Рв, Жт, Кв, Чн, См, Хм, Вн, Чк, Хр.

Чисельність та структура популяцій
Утворює невеликі популяції, зростає куртинами, добре помітними під час квітування. Місцезнаходження в лісостеповій та степовій зоні потребують підтвердження.

Причини зміни чисельності
Меліоративні роботи, осушення прилеглих до водойм територій, забруднення води та коливання її рівня.

Умови місцезростання
Індикатор оліго- та мезотрофних, замкнених, водойм та боліт із постійним рівнем води, мулувато-торфовими та торфовими донними відкладами. Зростає у старицях та канавах на глибині 10–150 см. Характерний вид угруповань асоціації *Utricularietum intermedio-minoris*, а також *Sphagno-Utricularietum intermediae*. Діагностичний вид союзу *Sphagno-Utricularion*. Гідрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Плейстофіт. Комахоїдна рослина з двома типами вегетативних гонів. Одні з них несуть зелені листки, їх долі із щетиноподібним вістрям, інші — безколірні, із пухирцями, що відкриваються всередину і вловлюють дрібних водних безхребетних тварин. Суцвіття китиця, виступає над поверхнею води, із 2–6 квітів 12–15 мм завдовжки, на квітоносі 10–20 см заввишки. Віночок двогубий, світло-жовтий із червоними смужками. Нижня губа плоска, тупа, шпорець циліндричний. Плід куляста коробочка. Цвіте в червні–серпні. Плодоносить у вересні. Розмножується насінням та вегетативно (зимуючими бруньками туріонами).

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють у Поліському, Рівненському, «Черемському» ПЗ, Шацькому та «Прип'ять-Стохід» НПП. Заборонено порушення умов місцезростання, розчищення водойм, їх осушення.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації
Андрієнко, Попович, Шеляг-Сосонко, 1986; Макрофиты-индикаторы изменений природной среды, 1993.

Автор: Т.Л. Андрієнко
Фото: О.О. Орлов, О.А. Жигаленко (вставки)

ПУХИРНИК МАЛИЙ

Utricularia minor L.

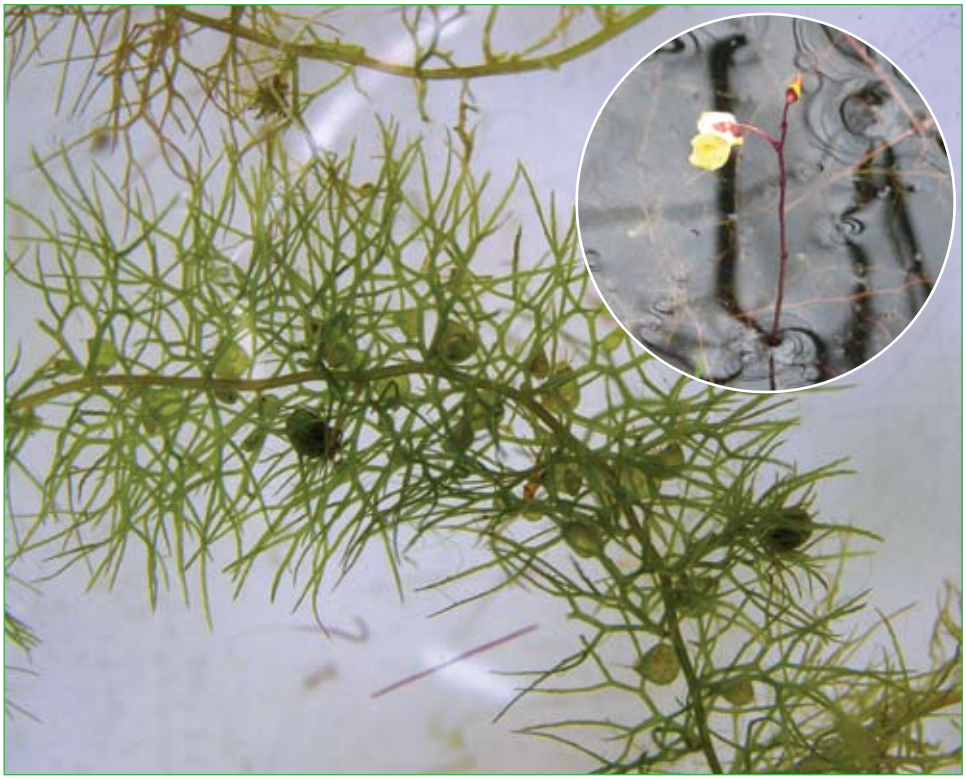

Родина Пухирникові — Lentibulariaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Рідкісна водна комахоїдна рослина, яка скорочує своє поширення.

Ареал виду та його поширення в Україні
Арктика, Європа (Скандинавія, Середня та Атлантична), Кавказ, Зх. та Сх. Сибір, Далекий Схід, Середня Азія, Гімалаї, Японія, Китай, Пн. Америка. В Україні — лісова зона (переважно Полісся) та Лісостеп — зрідка, Степ — дуже рідко, по долинах великих річок. Адм. регіони: Вл, Рв, Жт, Кв, Чн, Хм, Вн, Чк, Кд, Пл, Хр, Лг.

Чисельність та структура популяцій
Популяції нечисленні та невеликі за розміром, утворюють у водоймах нешироκі смуги і плями, добре помітні під час квітування. Місцезнаходження в лісостеповій та степовій зоні потребують підтвердження.

Причини зміни чисельності
Коливання рівня води, забруднення водойм, меліорація навколишніх територій.

Умови місцезростання
Піонерний вид прісноводних замкнених та малопроточних ацидофільних водойм із мулувато-піщаними та мулувато-торфовими донними відкладами, в озерах, старицях, на обводнених торфовищах на глибині 5–100 см. При коливанні рівня води життєвість видів знижується. Характерний вид угруповань кл. *Utricularietea intermedio-minoris*. Діагностичний вид союзу *Sphagno-Utricularion*. Гідрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гелофіт. Рослина плаває у воді або лежить на прибережному мулі; стебла 5–15 см завдовжки. Кореневища редуковані. Листки чергові, розсічені на вузьколінійні долі, всі однакові за будовою і можуть нести ловчі пухирці 1–1,5 мм в діаметрі. Пухирці мають клапани, які відкриваються всередину і уловлюють дрібних водних безхребетних тварин. Суцвіття китиця з 2–6 квіток на квітконосі 5–15 см заввишки, що виступає над поверхнею води. Віночок 7–12 мм завдовжки, світло-жовтий з червоними смужками, із короткою трубочкою та двогубим відгином. Шпорка коротка, нижня губа віночка видовжена. Плід багатонасінна коробочка. Цвіте в липні–серпні, плодоносить у вересні. Розмножується зрідка насінням, частіше — вегетативно (туріонами та частинами рослини).

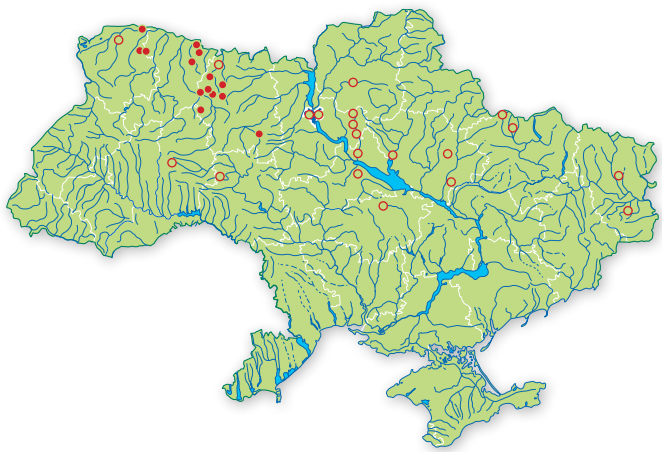

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють в Поліському, Рівненському та Черемському ПЗ, Шацькому НПП, Надслучанському (Рівненська обл.) та Нижньоворсклянському (Полтавська обл.) РЛП. Заборонено порушення умов місцезростань, розчищення дна водойм, їх осушення.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, торфотвірне.

Основні джерела інформації
Андрієнко, Попович, Шеляг-Сосонко, 1986; Байрак, Стецюк, 2005; Макрофиты-индикаторы изменений природной среды, 1993; Орлов, 2005.

Автор: Т.Л. Андрієнко
Фото: О.А. Жигаленко, Я.П. Дідух (вставка)

АРМЕРІЯ ПОКУТСЬКА

Armeria pocutica Pawł. (*A. elongata* auct. non (Hoffm.) W.D.J.Koch., *A. maritima* (Mill.) Willd. subsp. *elongata* auct. non (Hoffm.) Bonnier, *A. vulgaris* auct. non Willd.)

Родина Кермекові — Plumbaginaceae

Природоохоронний статус виду
Зниклий.

Наукове значення
Вузьколокальний сх.-карпатський ендемік.

Ареал виду та його поширення в Україні
Сх. Карпати: басейн р. Чорний Черемош; Мармарош (у Румунії). Адм. регіон: Ів.

Чисельність та структура популяцій
Невідомі. Єдиний локалітет, відомий як *locus classicus* цього виду, був знайдений Б. Павловським 12.07.1935 р. біля с. Топільче у Верховинському р-ні Івано-Франківської обл. вище впадіння р. Дземброня до Чорного Черемошу. Пошуки виду різними дослідниками в цьому локалітеті протягом останніх 30 років лишаються безрезультатними. Імовірно, що вид зник. Численні гербарні зразки з цього оселища зберігаються в гербаріях Кракова (Польща) — KRA, KRAM, у гербаріях України зразки виду відсутні.

Причини зміни чисельності
Можливо, негативне значення мало порушення режиму стоку Чорного Черемошу в результаті вирубування лісів, випасання худоби, викошування, що призвело до повені та руйнування ділянок з алювіальними наносами.

Умови місцезростання
Вологі різнотравні луки лісового поясу на багатих ґрунтах, угруповання кл. *Molinio-Arrhenatheretea*, можливо, також, прибережні алювіальні наноси з ценотично несформованими угрупованнями. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна, щільнодернинна рослина. Зовнішні листки широко лінійні, або ланцетно-лінійні, до основи звужені, 1,5–3,5 мм завширшки, з 3–5 жилками; внутрішні вузьколінійні, 0,5–1 мм завширшки, 3-жилкові. Усі листки більш-менш рівні за довжиною, видовжені (до 18 см), їхні краї розсіяно дрібновійчасті, решта поверхні гола, верхівка тупа або гострувата. Стрілки 30–50 см заввишки, голі. Піхва під головкою частково охоплює її верхівку. Головка разом з віночками 2–3 см завширшки. Обгорткові листки темно-бурі або червонувато-темно-бурі, зовнішні на верхівці видовжено тупуваті або гострувато звужені, внутрішні мають округлу або всічено довгасту верхівку. Чашечка 6–7,8 мм завдовжки, 10-рядно (по ребрах) опушена, між ребрами гола, зубці широкотрикутні, різко стягнуті в довгуваті ості. Віночок блідо-рожевий. Цвіте в липні–серпні, плодоносить у серпні–вересні.

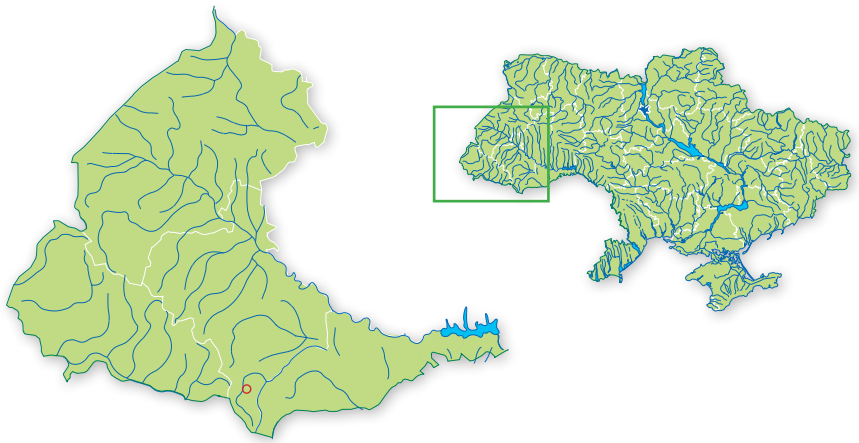

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Включений до Європейського червоного списку. Необхідно виявити місцезнаходження виду й створити резервати. У разі віднайдення природних популяцій необхідно забезпечити культивування в ботанічних садах.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації
Флора Восточной Европы, 1996; B.Pawłowski,1962; Sanda, Biță-Nicolae, Barabaș, 2003.

Автори: О.О. Кагало, Н.М. Сичак
Малюнок: Т.В. Степаненко

КЕРМЕЧНИК ЗЛАКОЛИСТИЙ

Goniolimon graminifolium (Aiton) Boiss.
(*Statice graminifolia* Aiton)

Родина Кермекові — Limoniaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Північнопричорноморський ендемічний вид з диз'юнктивним ареалом, який скорочується.

Ареал виду та його поширення в Україні
Причорномор'я (від пониззя Пд. Бугу — до Нижнього Дніпра а також правобережної частини Нижнього Поволжя). В Україні –Злаковий Степ (піщані арени і річкові піски Нижнього Побужжя, Інгулу, Інгульця та Нижнього Придніпров'я). Адм. регіони: Мк, Хс, Зп.

Чисельність та структура популяцій
Популяції диз'юнктивні переважно з дифузною просторовою структурою. Щільність становить 1–5 особин на 1 м^2. Вікові спектри більшості популяцій повночленні з максимумом на зрілих генеративних особинах. Рівень насіннєвого відновлення задовільний.

Причини зміни чисельності
Ізольованість місць зростання, стенотопність виду, знищення екотопів внаслідок заліснення піщаних арен та рекреаційних навантажень на екосистеми, збирання рослин на букети.

Умови місцезростання
Прирічкові піски, піщані арени надзаплавних терас, іноді супіщані ґрунти на схилах. В угрупованнях кл. *Festucetea vaginatae, Festuco-Brometea*. Ксерофіт. Псамофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Трав'яна стрижневокоренева рослина 20–40 см заввишки. Квітконосні пагони поодинокі або нечисленні, прямостоячі, внизу тонко борозенчасті, вище розгалужені гранисті з ледве помітними крильцями, голі. Прикореневі листки лінійно-ланцетні до вузьколінійних до 15 см завдовжки, 0,5–5 мм завширшки, із загорнутими всередину краями, голі. Стеблові листки лускоподібні, ланцетні або яйцеподібно-ланцетні, з країв плівчасті. Суцвіття розлоге, колоски одноквіткові, на кінцях гілочок утворюють довгі й рідкі однорядні колосоподібні суцвіття. Трубочка чашечки п'ятилопатева, густоволосиста, віночок світло-пурпуровий. Плодики близько 5 мм завдовжки, насінини чорнуваті. Цвіте в червні–липні, плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням та поділом кореневища.

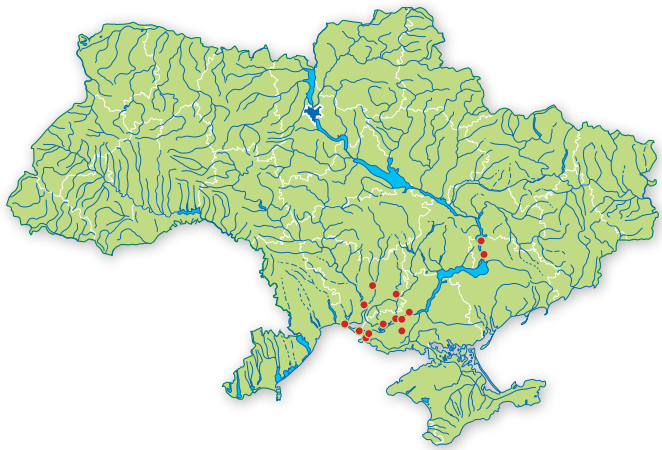

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Включений до Європейського червоного списку та Червоного списку МСОП. Охороняють на території заповідника «Хортиця», Чорноморського БЗ, РЛП «Кінбурзька коса» та інших заповідних об'єктів. Необхідно розширити мережу заповідних об'єктів, вирощувати в ботанічних садах, здійснювати моніторинг популяцій. Заборонено збирання і заготівлю рослин, порушення умов місцезростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, дубильне, ґрунтозахисне.

Основні джерела інформації.
Европейский красный список..., 1992; Мосякін, 1999; Определитель высших растений Украины, 1987; Флора Восточной Европы, 1996; Флора УРСР, 1961; Walter, Gillet, 1998.

Автори: Л.І. Крицька, В.В. Новосад, І.І. Мойсієнко, О.І. Литвиненко, О.Ю. Уманець
Фото: І.І. Мойсієнко

КЕРМЕЧНИК ЧЕРВОНУВАТИЙ

Goniolimon rubellum (S.G.Gmel.) Klokov
(incl. *G. orae-syvaschicae* Klokov)

Родина Кермекові — Limoniaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Напівпустельний сивасько-азовський ендемічний вид.

Ареал виду та його поширення в Україні
Причорномор'я. Трапляється на узбережжях Чорного моря та Сиваша. Адм. регіони: Хс, Кр.

Чисельність та структура популяцій
Відомі окремі популяції (Чаплинський р-н: ур. Ад; Новотроїцький р-н: Молоканський п-ів, о. Чурюк, о. Чурюк-Туб, п-ів Тюбек; Генічеський р-н: п-ів Чонгар; прибережна смуга Кримського п-ва (Джанкойський р-н: п-ів Тюп-Тархан; Євпаторійський р-н, берег оз. Сасик, окол. м. Севастополя, Трихійський п-ів) невеликі за розміром, в яких вид представлений куртинами або невеликими групами, 1–3(5) особин на 1 м^2.

Причини зміни чисельності
Надмірне випасання худоби, рекреація, сінокосіння, збирання на букети.

Умови місцезростання
На карбонатних суглинках, рідше літоральних засолених (глинисто-черепашкових) пісках. Представник угруповань кл. *Festuco-Puccinellietea, Salicornietea fruticosae*. Ксерофіт, галофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Корінь товстуватий, кореневище потовщене, розгалужене (каудекс). Прикореневі листки еліптично-ланцетні, 3–6 см завдовжки, 3–12 мм завширшки, до основи поступово звужені в черешок, рівний пластинці, на верхівці з тонким вістрям, вкриті вапнистими крапками, опушені дрібними волосками або майже голі. Квітконосні стебла в кількості 2–5, прямостоячі, до 20 см заввишки, починаючи від середини розгалужені. Суцвіття розлоге, його ширина перевищує висоту всієї рослини, з дугоподібно відігнутими назовні та вниз гілками. Колоски 1–2-квіткові, зібрані в одно-, дворядні колоси. Чашечка 7–8,5 мм завдовжки, з коротко-опушеною трубочкою і п'ятьма ланцетними лопатями відгину, 2,5–3 мм завдовжки. Віночок пурпурово-фіолетовий. Плодики до 4 мм завдовжки, насінина веретеноподібна, 3,5 мм завдовжки, чорнувата. Цвіте у червні–серпні. Плодоносить у липні–вересні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесений до Червоного списку Херсонської області (2002). Охороняють в Азово-Сиваському НПП. Необхідний контроль стану популяцій. Заборонено збирання, заготівлю рослин, порушення умов місцезростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, дубильне, ґрунтозахисне.

Основні джерела інформації
Вопросы развития Крыма, 1999; Коломійчук, 2002; Новосад, 1992.

Автор: В.П. Коломійчук
Фото: В.П. Коломійчук

КЕРМЕК ЧУРЮЦЬКИЙ

Limonium tschurjukiense (Klokov) Lavrenko ex Klokov (*Statice tschurjukiensis* Klokov; *L. tomentellum* auct. non (Boiss.) Kuntze; *L. dubium* Gamajun. ex Klokov)

Родина Кермекові — Limoniaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Ендемічний вид (можливо, гібридогенний, виник внаслідок давньої гібридизації *L. gmelinii* та *L. tomentellum*).

Ареал виду та його поширення в Україні
Причорноморсько-приазовський ендемік (пд. України, Сх. Приазов'я, Нижній Дон), трапляється на узбережжі Сиваша та прилеглих територіях. Адм. регіони: Хс, Кр.

Чисельність та структура популяцій
Популяції численні (Чаплинський р-н ур. Ад; Новотроїцький р-н: Молоканський п-ів, оз. Овер'янівське, о. Чурюк, о. Чурюк-Туб, с. Василівка, с. Новомихайлівка, п-ів Тюбек; Генічеський р-н: п-ів Чонгар, о. Куюк-Тук; Красноперекопський р-н: с. Новоолександрівка, с. Перекоп, с. Ішунь; Джанкойський р-н: с. Солоне Озеро, п-ів Тюп-Тархан; Євпаторійський р-н, берег оз. Сасик; Сацький р-н, с. Шовковичне), зростає окремими куртинами або невеликими групами, 1–3 (5) особин на 1 м^2.

Причини зміни чисельності
Надмірне випасання худоби, рекреація, сінокосіння, збирання на букети, викопування коріння для лікувальних цілей.

Умови місцезростання
Карбонатні суглинки, рідше приморські солончаки. В угрупованнях кл. *Festuco-Puccinellietea, Salicornietea fruticosae*. Ксерофіт, галофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Сірувато-сизуватий, трав'яний багаторічник. Корінь не дуже товстий (5–10 мм), кореневище потовщене, розгалужене. Квітконосні стебла поодинокі, або в кількості 2–3, прямостоячі, 25–75 см заввишки, 2–4 мм у діаметрі, розгалужені нижче середини, негусто опушені. Прикореневі листки еліптичні, 10–25 см завдовжки, 2,5–9,5 см завширшки, негусто опушені волосками, на верхівці з виїмкою та дрібним кінцевим вістям, до основи клиноподібно звужені. Стеблові лускоподібні листки довгасто яйцеподібно-ланцетні, 1–2 см завдовжки, 4–6 мм завширшки, на верхівці відтягнуто-загострені, бурувато-коричневі. Суцвіття розлоге, широке, з вкороченими неплідними гілками у нижній частині. Колоски двоквіткові, зібрані на верхівках гілочок в одно-, дворядні короткі колоси. Чашечка лійкоподібна, 3,5–4 мм завдовжки, при основі зеленкувата, в середній частині світлокоричнева, вгорі синювата. Віночок фіолетовий. Цвіте у липні–вересні. Плодоносить у серпні–жовтні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Червоного списку Херсонської обл. (2002). Охороняють в Азово-Сиваському НПП. Необхідний контроль стану популяцій. Заборонено заготівлю рослин, порушення умов місцезростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, дубильне, лікарське.

Основні джерела інформації
Бойко, Подгайний, 2002; Коломійчук, 2000; Новосад, 1992.

Автор: В.П. Коломійчук
Фото: В.П. Коломійчук

ЛЬОН БЕСАРАБСЬКИЙ

Linum basarabicum (Savŭl. et Rayss) Klokov ex Juz. (*L. flavum* L. var. *basarabicum* Săvul. et Rayss)

Родина Льонові — Linaceae

Природоохоронний статус виду
Неоцінений.

Наукове значення
Ендемічний вид.

Ареал виду та його поширення в Україні
Середня Європа (пд.-сх. частина): Румунія, Молдова (пн.), Україна. В Україні трапляється на Поділлі, головним чином в басейні р. Дністра. Адм. регіони: Тр, Чц, Хм, Вн, Од.

Чисельність та структура популяцій
Росте поодиноко або невеликими групами, часто відокремлено від інших видів роду. Площа всіх місцезнаходжень невелика, популяції нечисельні, з переважанням генеративних особин.

Причини зміни чисельності
Вузька екологічна амплітуда виду та надмірний вплив антропогенних факторів — розробка кар'єрів, рекреація, випас, випалювання.

Умови місцезростання
Трапляється на степових схилах з вапняковим підґрунтям, на вапнякових, гіпсових і сланцевих відслоненнях у складі петрофільних угруповань, переважно на аерованих ґрунтах з надлишковим вмістом мінерального азоту. Росте у складі угруповань союзів *Cirsio-Brachypodion pinnati* та *Astragalo-Stipion* кл. *Festuco-Brometea*. Субксерофіт, геліофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Хамефіт. Напівкущик 20–50 см заввишки, що галузиться від основи. Коренева система стрижнева, підземні пагони у вигляді гілок кадекса. Нижні листки у несправжніх розетках, широко-обернено-яйцеподібні, звужені до основи в довгий черешок, з п'ятьма жилками; середні — ланцетно-обернено-яйцеподібні, звужені в короткий черешок, з трьома жилками; верхні — ланцетні; всі загострені на верхівці. Квітки в кількості 2–20 (–25), жовті, зібрані в щиткоподібне суцвіття. Плід куляста коробочка з коротким вістрям на верхівці. Цвіте у червні–липні. Плодоносить у серпні. Розмножується насінням.

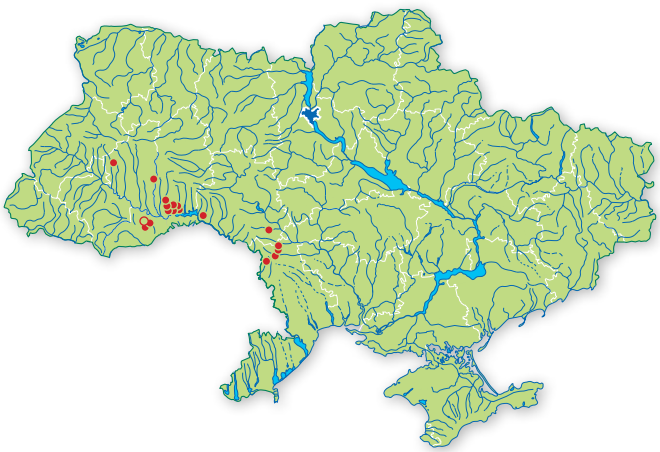

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють в НПП «Подільські Товтри». Включено до переліку видів рослин, що потребують охорони на регіональному рівні у Хмельницькій області. Необхідні контроль стану популяцій та культивування. Заборонено порушення умов зростання, розробка кар'єрів, заліснення схилів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, протиерозійне, медоносне, жироолійне.

Основні джерела інформації
Любінська, Ковальчук, Матвєєв., 1999; Мороз, 2004.

Автори: О.М. Оптасюк, Л.Г. Любінська
Фото: О.О. Кагало

ЛЬОН ПАЛЛАСІВ

Linum pallasianum Schult.

Родина Льонові — Linaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Ендемічний вид.

Ареал виду та його поширення в Україні
Крим. Наводиться також для Болгарії як зниклий. У Криму спорадично трапляється в Передгір'ї (зх.), гірській частині (сх.), на Пд. березі Криму та Керченському п-ові. Адм. регіон: Кр.

Чисельність та структура популяцій
Популяції нечисленні (окол. м. Судака, с. Уютного, м. Феодосії, м. Старого Криму; м. Севастополь, мис Казантип, г. Мітрідат, окол. с. Золоте, Чокракський ковиловий масив, г. Опук, г. Кончек), невеликі за розміром (нараховують до кількох десятків особин). Стан більшості популяцій задовільний. Хоча вид приурочений до природних місцезростань, але досить стійкий до порушень природного характеру.

Причини зміни чисельності
При надмірному впливі антропогенних факторів, (порушення місцезростань, будівництво, сільськогосподарська діяльність, витоптування в результаті рекреації, випасання худоби) відбувається різке зменшення чисельності. Процес відновлення повільний, що пов'язано з біоморфологічними і екологічними особливостями — специфікою форми росту, малою кількістю коробочок і насіння, стенотопністю.

Умови місцезростання
Сухі кам'янисті, крейдяні та глинисті остепнені схили, скелі, вапнякові насипи, мергелисті місця, на ґрунтах з бідним вмістом азоту. Трапляється в петрофітних степах Гірського Криму. Угруповання кл. *Festuco-Brometea*. Геміксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Хамефіт. Напівкущик, 7–20 см заввишки, з несправжньорозетковими пагонами. Коренева система стрижнева, підземні пагони у вигляді коротких кореневищ, гілок каудекса. Рослини повністю опушені густими, короткими, відстовбурченими, сріблясто-білими волосками. Листки широколінійні, сидячі. Суцвіття дихазій, квітки жовті. Плід коробочка. Цвіте в червні–липні. Плодоносить у липні–серпні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють на території Карадазького, Казантипського та Опукського ПЗ. Необхідний контроль за станом популяцій. Заборонено порушення місць зростання, випасання, організацію місць рекреації.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, протиерозійне, ґрунтотвірне.

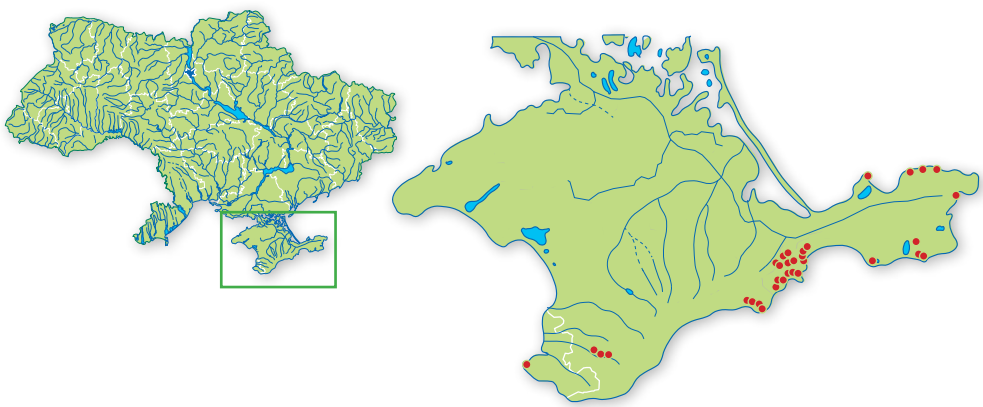

Основні джерела інформації
Голубев, 1996; Дидух, Шеляг-Сосонко, 1982; Дубовик, 2005; Ена, 2001; Мороз, 2004; Новосад, 1992; ЧКУ Болгарії, 1984.

Автори: О.М. Оптасюк, В.В. Новосад
Фото: В.Ю. Летухова

ПЛАКУН ЧЕБРЕЦЕЛИСТИЙ

Lythrum thymifolia L.

Родина Плакунові — Lythraceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні
Середземноморський вид. В Україні — Пн. Причорномор'я. Адм. регіони: Мк, Хс.

Чисельність та структура популяцій
Локальні популяції нечисленні, їх структура не досліджена. Чисельність популяцій сутєво змінюється в залежності від флуктуації кліматичних факторів.

Причини зміни чисельності
Порушення природних екотопів внаслідок господарського освоєння територій, рекреації, випасання худоби.

Умови місцезростання
Степові поди і зниження, де водний режим ґрунту протягом року суттєво змінюється. Мезоксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Терофіт. Однорічна сизувато-зелена рослина 6–25 см заввишки з розгалуженим від основи стеблом. Листки від довгасто-еліптичних до вузьколінійних, 5–15 мм завдовжки, до 3 мм завширшки, звужені до основи, майже сидячі, нижні супротивні, середні й верхні — чергові, вгорі по краю трохи зазублені, з коротеньким вістрям. Квітки пазушні, поодинокі, на коротеньких квітконіжках, з двома маленькими плівчастими приквітками при основі чашечки, 4-членні, рожево-лілові, до 1,5 мм завдовжки, з еліптичними пелюстками. Плід овально-циліндрична коробочка до 2 мм завдовжки. Цвіте у червні–серпні, плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Рекомендується створити заказники у місцях зростання виду, контролювати стан популяцій. Заборонено порушення умов місцезростань виду, випасання худоби, організація місць рекреації.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Відомостей немає.

Основні джерела інформації
Флора УРСР, 1953.

Автор: В.М. Остапко
Фото: О.С. Мандзюк, Т.В. Степаненко

ПЛАВУН ЩИТОЛИСТИЙ

Nymphoides peltata (S.G. Gmel.) Kuntze

Родина Бобівникові — Menyanthaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Реліктовий вид з диз'юнктивним ареалом.

Ареал виду та його поширення в Україні
Євразійсько-давньосередземноморський вид, сучасний ареал якого пов'язаний з Середземномор'ям, з ексклавами в Ср., Атлантичній та Сх. Європі, на Кавказі, в Зх. та Сх. Сибіру, на пд. Далекого Сходу, пн. Ср. Азії, Ірані, Китаї, Японії. Занесено в Пн. Америку. В Україні трапляється в гирлових ділянках та плавнях в пониззі рр. Дунаю, Дніпра, Пд. Бугу, Дністра, в Закарпатті (заплавні водойми р. Латориця, окол. с. Малі Ратівці) на Житомирському та Чернігівському Поліссі, в Лісостепу (риборозвідні ставки у верхній та середній течії Пд. Бугу, заплавні водойми в середній течії Дніпра). Адм. регіони: Рв, Жт, Чн, См, Лв, Зк, Хм, Вн, Дн, Од, Мк, Хс, Зп.

Чисельність та структура популяцій
Трапляється спорадично. В окремих водоймах утворює численні щільні популяції, чому сприяє викошування повітряно-водної рослинності у риборозвідних ставках.

Причини зміни чисельності
Антропогенні: меліорація, забруднення, засолення водойм; природні: евтрофікація водойм.

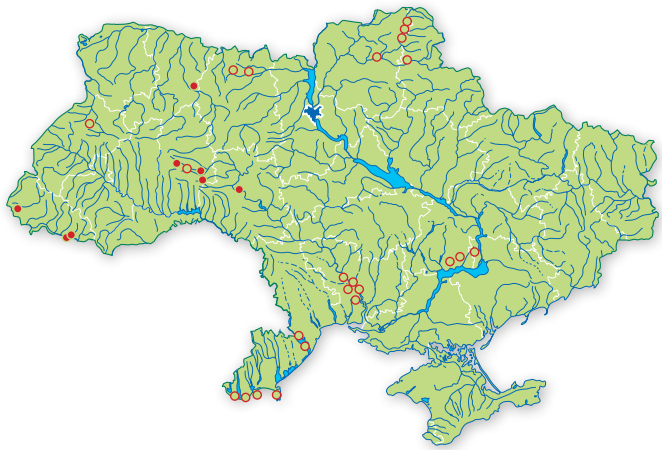

Умови місцезростання
Евтрофні прісноводні замкнуті та слабкопроточні водойми, природні та штучні (риборозвідні ставки), з глинисто-мулистими алювіальними відкладами. Діагностичний вид союзу *Nymphoidetum peltatae*. При обсиханні екотопів входить до ценозів кл. *Isoëto-Nanojuncetea*. Гідрофіт, карбонатофіл.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна водна рослина з повзучим кореневищем 60–120 см завдовжки. Листки довгочерешкові з округло-серцеподібними плаваючими листковими пластинками, 5–10 см у діаметрі. Квітки в зонтикоподібному пучку. Віночок 20–35 мм у діаметрі, яскраво-жовтий, з п'яти пелюсток, на 2/3 розсічений. Плід яйцеподібна коробочка; насінини плоскі, еліптичні, війчасті, переносяться водою. Цвіте у червні–серпні. Плодоносить у липні–вересні. Розмножується насінням та вегетативно.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють у Дунайському БЗ, кількох заказниках загальнодержавного значення. Потрібне культивування у водоймах ботанічних садів. Заборонено руйнування прибережних ділянок, штучне регулювання рівня води у водоймах, її забруднення та викошування травостою в місцезростаннях виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, кормове, водоохоронне, берегозахисне.

Основні джерела інформації
Балашов, 1969; Гейны, Дубына, 1993; Дубына, 1987; Дубына, Мороз, 1977; Клоков, Карпова, 1988; Комендар, Фодор, 1980; ЧКУ, 1996.

Автори: Д.В. Дубина, Г.А. Чорна, М.І. Козак
Фото: М.П. Книш, Р.Я. Кіш

СЕЛІТРЯНКА ШОБЕРА

Nitraria schoberi L.

Родина Селітрянкові — Nitrariaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Ірано-туранський стенотопний вид на пн.-зх. межі ареалу. Класичний об'єкт флорогенетичних досліджень, єдиний представник роду та родини в Україні.

Ареал виду та його поширення в Україні
Румунія, Нижня Волга, Кавказ, південний схід Західного Сибіру, Казахстан та Середня Азія, Іран, Китай (крайній північний захід). В Україні – чорноморське узбережжя Криму: від с. Малоріченського (Алуштинська міськрада) до м. Феодосія. Адм. регіон: Кр.

Чисельність та структура популяцій
Локальні популяції нечисленні, кількість локалітетів та чисельність скорочуються.

Причини зміни чисельності
Освоєння та забудова приморської смуги, рекреаційне навантаження, деградація природних місцезростань.

Умови місцезростання
Приморські солончаки, на піщаному або глинистому субстраті. Зростає в угрупованнях класів *Asteretea tripolium* та *Salicornietea fruticosae*. Галофіт, псамофіт. Ксеромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Фанерофіт. Кущ до 2 м заввишки. Деякі гілки на кінцях трансформовані у колючки. Листки чергові, цілісні, видовжено-лопатчасті до 2,5-3,5 см завдовжки, на верхівці притуплені, при основі звужені у черешок, цілокраї, дещо м'ясисті. Квітки актиноморфні, п'ятичленні; чашолистки м'ясисті, при основі зрослі; пелюстки вільні, жовтувато- або зеленувато-білі. Плід одногніздний, кістянкоподібний, з червоним або оранжевим м'ясистим екзокарпієм та щільним ямчастим ендокарпієм, кісточка яйцеподібно-конічна або видовжено-яйцеподібна. Цвіте у травні-червні, плодоносить у липні-серпні. Розмножується переважно насінням, рідше вегетативно.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Спеціальні заходи охорони не вживалися. Рекомендовано створення ботанічних або комплексних заказників для збереження флористичних комплексів літоральної рослинності, а також введення виду в культуру. Заборонено порушення умов зростання, забудову приморських територій.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Грунтотвірне, харчове (їстівні плоди), лікарське та вітамінне, фітомеліоративне (закріплення пісків).

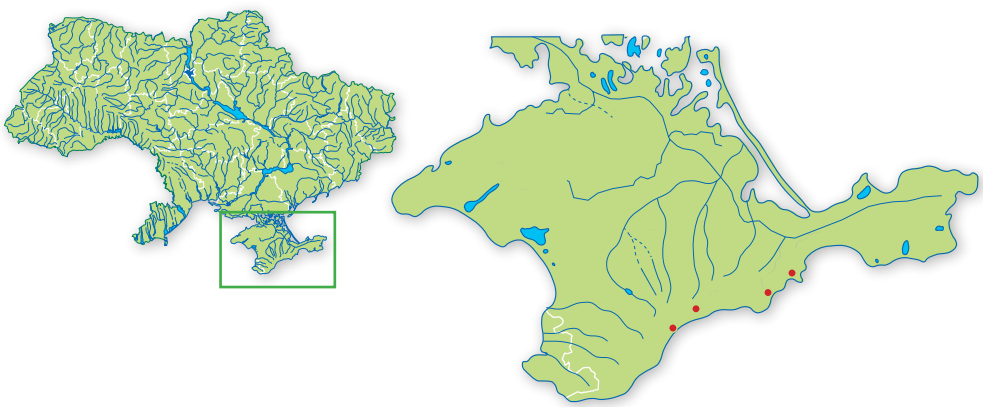

Основні джерела інформації
Бобров, 1965; ЧКУ, 1996.

Автори: М.М. Федорончук, С.Л. Мосякін
Фото: В.В. Савчук, В.П. Ісіков (вставка)

ЯСЕН БІЛОЦВІТИЙ

Fraxinus ornus L.

Родина Маслинові — Oleaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Реліктовий субсередземноморський вид на пн. межі ареалу в ізольованому локалітеті.

Ареал виду та його поширення в Україні
Пд. Європа, Мала Азія, пд. Ср. Європи, зокрема по пд. передгір'ю Карпатської дуги. В Україні відоме природне оселище виду в Закарпатті. Культивують та інколи дичавіє за межами природного ареалу. Адм. регіон: Зк.

Чисельність та структура популяцій
Єдина популяція на пд. схилі г. Чорна Гора біля м. Виноградово займає площу в кілька гектарів, стабільна, з численним різновіковим підростом, має тенденцію спонтанного розширення на території зі степовою рослинністю. Проте, у складі сформованих скельнодубових ценозів особини ясена пригнічені. Тому стан популяції залежить від просторової структури лісового покриву в оселищі.

Причини зміни чисельності
Відсутність екотопів відповідного типу, руйнування біотопів внаслідок господарської діяльності, зокрема освоєння схилів під сади, виноградники, кар'єри.

Умови місцезростання
Сухі, кам'янисті, стрімкі пд. схили, де вид росте у складі низькорослих розріджених ксеротермофільних угруповань союзу *Quercion pubescenti-petraeae* на теплих бурих лісових ґрунтах, багатих на поживні речовини, сформованих на вулканічних породах що забезпечує їх добре дренування. Ксеромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Фанерофіт. Кущ або невисоке дерево 4(5)–10 (15) м заввишки. Кора тонка, гладка, сіра. Молоді пагони блискучі, оливково-зелені, зі світло-бурими плямами. Бруньки сріблясто-сірі, верхівкові більші бічних. Листки складні непарнопірчасті, до 30 см завдовжки, з 3–4 парами черешкових, яйцеподібно-ланцетних або еліптичних, по краю дрібнопилчастих листочків, в основі широко клиноподібних, на верхівці відтягнуто загострених, які знизу вздовж жилок буроповстистоопушені. Суцвіття густа, пряма, після відцвітання поникла волоть. Квітки пахучі, з чотирьохроздільною чашечкою з трикутними лопатями та віночком з 4(2) білуватих, майже лінійних пелюсток 7–15 мм завдовжки. Крилатка вузько-оберненояйцеподібна, в основі заокруглена, темно-коричневого кольору. Цвіте у квітні–травні, плодоносить у вересні-листопаді. Розмножується насінням та вегетативно.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють в Карпатському БЗ (масив «Чорна Гора»). Необхідний моніторинг популяції. Заборонено розробку кар'єрів та формування виноградників, садів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують у багатьох ботанічних садах, іноді використовують в озелененні, у Криму трапляється у здичавілому стані.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, протиерозійне, медоносне, лісоформуюче.

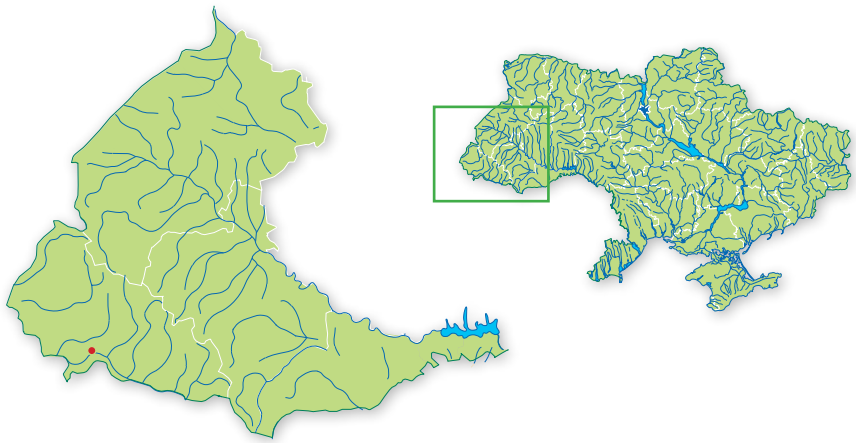

Основні джерела інформації
Раритетний фітогенофонд, 2004; Стойко, 1965; Флора УРСР, 1957; ЧКУ, 1996; Bertová, 1984; Deyl, 1936; Dostál, 1989.

Автори: Р.Я. Кіш, Є.Й. Андрик, О.О. Кагало
Фото: Р.Я. Кіш, Я.П. Дідух (вставка)

БУЗОК УГОРСЬКИЙ

Syringa josikaea J.Jacq. ex Rchb.

Родина Маслинові — Oleaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Реліктовий вид з диз'юнктивним ареалом.

Ареал виду та його поширення в Україні
Має два диз'юнктивних ексклави, розташовані у Сх. (Сх. Бескиди, Україна) та Пд. (Бігарські гори, Румунія) Карпатах. В Україні трапляється у витоках рр. Уж, Латориця, Ріка, Стрий на висотах 400–750 м н. р. м. Адм. регіони: Лв, Зк.

Чисельність та структура популяцій
Популяції нечисленні, представлені у вигляді окремих розріджених куртин та поодиноких особин. У сприятливих умовах добре поновлюється вегетативно.

Причини зміни чисельності
Освоєння характерних для виду екотопів — гірських заболочених вільшняків, надмірна рекреація, випас, витоптування. Як декоративна рослина інтенсивно використовується для виготовлення букетів.

Умови місцезростання
Заболочені місця вздовж берегів річок і струмків, біля джерел, серед вільшняків і вербняків. Переважно в угрупованнях союзу *Symphyto-Fagion*, рідше кл. *Alnetea glutinosae*. Мезогігрофіт, евтроф.

Загальна біоморфологічна характеристика
Фанерофіт. Невелике дерево або кущ 3–5 м заввишки. Листки широкоеліптичні, 5–12 см завдовжки, більш-менш повстисті (зрідка голі), темно-зелені зверху та сіро-зелені знизу. Квітки світло-бузкові або рожеві, пахучі, зібрані у невелику прямостоячу волоть, котра розвивається з верхівкової бруньки. Цвіте в травні–липні, плодоносить у вересні–жовтні. Розмножується насінням і вегетативно.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють в «Ужанському» НПП, у пам'ятці природи «Бузок угорський» (Львівська обл.). Необхідно надати охоронний статус усім відомим природним оселищам. Заборонено збирання квітів, несанкціоноване викопування для пересаджування, руйнування й порушення екологічного режиму локалітетів, зокрема осушення територій та штучна посадка декоративних видів, суцільні рубки лісу в місцях зростання виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують у багатьох ботанічних садах, використовують в озелененні.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, протиерозійне, ґрунтозахисне, цінне селекційне.

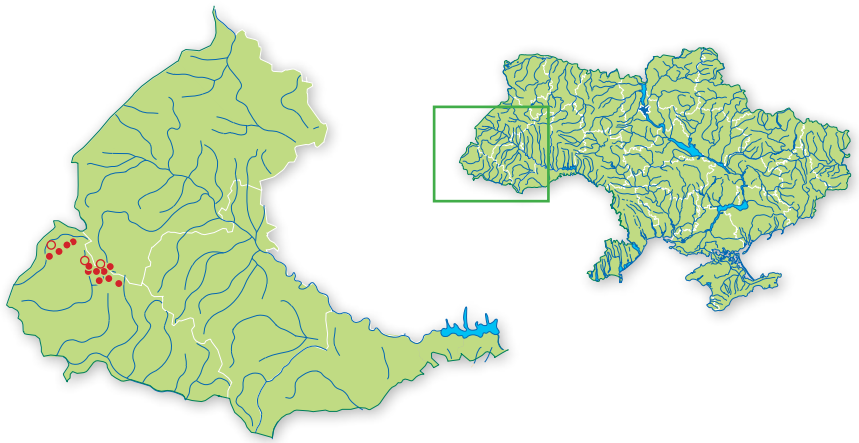

Основні джерела інформації
Определитель высших растений Украины, 1987; Крічфалушій, Будніков, Мигаль, 1999; Molnár, 2003; Thaisz, 1909; Thaisz, 1912.

Автори: А.В. Мигаль, О.О. Кагало, Л.М. Фельбаба-Клушина
Фото: О.О. Кагало, Н.О. Гавриленко (вставка)

ЛЮДВІГІЯ БОЛОТНА

Ludwigia palustris (L.) Elliott

Родина Онагрові — Onagraceae

Природоохоронний статус виду
Зниклий в природі.

Наукове значення
Дуже рідкісний центральноєвропейський вид на сх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Атлантична і Центральна Європа, Середземномор'я, Мала Азія, Іран, Пн. Америка, Пд. Африка. В Україні траплявся на Закарпатській низовині. Адм. регіон: Зк.

Чисельність та структура популяцій
Популяції траплялися рідко і були малочисельними.

Причини зміни чисельності
Слабка конкурентноздатність (займає майже незаросліі мулисті субстрати). Потерпає від різкої зміни гідрологічного режиму водойм і боліт, насамперед внаслідок осушення.

Умови місцезростання
Міководдя невеликих слабкопроточних водойм, торфово-мулисті ділянки навколо боліт. Росте у воді, але виступає над поверхнею. Індикатор ацидофільних водойм, піщаних, торфово-мулистих донних відкладів, ділянок, що характеризуються періодичним спадом води (*Nanocyperion flavescentis*). В Закарпатті в угрупованнях союзів *Littorellion uniflorae, Elatini-Eleocharition ovatae*, виступає як асектатор. Гідрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Терофіт. Однорічна трав'яна рослина із сланким висхідним стеблом, 10–50 см заввишки, із коренями, що відходять від вузлів та занурені у воду. Кореневище ниткоподібне, плагіотропне. Стебло чотиригранне, часто виступає над поверхнею води, листки супротивні, блискучі, блідо-зелені, нерідко з червонуватим відтінком. Квітки поодинокі у пазухах листків, майже сидячі, з двома прикві тками. Пелюстки відсутні. Чашолистків, що залишаються при плодах, чотири. Плід чотиригніздна багатонасінна коробочка. Насінини гладенькі, блискучі. Цвіте в травні–серпні. Плодоносить у серпні–вересні. Розмножується вегетативно та насінням.

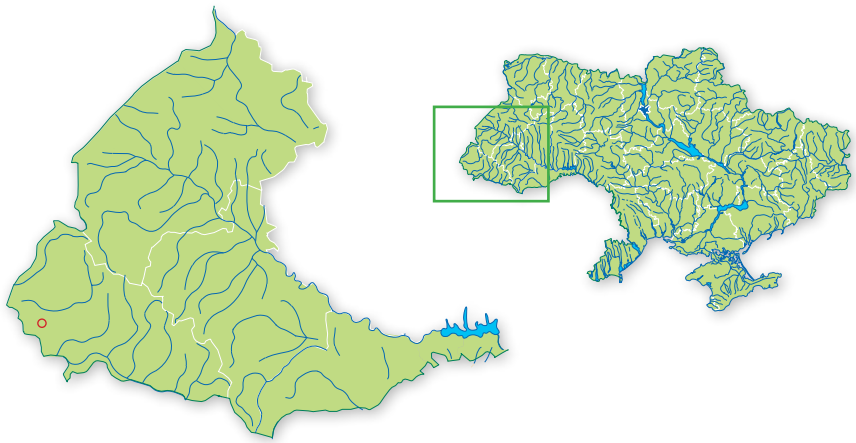

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Слід продовжити пошуки рослини в урочищі Чорний Мочар на Закарпатті, з метою виявлення вцілілих місцезнаходжень та встановлення режиму охорони. Потребує культивування в ботанічних садах і репатриації в природі. Заборонено порушення умов зростання, меліорацію на прилеглих територіях.

Розмноження та збереження у спеціально створених умовах.
Вирощують у ботанічному саду ім. О.В. Фоміна Київського національного університету ім. Т. Шевченка.

Господарське та комерційне значення
Ґрунтозакріплююче.

Основні джерела інформації
Андрієнко, 1996; Макрофиты — индикаторы изменений природной среды, 1993; ЧКУ, 1996.

Автори: Т.Л. Андрієнко, О.І. Прядко
Фото: А.Я. Дідух

ПОВСТЯНКА ДНІПРОВСЬКА (ЦИМБОХАЗМА ДНІПРОВСЬКА)

Cymbochasma borysthenica (Pall. ex Schlecht.) Klokov et Zoz (*Cymbaria borysthenica* Pall. ex Schlecht.)

Родина Вовчкові — Orobanchaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Ендемік, що належить до монотипного роду.

Ареал виду та його поширення в Україні
Причорномор'я, Приазов'я, басейн р. Дон. В Україні — між рр. Тилігул і Пд. Буг та Молочною. Адм. регіони: Кд, Дн, Дц, Мк, Хс, Зп, Кр.

Чисельність та структура популяцій
Популяції локальні, переважно з компактно-дифузною або контагіозною структурою. Щільність популяцій до кількох десятків парціальних кущів на 1 м^2. Віковий спектр неповночленний, відсутні особини насіннєвого походження. Самопідтримання популяцій відбувається завдяки вегетативному розмноженню. Життєвість більшості популяцій середнього і високого рівня.

Причини зміни чисельності
Біологічне старіння виду, послаблена здатність утворювати насіння. Знищення та порушення степових ділянок внаслідок розорювання, насадження лісу, надмірного випасання тощо.

Умови місцезростання
Кам'янисті, переважно вапнякові, та лесові відслонення, кам'янисто-щебенисті ґрунти та осипища, степові схили зі змитими ґрунтами. Трапляється у складі степових, петрофітно-степових і петрофітних фітоценозів, часом утворює монодомінантні плями. Зростає в угрупованнях кл. *Festuco-Brometea*. Ксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Хамефіт. Напівкущик 4–12 см заввишки. Корінь стрижневий, здерев'янілий, з довгими горизонтальними бічними коренями. Стебла численні, здерев'янілі, прямостоячі або відхилені, густо улиснені, як і листки сірувато-повстисті. Листки лінійно-ланцетні, загострені, спрямовані косо вгору. Квітки (2–4) розміщені біля основи стебла. Віночок 25–35 мм завдовжки, жовтий, зовні білувато-опушений. Плід коробочка. Цвіте у квітні–травні. Плодоносить у травні–липні. Розмножується вегетативним способом.

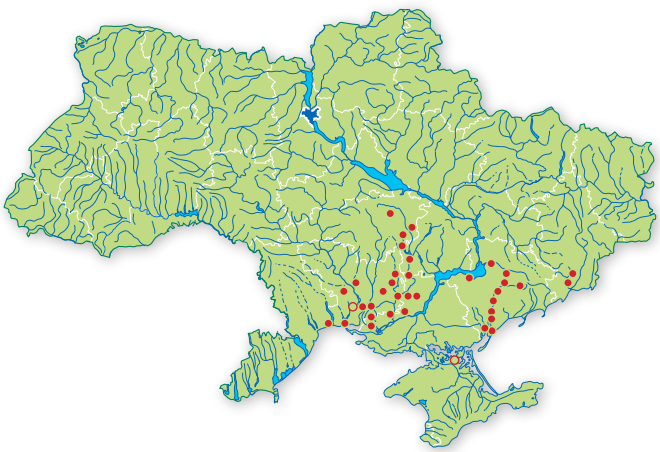

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Включений до Європейського червоного списку. Охороняють у ряді заповідних об'єктів Миколаївської, Херсонської, Запорізької обл. Необхідно взяти на облік усі місцезнаходження виду, здійснювати моніторинг популяцій, розширити мережу заповідних територій, ширше вирощувати в ботанічних садах. Заборонено збирання, гербаризацію, руйнування місць зростання, залісення, надмірне випасання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують у Криворізькому ботанічному саду НАН України та ботсаду Херсонського державного університету.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, протиерозійне.

Основні джерела інформації
Бойко, 1988; Винтер, Казаков, Маценко, 1994; Дохман, 1930; Европейский красный список..., 1992; Клоков, Зоз, 1935; Флора УРСР, 1960; ЧКУ, 1996; Крицкая, Новосад, 2001; Кучеревський, 1986; Яценко, 1974.

Автори: Л.І. Крицька, Я.П. Дідух, В.П. Коломійчук, П.М. Бойко, О.І. Литвиненко.
Фото: Б. Суднік-Войциковська, Д.М. Іноземцева (вставка)

НАКОРІННИЦЯ ЧЕРВОНА (ДИФЕЛІПЕЯ ЧЕРВОНА)

Diphelypaea coccinea (M.Bieb.) Nicolson (*Orobanche coccinea* M.Bieb., *Phelypaea coccinea* (M.Bieb.) Poir.; incl. *Diphelypaea helenae* (Popl.) Tzvelev; *Phelypaea helenae* Popl.)

Родина Вовчкові — Orobanchaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Реліктовий вид на пн. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Мала Азія, Іран, Кавказ, Крим. В Україні — Гірський Крим. Адм. регіон: Кр.

Чисельність та структура популяцій
Трапляється поодинці або невеликими групами. Популяції досить нестабільні, характеризуються значними річними флуктуаціями, тому в одних місцях вид зникає, а в інших — з'являється.

Причини зміни чисельності
Невідомі, можливо, специфіка біології розвитку.

Умови місцезростання
Зростає на узліссях та остепнених кам'янистих схилах від нижнього до верхнього гірських поясів, включаючи яйлу. Угруповання відносяться до кл. *Trifolio-Geranietea* та *Festuco-Brometea,* пов'язаний з видами роду *Centaurea*. Паразит.

Загальна біоморфологічна характеристика
Криптофіт. Багаторічна трав'яна безхлорофільна паразитна рослина з редукованим до ланцетних лусок листям. Стебло нерозгалужене, червонувато-буре або червоне, 15–30 см заввишки, закінчується єдиною квіткою. Чашечка зрослолиста, бурувата, віночок зрослопелюстковий, 5-лопатевий, двогубий, 2–5 см завдовжки, яскраво-червоний (рідко жовтий). Плід яйцеподібна коробочка. Паразитує на коренях видів волошки (*Centaurea* s.l.). Цвіте у травні–липні, плодоносить у червні–липні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють в Кримському та Ялтинському гірсько-лісовому ПЗ. Заборонено збирання рослин та порушення місць зростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

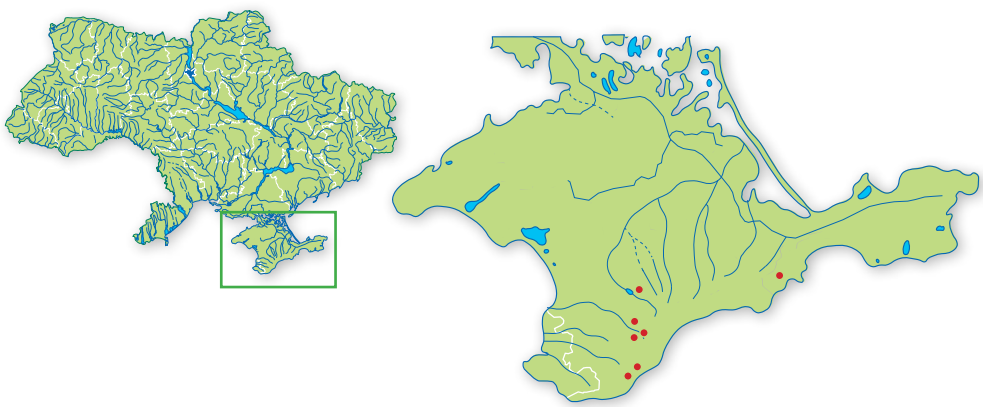

Основні джерела інформації
Вульф, 1969; ЧКУ, 1996.

Автор: А.В. Єна
Фото: В.Е. Нужденко

ШОЛУДИВНИК ВИСОКИЙ

Pedicularis exaltata Besser (*P. hacquetii exaltata* (Besser) Klaster, *P. sumana* Grec. var. *exaltata* (Besser) Limpr.)

Родина Вовчкові — Orobanchaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Середньоєвропейський реліктовий вид в ізольованих локалітетах на пн.-сх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Румунія (Сх. й Пд. Карпати), Україна (пн.-зх. Поділля, Чернігівське Полісся), Білорусь та Польща (Біловезька пуща), Словаччина. В Україні достовірно відомий з околиць с. Стіжок поблизу м. Кременець Тернопільської обл., біля м. Чернівці за літературою в окол. с. Блістова Чернігівської обл. Адм. регіони: Чн, Тр, Чц.

Чисельність та структура популяцій
На сьогодні відносно стабільна але малочисельна популяція збереглася у Чернівецькій обл., у Тернопільській обл., вид, очевидно, зник. У Чернігівській обл. він також зник, бо за останні майже 100 років зборів не було.

Причини зміни чисельності
Вузька еколого-ценотична амплітуда. Осушування земель, розорювання, надмірне випасання худоби.

Умови місцезростання
Вторинні луки, вогкуваті трав'яні схили, галявини, на добре дренованих ґрунтах. У Чернівецькій обл. росте в угрупованнях асоціацій *Molinietum coeruleae* (союз *Molinion*) та *Anthyllidi-Trifolietum montani* (союз *Arrhenatherion*). На пн.-зх. Поділлі, очевидно, ріс в аналогічних умовах. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Напівпаразитний трав'яний малорічник (тривалість повного онтогенезу 4–5 років) з видовженим веретеноподібним коренем з мало розвиненою каудексною частиною. Стебло просте, дуже міцне, порожнисте, ребристе, місцями зверху коротко-пухнасте, 60–150 см заввишки. Прикореневі листки великі, довгочерешкові, голі, пірчасто-розсічені, з розставленими, ланцетними, загостреними, пірчасто-роздільними сегментами, частки яких загострено-пилчасті; стеблові листки вгорі переходять у приквітки, коротко-черешкові, або верхні — сидячі. Суцвіття густе й довге. Приквітки значно перевищують квітки. Чашечка гола, дзвоникоподібна. Віночок 25 мм завдовжки, світло-жовтий, голий. Коробочка яйцеподібна, загострена, не перевищує чашечки. Цвіте в червні–серпні, плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Включений до Європейського червоного списку. Необхідне заповідання локалітету, де зберігся вид, а також пошук інших можливих його оселищ і репатріації виду. Заборонено порушення умов екотопу, вилучення особин з природного середовища.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське.

Основні джерела інформації
Флора европейской части СССР, 1981; Флора УРСР, 1960; Procházka, Jatiová, Růžička, 1999.

Автори: О.О. Кагало, І.І. Чорней, А.І. Токарюк
Фото: І.А. Коротченко

ШОЛУДИВНИК ЕДЕРА

Pedicularis oederi Vahl (*P. versicolor* Wahlenb.)

Родина Вовчкові — Orobanchaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Реліктовий диз'юнктивно поширений вид на межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Аркто-альпійський вид, що охоплює приарктичну частину Євразії й Америки, а також високогір'я Європи та Азії. В Україні наявна лише одна популяція у Чорногорі в масиві гг. Бребенескул-Мунчел. Інші чорногірські популяції вимерли. Адм. регіон: Ів.

Чисельність та структура популяцій
Популяція налічує лише 100–200 генеративних особин. Нетривалий онтогенез виду й пригнічене насіннєве поновлення зумовлюють значні флуктуації чисельності окремих локусів.

Причини зміни чисельності
Поступове вимирання виду спричинене як антропогенним впливом, особливо випасанням, так і природними чинниками, пов'язаними з біологічними особливостями, зокрема низькою насіннєвою продуктивністю.

Умови місцезростання
Вид поширений на висоті 1700–1950 м н. р. м. Трапляється в урочищі Кізі Улоги у складі болотних угруповань асоціації *Caricetum rostratae* (союз *Magnocaricion*), та на Чорногірському хребті поблизу вершини г. Бребескул біля витоку джерел (угруповання порядку *Montio-Cardaminetalia*) та в мезофітнішій лучній асоціації *Caricetum sempervirentis* (союз *Festuco saxatilis-Seslerion bielzii*). Гігромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна напівпаразитна рослина з недовготривалим життєвим циклом. Корені товсті й м'ясисті, кореневища короткі. Пірчасто-розсічені базальні листки утворюють розетки. Прямий генеративний пагін 7–18 см заввишки несе квітки, зібрані в колосоподібні китиці 3–8 см завдовжки. Віночок блідо-жовтий, двогубий, кінчик верхньої губи малиновий. Плід вузькояйцеподібна коробочка, що містить 4–10 насінин. Цвіте в липні, плодоносить у липні–серпні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Оселище розташоване на межі Карпатського НПП і Карпатського БЗ, але поза межами заповідної зони. Потрібно включити його до зони абсолютної заповідності й забезпечити моніторинг популяції. Заборонено випасання худоби та порушення гідрологічного режиму місць зростання виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське.

Основні джерела інформації
Кобів, 2000, 2004; Kobiv, Nesteruk, 2001; Zapaiowicz, 1889.

Автор: Ю.Й. Кобів
Фото: П. Косінський

ШОЛУДИВНИК КОРОЛІВСЬКИЙ

Pedicularis sceptrum-carolinum L.

Родина Вовчкові — Orobanchaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Пізньогляціальний реліктовий вид на пд. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Скандинавський п-в, Центральна Європа, Зх. і Сх. Сибір, Далекий Схід, Центральна Азія (Монголія, Китай — гори), Японські о-ви. В Україні трапляється на Поліссі, пн.-зх. Поділлі, зрідка в Лісостепу. Адм. регіони: Вл, Рв, Жт, Кв, Чн, См, Лв, Тр, Хм, Вн.

Чисельність та структура популяцій
Чисельність популяцій катастрофічно зменшується, вони малого розміру, депресивного типу, більшість з відомих локалітетів втрачені через осушення та освоєння боліт, стан багатьох популяцій невідомий.

Причини зміни чисельності
Осушення та освоєння боліт.

Умови місцезростання
Низинні (евтрофні) та перехідні (мезотрофні) болота, заболочені луки, у заростях чагарників по краях боліт. Здебільшого угруповання кл. *Scheuchzerio-Caricetae nigrae*, союзу *Caricion rostratae*, іноді союзу *Molinion*. Гігрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Напівпаразитний трав'яний малорічник (3–5 років) із вкороченим кореневищем. Уся рослина гола й гладка. Стебло одне, або їх декілька, прямі, 30–100 см завишки, з розеткою прикореневих листків. Стеблові листки нечисленні, кільчасті або чергові, видовжені, тупі, при основі цілокраї. Нижні стеблові й прикореневі листки поступово звужені в черешок, їхні пластинки 8–20 см завдовжки і 1,5–3 см завширшки, пірчастонадрізані на яйцеподібно- або довгасто-яйцеподібні тупі частки з великими округлими зубцями. Суцвіття видовжене, 7–20 см завдовжки, малоквіткове. Приквітки яйцеподібні, трохи довші за чашечку, дрібнозубчасті. Чашечка 12–14 мм завдовжки, дзвоникоподібна, з п'ятьма рівними зубцями, утричі коротшими від трубочки. Віночок 35–40 мм завдовжки, жовтий, з ліловою на кінці нижньою губою; верхня губа пряма, без носика й зубчиків; нижня — також пряма, дорівнює верхній і притиснута до неї. Коробочка куляста, 15 мм завдовжки, загострена, удвічі довша від чашечки. Цвіте в липні–серпні, плодоносить у серпні–вересні.

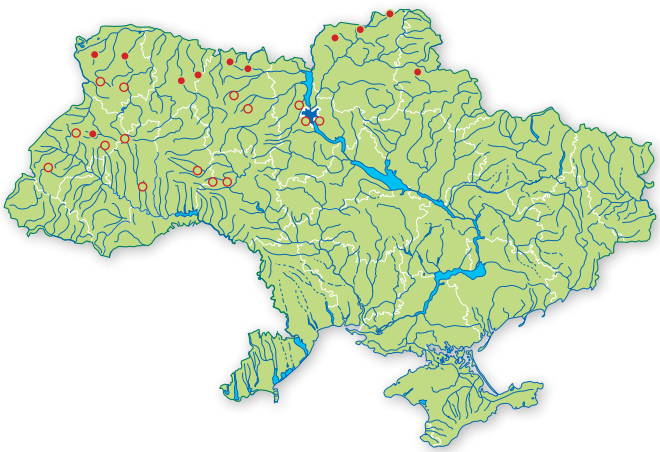

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють у Поліському й Рівненському ПЗ та заказнику «Сомине» (Рівненська обл.), на території ПЗ «Розточчя» зник у 1960-х рр. Необхідно проводити моніторинг популяцій, обґрунтувати й розробити заходи екологічного менеджменту територій, що зазнали осушення. Доцільно проводи роботи щодо виявлення нових локалітетів виду з метою їх охорони. Заборонено порушення гідрологічного режиму боліт, їх осушення.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації
Флора европейской части СССР, 1981; Флора УРСР, 1960; Procházka, Jatiová, Růžička, 1999; Sanda, Biţă-Nicolae, Barabaş, 2003.

Автори: Т.Л. Андрієнко, О.О. Кагало
Фото: В.П. Гелюта,

ШОЛУДИВНИК ЛІСОВИЙ

Pedicularis sylvatica L.

Родина Вовчкові — Orobanchaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Рідкісний вид з диз'юнктивним ареалом.

Ареал виду та його поширення в Україні
Середньоєвропейський вид, поширений Атлантичній та на пн. Середньої Європи. В Україні кілька ізольованих оселищ на зх., зокрема, в Розточчі-Опіллі, на Поліссі та в Карпатах. Адм. регіони: Вл, Лв, Ів, Тр, Зк.

Чисельність та структура популяцій
Сучасний стан та структура популяцій потребують додаткового з'ясування.

Причини зміни чисельності
Вузька еколого-ценотична амплітуда, відсутність екотопів відповідного типу, зміна гідрологічного режиму та осушення боліт.

Умови місцезростання
Болота, вологі луки, переважно бідні на поживні речовини (оліготрофні умови). Зростає в екотонних угрупованнях на межі союзів *Nardo-Juncion squarrosi,* для якого є діагностичним видом (кл. *Nardo-Callunetea)*, *Caricion canescenti-fuscae* (кл. *Scheichzerio-Caricetea nigrae*) та *Molinion caerulea* (кл. *Molinio-Arrhenetheretea*). Гігрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна напівпаразитна трав'яна рослина. Стебла численні, переважно неопушені, головне стебло пряме, 5–15 (25) см завдовжки, з суцвіттям майже до основи; бокові стебла часом довші, полягають, на кінцях висхідні, суцвіття рідкі, верхівкові. Листки прикореневої розетки видовжені, цілокраї або на верхівці зубчасто-лопатеві. Стеблові листки черешкові, довгасто-ланцетні, двічі перисторозсічені, сегменти другого порядку овальні, розсічено-зубчасті. Суцвіття головного пагона рідке, приквітки подібні до листків. Чашечка трубчаста, гола, п'ятизубчаста, по краю волохата, 10–15 мм завдовжки. Віночок двогубий, 15–25 мм завдовжки, червоний або рожевий, трубочка вдвічі довша чашечки; нижня губа неопушена, верхня губа велика, пряма, на кінці серпоподібно зігнутим шоломом, з двома короткими вниз направленими зубцям. Тичинкові нитки опушені. Коробочка косояйцеподібна, коротша чашечки. Цвіте у травні–липні. Плодоносить у липні–серпні. Розмножується насінням.

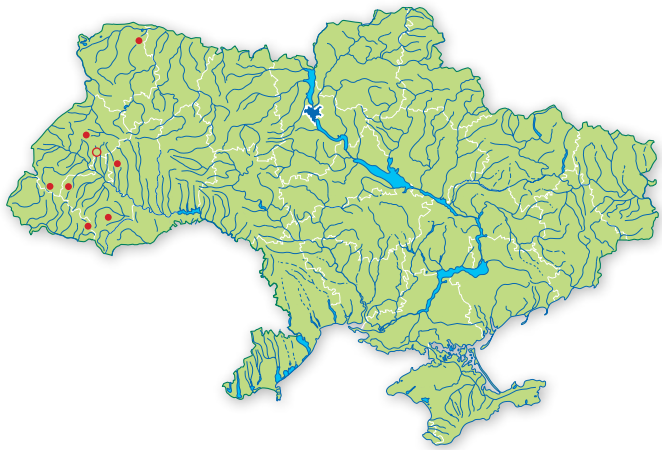

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють в ПЗ «Розточчя», НПП «Сколівські Бескиди» та пам'ятці природи місцевого значення «Андромеда» на Закарпатті. Необхідний контроль стану популяцій, створення заказників у місцях зростання виду. Заборонено осушення боліт, порушення гідрологічного режиму.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації
Соломаха, Якушенко, Крамарець, 2004; Флора УРСР, 1960.

Автори: Р.Я. Кіш, А.В. Мигаль
Фото: О.О. Кагало

ДЗВІНЕЦЬ КРЕЙДОВИЙ

Rhinanthus cretaceus Vassilcz. (*R. serotinus* (Schönh.) Oborny subsp. *cretaceus* (Vassilcz.) Soó)

Родина Вовчкові — Orobanchaceae

Природоохоронний статус виду
Недостатньо відомий.

Наукове значення
Вузький ендемік, елемент так званої «гіпсової флори», близько споріднений з *R. serotinus*.

Ареал виду та його поширення в Україні
Середня течія р. Сіверського Дінця. Адм. регіони: Хр, Дц.

Чисельність та структура популяцій
Популяції нечисленні, ступінь їх природнього поновлення незадовільний. Популяція виду в пам'ятці природи «Мар'їна гора» повночленна, чисельністю 100 тисяч особин на площі 3 га.

Причини зміни чисельності
Природна рідкісність, порушення умов місцезростань виду внаслідок видобування крейди, лісорозведення на крейдяних відслоненнях, випасу худоби.

Умови місцезростання
На схилах крейдяних відслонень у складі угруповань кл. *Helianthemo-Thymetea*. Облігатний кретофіл, мезоксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Терофіт. Однорічна напівпаразитна рослина 15–30 см заввишки. Стебло розгалужене (рідше рослина одностебельна), блідо-фіолетове, трохи опушене, бічні гілки спрямовані косо догори. Листки вузьколанцетні або лінійноланцетні, дрібнозарубчасті, у кількості 5–7 пар. Чашечка при плодах гола, по краю тонкошорстка. Віночок 18–20 мм завдовжки, жовтий. Коробочка 7–8 мм завдовжки. Насінина 2–2,5 мм у діаметрі. Плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесений до Європейського червоного списку, охороняють за рішеннями Донецької та Луганської обласних рад. Охороняють у відділенні «Крейдова флора» Українського степового ПЗ, в НПП «Святі Гори» та в пам'ятці природи «Мар'їна Гора». Потребує абсолютно заповідного та заказного режимів. Необхідно виявлення усіх місцезнаходжень виду та організація там природоохоронних територій. Заборонено розробку кар'єрів, терасування схилів, лісорозведення.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Відомостей немає.

Основні джерела інформації
Остапко, 2001, 2005; Флора УРСР, 1960; ЧКУ, 1996.

Автори: В.М. Остапко, О.В. Зибенко
Фото: О.С. Мандзюк, Т.В. Степаненко

ПІВОНІЯ КРИМСЬКА

Paeonia daurica Andrews (*P. taurica* Andrews, sphalm. corr., *P. mascula* (L.) Mill. subsp. *triternata* (Pall. ex DC.) Stearn et P.H.Davis)

Родина Півонієві — Paeoniaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Ендемічний вид.

Ареал виду та його поширення в Україні
Гірський Крим. Адм. регіон: Кр.

Чисельність та структура популяцій
Хоча вид практично розповсюджений по всьому Гірському Криму, проте рослини ростуть поодинці чи невеликими групами і скупчень не утворюють.

Причини зміни чисельності
Інтенсивне зривання на букети, викопування для пересадки на присадибні ділянки та як лікарської сировини, вирубування лісів.

Умови місцезростання
Лісовий вид листяних (скельнодубових) та хвойно-листяних (сосново-дубових) гірських лісів субсередземноморського типу на бурих ґрунтах, що підстеляються вапняками. Має досить широку висотну амплітуду від нижнього до верхнього поясів гір (200-1100 м н. р. м.), росте в помірно затінених лісах, уникає як найбільш затінених, вогких букових лісів так і сухих, з повним освітленням місць. Оптимум знаходиться в угрупованнях кл. *Querco-Fagetea* (характерний союз *Paeonio dauricae-Quercion petraeae*), наймезофітніші асоціації частково заходять в тінисті і вологі грабові (асоціація *Lasero trilobi-Carpinetum betuli*) та грабинникові ліси (кл. *Quercetea pubescenti-petraeae*, асоціація *Physosperno-Carpinietum*) та світлі хвойні ліси (кл. *Erico-Pinetea*, асоціації *Coronillo coronatae-Pinetum pallasiani* та *Ortilio-Pinetum kochianae*). Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 40-70 см заввишки, з потовщеним бульбоподібним коренем. Стебел декілька, прямостоячі, розгалужені. Листки шкірясті, сизуватозелені, двічі-трійчасті, з широкоовальними або майже заокруглими частками 2-6 см завширшки. Квітки (діаметр 5–8 см) поодинокі, лілово-рожеві або червоні. Плід з 2–5 густоопушених листянок. Цвіте у травні–червні. Плодоносить у липні–серпні. Розмножується насінням або вегетативно.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняється у Ялтинському гірсько-лісовому, Кримському, «Мис Мартьян», Карадазькому ПЗ, ряді заказників та пам'яток природи Криму. Необхідний моніторинг динаміки популяцій. Заборонено збирання та заготівлю рослин, їх викопування, продаж.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Культивують у ботанічних садах.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське, медоносне, фарбувальне, як селекційний матеріал.

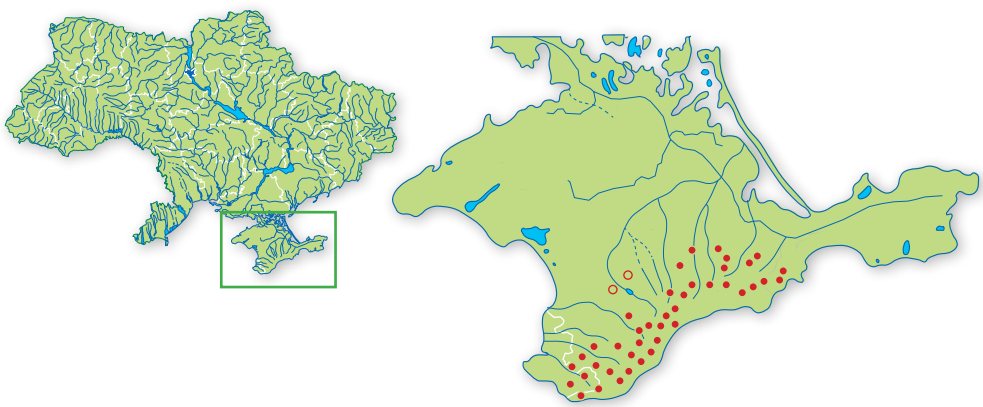

Основні джерела інформації
Вульф, 1947; Голубев, 1996; Дидух, Шеляг-Сосонко, 1982; Журавель, 2004; Миронова, 2001; ЧКУ, 1996; Шеляг-Сосонко, Дидух, 1980; Шеляг-Сосонко, Дидух, Молчанов, 1985.

Автор: Я.П. Дідух
Фото: В.Ю. Летухова, В.П. Гелюта (вставка)

ПІВОНІЯ ТОНКОЛИСТА

Paeonia tenuifolia L. (*P. biebersteiniana* Rupr., *P. lithophila* Kotov, *P. tenuifolia* L. subsp. *biebersteiniana* (Rupr.) Takht.)

Родина Півонієві — Paeoniaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Понтійсько-кавказький вид.

Ареал виду та його поширення в Україні
Поширений в пд.-сх. р-х Сх.-Європейської рівнини, заходить у центральну Європу, на Балкани, в Малу Азію, Передкавказзя, Дагестан, Іран. В Україні — пд. частина Лісостепу і Степ, Гірський Крим. Адм. регіони: См, Кд, Дн, Пл, Хр, Дц, Лг, Зп, Од, Мк, Хс, Кр.

Чисельність та структура популяцій
Багаточисленні, щільні і повночленні популяції трапляються локально. На заповідних територіях в окремі роки щільність досягає 1 особини на 1 м^2. Чисельність популяції в Кара-Дазі — до 10 тис. особин, а в Гірському Криму близько 1 млн. особин. Зростають переважно поодинці, численність незначна, особливо поблизу населених пунктів.

Причини зміни чисельності
Розорювання і забудова степових решток, ненормований випас, викопування кореневищ, збирання букетів, заготівля лікарської сировини.

Умови місцезростання
На степових ділянках з добре розвиненими чорноземними ґрунтами, на узліссях і галявинах байрачних лісів, на кам'янистих схилах Гірського Криму. В смузі барвистих різнотравно-типчаково-ковилових степів росте на схилах балок і річкових долин у складі угруповань союзів *Fragario viridis-Trifolion montani* та *Astragalo-Stipion* (кл. *Festuco-Brometea*). Зникає на прогонах худоби від витоптування. Ксеромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина до 50 см заввишки, з бульбоподібним коренем. Листки двічі- або тричіпірчасті, вузькорозчленовані. Квітки до 8 см діаметром одиничні, кривавочервоні; пелюстки оберненояйцеподібні, увігнутопластинчасті, трапляються махрові форми. Висота рослин, ширина долей листків, колір пелюсток значно варіюють. Плід повстисто опушена багатолистянка. Цвіте у квітні–травні, плодоносить у червні–серпні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють в Українському степовому (відділення «Хомутовський степ» і «Кам'яні Могили»), Луганському (відділення «Стрільцівський степ» і «Провальський степ»), Карадазькому, Ялтинському гірсько-лісовому, Кримському, Казантипському, Опукському ПЗ, НПП «Святі Гори», РЛП «Клебан-Бик» та у ряді інших об'єктів. Необхідне виявлення та організація охорони природних місцезростань. Заборонено розорювання, терасування і забудова степів, надмірний випас, викопування кореневищ, збирання та заготівля лікарської сировини.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Успішно культивують у ботанічних садах.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське, фарбувальне, медоносне.

Основні джерела інформації
Бурда, Остапко, Ларин, 1995; Кондратюк, Бурда, 1981; Кондратюк, Бурда, Остапко, 1985; Кучеревський, 2001; Мельник, Гриценко, Перегрим, 2003; Носова., 1973; Флора УРСР, 1953; ЧКУ, 1996; Чопик, 1970; Чопик, 1978.

Автори: В.С. Ткаченко, І.А. Коротченко, Н.М. Журавель
Фото: В.П. Ісіков, В.П. Гелюта

МАЧОК ЖОВТИЙ

Glaucium flavum Crantz (*G. luteum* Scop.)

Родина Макові — Papaveraceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Європейсько-середземноморський вид на пн. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Узбережжя Атлантичної Європи, Середземномор'я, Мала Азія, Крим, Кавказ. В Україні — узбережжя Чорного та Азовського морів. Наводилося кілька місцезростань в Буковинських Карпатах (як адвентивний елемент), але вони не підтверджені. Адм. регіони: Дц, Кр.

Чисельність та структура популяцій
Популяції локальні з дифузною просторовою структурою. Чисельність особин в популяціях незначна (50–150 екземплярів). Віковий спектр правосторонній, максимум припадає на генеративну фазу.

Причини зміни чисельності
Природні: стенотопність та вузька екологічна амплітуда, низька схожість насіння; та антропогенні: руйнування екотопів під час укріплення берегів, рекреаційне навантаження, збирання лікарської сировини.

Умови місцезростання
Приморські піски та галечники, зрідка вапнякові скелі та кам'янисто-щебенисті схили (у складі угруповань кл. *Cakiletea maritimae, Euphorbietalia peplidis*) зі змінним рівнем зволоження. Ксеромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Одно-, дво- або багаторічна трав'яна рослина 20–50 см заввишки, напівроззеткова, із стрижневим коренем. Стебло сизе. Листки сизі, перистонадрізані, нижні стеблові та прикореневі — густо опушені. Квітки великі, жовті, з 4 пелюстками. Плід видовжена (до 25 см), стручкоподібна коробочка з білуватими горбочками. Цвіте у травні-липні. Плодоносить у липні–серпні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють в Казантипському, Опукському, Карадазькому та Ялтинському гірсько-лісовому ПЗ, та Тарханкутському НПП. Доцільно виділити нові заповідні території у прибережній смузі між містами Євпаторією та Саками. Рекомендується вирощування у ботанічних садах, дотримання заповідного режиму. Заборонено збирання рослин, порушення умов місцезростань, забудову прибережних смуг, випас тварин та інтенсивну рекреацію.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Зрідка в культурі у ботанічних садах.

Господарське та комерційне значення
Лікарське, декоративне.

Основні джерела інформації
Дубовик, 2005; Екофлора України, 2004; Новосад, 1992; Определитель высших растений Крыма, 1972; Определитель высших растений Украины, 1987; Флора УРСР, 1953; ЧКУ, 1996; Шеляг-Сосонко, Дидух, 1980.

Автори: В.В. Новосад, Л.І. Крицька
Фото: В.П. Гелюта

КУЧЕРЯВКА КУЩОВА

Atraphaxis frutescens (L.) K. Koch.

Родина Гречкові (Споришеві) — Polygonaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Реліктовий вид на пн. та зх. межі поширення.

Ареал виду та його поширення в Україні
Монголія, Зх. та Сх. Сибір (пд.), Ср. Азія (пн. сх.). В Україні — на Донецькому кряжі. Адм. регіони: Дц, Лг.

Чисельність та структура популяцій
Відомо лише два місцезростання (Донецька обл., Амвросіївський р-н, с. Велике Мешково; Луганська обл., м. Антрацит). Популяції невеликі за розміром, чисельність низька, їх структура не досліджена.

Причини зміні чисельності.
Антропогенні: випасання худоби; природні: недостатнє відновлення, слабка конкурентна здатність виду.

Умови місцезростання
На кам'янистих породах, вугільних сланцях та вапняках. Угруповання кл. *Festuco-Brometea* та *Sedo-Scleranthetea*. Ксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Хамефіт. Чагарничок до 60–70 см заввишки, досить розгалужений, з неколючими бічними гілками. Кореневища довгі горизонтальні. Листки голубувато-сизі, рідко сірувато- або сизувато-зелені, еліптичні або зворотньоланцетні, поступово звужені до основи у черешок; на верхівці загострені та закінчуються коротким хрящеподібним білуватим вістрям. Квітки в кінцевих китицях, на довгому квітконосі. Плід гостро-тригранний, темно-бурий, голий та блискучий горішок. Цвіте у травні–липні. Плодоносить у липні–вересні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють рішенням Донецької та Луганської обласних рад. Росте в РЛП «Донецький кряж». Заборонено збирання рослин та порушення умов місцезростань виду, терасування схилів, розробка кар'єрів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують у Донецькому ботанічному саду НАН України.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, протиерозійне.

Основні джерела інформації
Конспект флоры юго-востока Украины, 1985; Ловелиус, 1978; Остапко, 2001, 2005; Флора Восточной Европы, 1996.

Автори: В.М. Остапко, Т.В. Зубцова
Фото: В.М. Остапко

КУЧЕРЯВКА ВІДІГНУТА

Atraphaxis replicata Lam.

Родина Гречкові (Споришеві) — Polygonaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Реліктовий диз'юнктивноареальний азійський вид на пн.-зх. межі поширення.

Ареал виду та його поширення в Україні
Сх. Причорномор'я (Приазов'я, Донський та Нижньоволзький регіони), Кавказ (Дагестан, Сх. Закавказзя), Іран, Мала, Зх. та Ср. Азія, Зх. Сибір. В Україні зростає в пд.-сх. частині (Луганська обл, Краснодонський р-н, правий берег Сіверського Дінця, між селами Великий Суходіл і Давидо-Микільське; окол. м. Антрацит) та на Пд. березі Криму (між смт. Новий Світ і м. Феодосія). Адм. регіони: Лг, Кр.

Чисельність та структура популяцій
Локальні популяції малочисельні з тенденцією до скорочення. В Криму залишились поодинокі особини на приморських схилах.

Причини зміни чисельності
Висока стенотопність, реліктовий характер виду, руйнування екотопів через абразію, зсуви, ерозію та освоєння територій.

Умови місцезростання
Зростає на сухих і бідних глинистих оголених еродованих кам'янистих схилах. Ксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Хамефіт. Багаторічна рослина (напівкущ) 30–70 см заввишки, з розвиненою стрижневою кореневою системою, розгалуженим тонким стовбурцем, із прямими гілками з жовтувато- або червонувато-бурою розтріскано корою. Розтруби короткі, циліндричні, 2–3 мм завдовжки, внизу білі, вгорі блідо-плівчасті. Листки дрібні, оберненояйцеподібні або округлі чи ниркоподібні, товсті, на верхівці тупі або з невеликим вістрям, голі. Квітки в пазушних пучках по 2–6, розміщені у верхній частині укорочених річних гілок; оцвітина з чотирьох рожевих, з білими краями або білих з рожевою жилкою листочків; при плодах розростається до 8 мм в діаметрі. Плід сплюснутий, яйцеподібний, бурий або буровато-зелений гладенький, блискучий горішок. Цвіте і плодоносить у травні–липні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють в Карадазькому ПЗ. Необхідно надати заповідний статус ділянкам в місцях зростання виду та культивувати в ботанічних садах. Завдяки сильно розвиненій кореневій системі рекомендується використовувати як меліоративну культуру для закріплення схилів та озеленення населених пунктів. Заборонено збирання рослин, заготівля, порушення умов місцезростання, забудову територій.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Відомостей немає.

Основні джерела інформації
Дубовик, Ткаченко, 1967; Остапко, 2001; Собко, 2005; ЧКУ. Рослинний світ, 1996.

Автори: М.М. Федорончук, А.В. Єна
Фото: В.П. Ісіков

КИСЛИЧНИК ДВОСТОВПЧИКОВИЙ

Oxyria digyna (L.) Hill (*Rumex digynus* L.)

Родина Гречкові (Споришеві) — Polygonaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Аркто-альпійський вид в ізольованих локалітетах.

Ареал виду та його поширення в Україні
Арктичні регіони Євразії, альпійський пояс гір Європи та Азії. В Україні достовірно відомий лише зі скель Близниці, у Свидовецькому масиві та зі скель урочища Кізі Улоги в Чорногорі. За літературними даними наводився для Чивчин, однак ці вказівки стосуються, очевидно, сучасної території Румунії. Адм. регіони: Ів, Зк.

Чисельність та структура популяцій
Популяції малочисельні, але повночленні. Поновлення задовільне за умови відсутності антропогенного впливу.

Причини зміни чисельності
Популяція в Кізіх Улогах у Чорногорі знаходиться поза загрозою, натомість Свидовецька зазнає інтенсивного впливу рекреантів, зокрема, витоптування, руйнування біотопу, формування свіжих мікроосипищ, що перешкоджають нормальному поновленню виду.

Умови місцезростання
Вогкуваті силікатні скельні відслонення в альпійському поясі, осипища флішу. Є характерним видом угруповань асоціації *Oxyrietum diginae*, союзу *Androsacion alpinae* кл. *Tlaspietea rotundifolii*. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина з товстим кореневищем. Стебла 10–30 см заввишки, поодинокі або по декілька, прямі або підведені, голі, безлисті або зрідка з 1–2 листками. Листки прикореневі, на довгих черешках, з ниркоподібною або округло-ниркоподібною пластинкою, 2–4 см діаметром. Суцвіття вузьке, гроноподібне. Квітки скупчені по 2–6 на кінці стебла та гілок, на почленованих при основі тонких квітконіжках. Зовнішні листочки оцвітини обернено-яйцеподібні, майже плоскі, близько 1,5 мм завдовжки й 1 мм завширшки, внутрішні вздовж складені, човникоподібні, близько 3 мм завдовжки; стовпчики короткі, відігнуті на бік. Плід стиснений з боків крилатий горішок, крила забарвлені, дорівнюють ширині самого горішка. Цвіте в липні–вересні, плодоносить у серпні–жовтні.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Свидовецька популяція знаходиться на території Карпатського БЗ, а Чорногірська — на території Карпатського НПП. Разом з тим, спеціальних заходів щодо контролю чисельності виду та оцінки перспектив його існування не проводилося. Необхідним є вивчення сучасного стану, структури, динаміки поновлення популяцій виду та зміни цих параметрів у часі. Заборонено руйнування біотопів, посилення рекреаційного навантаження в цих місцях.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, харчове, лікарське.

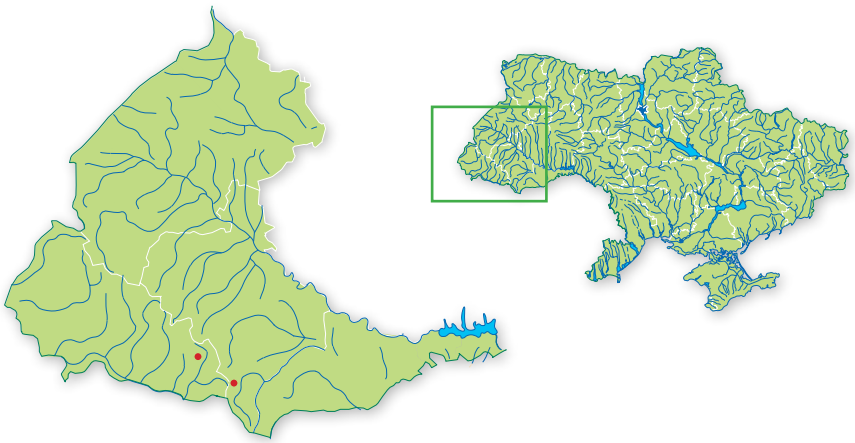

Основні джерела інформації
Флора УРСР, 1952.

Автори: О.О. Кагало, І.М. Данилик, Н.М. Сичак
Фото: Б. Суднік-Войциковська

ПЕРЕЛОМНИК КОЗО-ПОЛЯНСЬКОГО

Androsace koso-poljanskii Ovcz. (*A. villosa* L. subsp. *koso-poljanskii* (Ovcz.) Fed.)

Родина Первоцвіті — Primulaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Елемент реліктової «гіссопової флори».

Ареал виду та його поширення в Україні
Ендемічний вид бас. р. Дону. В Україні — бас. рр. Вовчої та Осколу — приток Сіверського Дінця. Адм. регіон: Хр.

Чисельність та структура популяцій
Популяції локальні, нечисленні, неповночленні, їх кількість зменшується.

Причини зміни чисельності
Надмірний випас худоби, видобування крейди, руйнування екотопів.

Умови місцезростання
Крейдяні відслонення кл. *Helianthemo-Thymetea*, а також у складі петрофітно-степових угруповань союзу *Centaureo carbonati-Koelerion talievii* кл. *Festuco-Brometea*. Надає перевагу ділянкам із задернованим або незруйнованим ґрунтовим покривом, але не витримує конкуренції при масовому розвитку короткокореневищних видів. Ксерофіт. Облігатний кальцефіл.

Загальна біоморфологічна характеристика
Хамефіт. Багаторічна трав'яна рослина 3–10 см заввишки, пухнастоволосиста від довгих білуватих членистих волосків. Кореневище утворює великі пухкі дернини з численними ниткоподібними розгалуженими, повзучими по землі пагонами, що несуть на кінці листкові розетки, частина з яких неплідна. Листки видовжені або лінійно-ланцетні, сидячі, дрібні (3–10 мм завдовжки, 1–2 мм завширшки), цілокраї, по краю війчасті, з випнутою знизу середньою жилкою. Квітки білі або рожевуваті; 6–8 мм діаметром, зібрані у 2–7 квіткові зонтики. Чашечка дзвоникоподібна, наполовину надрізана на яйцеподібно-ланцетні лопаті. Плід овальна коробочка. Цвіте у травні–червні. Плодоносить у червні–липні. Розмножується насінням і вегетативно.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Включений до Європейського червоного списку. Охороняють в ботанічних заказниках загальнодержавного «Вовчанський» та місцевого значення «Червоний» (Харківська обл.). Рекомендується створити заказники в усіх місцях зростання виду, контролювати стан популяції. Заборонено організацію кар'єрів по видобуванню крейди, надмірний випас худоби, заліснення схилів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують у Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка НАН України, Ботанічному саду ім. О.В. Фоміна Київського національного університету ім. Т. Шевченка, Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації
Клімов, Вовк, Філатова та ін., 2005; Коротченко, 2001; Красная книга СССР, 1984; Определитель высших растений Украины, 1987; Флора УРСР, 1957; ЧКУ, 1996.

Автори: І.А. Коротченко, С.С. Морозюк
Фото: О.О. Сенчило

ВОВНА ГІРСЬКА ПУХНАСТА (КОРТУЗА МАТТІОЛІ ПУХНАСТА)

Cortusa matthioli L. subsp. *pubens* (Schott, Nyman et Kotschy) Jáv.

Родина Первоцвітові — Primulaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Вузькоендемічний підвид рідкісного виду.

Ареал виду та його поширення в Україні
Сх. карпатський високогірний ендемічний таксон, що поза Україною трапляється лише в Роднянських горах у Румунських Карпатах. В Українських Карпатах — на Чорногорі (г. Говерла). Адм. регіон: Ів.

Чисельність та структура популяцій
Одна нечисленна популяція налічує близько 400 генеративних особин. Поновлення забезпечується шляхом насінного розмноження.

Причини зміни чисельності
Хоча популяція є стабільною, але із-за малої чисельності і незначної площі її стан можна вважати загрозливим через природні зміни рослинності в оселищі — його поступове заростання зеленовільховим криволіссям і можливі зсуви скель і ґрунту.

Умови місцезростання
Популяція приурочена до вогких затінених пісковикових скель, скелетних зволожених ґрунтів на висоті 1620–1650 м н. р. м. Угруповання належить до союзу *Cystopteridion* (кл. *Asplenietea trichomanis*), хоча в Польщі він наводиться для кл. *Montio-Cardaminetea*. Цей підвид росте на кислих ґрунтах (pH 5,9–6,7). Гігромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна коротококореневищна розеткова рослина. Кореневище темно-буре, густо вкрите довгими білуватими шнуроподібними додатковими коренями. Розетка складається з 3–5 листків з довгими черешками. Листки зубчасті, розрізані до 1/3 пластинки, 9–11 лопаті. Квітконосний пагін 8–20 см заввишки. Суцвіття-зонтик утворене 4–9 квітками. Чашечка 5,5–6 мм завдовжки, розділена до половини. Віночок п'ятидільний, пурпурово-фіолетовий, лійкувато-дзвоникуватий, зрослий до 1/2 — 3/5 своєї довжини. Плід яйцеподібна коробочка 4,5–6,5 мм завдовжки. Вся рослина сизувата, вкрита густими, короткими, м'якими, оксамитовими на дотик волосками. Від інших підвидів відрізняється меншими розмірами, глибше розрізаними листками, меншою кількістю лопатей листків, густішим, коротшим і м'яким опушенням. Цвіте у першій половині червня, плодоносить у липні–серпні. Розмножується насінням, рідше вегетативно.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють в заповідній зоні Карпатського НПП. Заборонено збирання рослин, гербарію, порушення умов місцезростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, ароматичне.

Основні джерела інформації
Кобів, 1999, 2004; Czerwona Księga Karpat Polskich, 2008; Kobiv, 1999; Flora Republicii Populare Romîne, 1960; Wilczyński, 1924.

Автор: Ю.Й. Кобів
Фото: Ю.Й. Кобів, В.В. Буджак (вставка)

ЦИКЛАМЕН КОСЬКИЙ (Ц. КУЗНЕЦОВА)

Cyclamen coum Mill. s.l. (*C. kuznetzovii* Kotov et Czernowa)

Родина Первоцвітові — Primulaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Єдиний в Україні реліктовий ексклав на пн. межі ареалу. Кримська популяція іноді розглядається як окремий ендемічний вид.

Ареал виду та його поширення в Україні
Румунія (Добруджа), Болгарія (Пд. Причорномор'я, Странджа), Росія (Північно-Зх. Закавказзя), Греція (Егейський архіпелаг), Туреччина. В Україні — Гірський Крим, масив Бурундук-кая; окол. с. Крехвцово, Мелехово, Муромске, Некрасово, Пролом, Руське, Сінне (Білогірський р-н). Адм. регіон: Кр.

Чисельність та структура популяцій
Загальна площа розповсюдження сягає 350–400 га, чисельність невідома. Частина популяції в окол. с. Мелехово сягає більш 6 млн. особин, третина з котрих — ювенільні, 52–57% — імматурні, 11–13% — генеративні. В ур. Кубалач ценопопуляції повночленні, правосторонні, з малою кількістю рослин прегенеративних вікових груп (2–5%), що свідчить про порушення структури. На 1 м^2 зростає до 50–65 особин у ясенево-дубових, до 10–12 в дубово-грабових і лише 3–4 у перехідній смузі до букових лісів. Вікова структура ценопопуляцій лівостороння.

Причини зміни чисельності
Хижацьке масове знищення квітів та бульб на продаж, у меншій мірі зміна ценотичної структури лісів під впливом рубок.

Умови місцезростання
Зростає на висоті 500–700 м н. р. м. на сухих та свіжих багатих перегнійно-карбонатних ґрунтах з вмістом гумусу 8–20% у високозімкнутих лісових ценозах: букових, грабово-букових, дубових, грабово-дубових, ясенево-дубових лісах кл. *Querco-Fageteae*. Мезофіт, сциофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Весняний ефемероїд. Багаторічна трав'яна рослина 10–15 см заввишки. Бульба темно-коричнева, округла, злегка сплющена з полюсів. Листки ниркоподібні, темно-зелені зі світлим мереживом зверху, фіолетові знизу на довгих черешках. Квітка бузково-рожева, запашна, 10–16 мм завдовшки, лопаті віночка яйцеподібні. Плід куляста коробочка до 1 см. Цвіте в лютому–березні, плодоносить у травні–липні. Розмножується насінням, бульбами.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Внесений до Європейського червоного списку та Червоного списку МСОП. Частину популяції охороняють в заказнику загальнодержавного значення «Кубалач», у звязку з чим необхідно розширити його площу. Заборонено проведення суцільних рубок лісу, викопування, заготівлю та продаж рослин.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують в Ботанічному саду ім. О.В. Фоміна Київського національного університету ім. Т. Шевченка, Нікітському ботанічному саду — ННЦ УААН та ін.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське; отруйний.

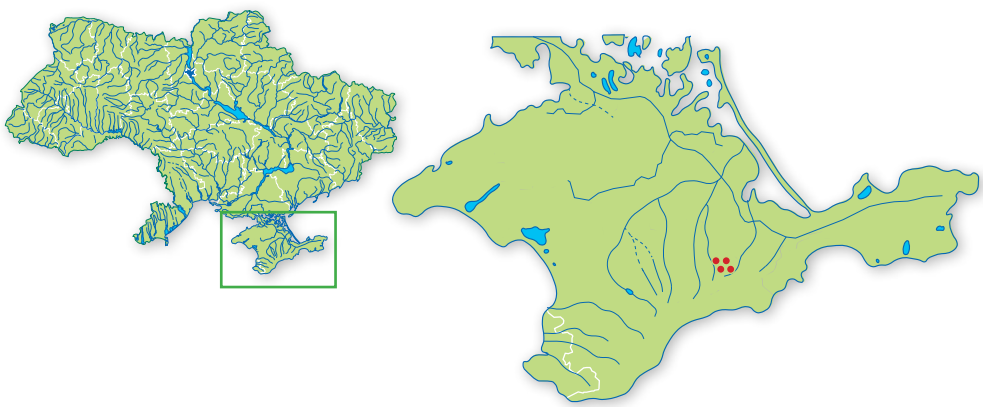

Основні джерела інформації
Дідух, Вакаренко,1982; Ена, 2001; Косых, 1978; ЧКУ, 1996; Vakhrusheva, 2003.

Автори: А.В. Ена, Я.П. Дідух, Л.П. Вахрушева
Фото: Д.М. Іноземцева

ПЕРВОЦВІТ БОРОШНИСТИЙ

Primula farinosa L.

Родина Первоцвітові — Primulaceae

Природоохоронний статус виду
Зниклий в природі.

Наукове значення
Реліктовий вид з диз'юнктивним ареалом.

Ареал виду та його поширення в Україні
Циркумполярний аркто-альпійський, поширений у Євразії й Пн. Америці. У горах Ср. Європи (Піренеї, Балкани, Альпи, Карпати) дуже рідкісний: поодинокі місцезростання в Чехії, Словаччині й Польщі, обмежена кількість локалітетів у Румунії, Австрії та Швейцарії. В Україні був знайдений у 1961 р., пізніше під впливом меліорації ці рослини тут загинули. Адм. регіон: 3к.

Чисельність та структура популяцій
За станом на 1962 р. популяція *P. farinosa* в урочищі Гереджівка в окол. смт. Ясіня Рахівського р-ну на висоті 780 м н. р. м. налічувала 93 особини на площі близько 50 м² й створювала там аспект, вікова структура популяції була повночленною. Пізніше під впливом меліорації ці рослини тут зникли. Спроби знайти інші локалітети у Карпатах чи інших регіонах, а також наші спроби реінтродукувати його з території Словаччини та Румунії, були безуспішними. Отже, мусимо констатувати, що *Primula farinosa* зникла з флори України.

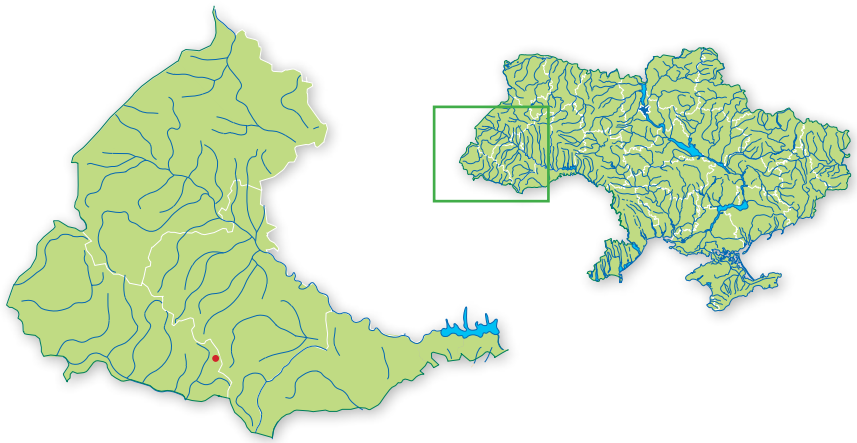

Причини зміни чисельності
Меліорація, порушення гідрорежиму, відміна тимчасового статусу заказника місцевого значення, який було запроваджено у 1960–1966 рр.

Умови місцезростання
Локалітет *Primula farinosa* являв собою невелике за розмірами (близько 2 га) осоково-мохове болото з домінуванням *Carex davalliana*. Гігромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина з суцільними довгасто-еліптичними листками з дрібнозубчастим краєм та жовтуватим борошнистим нальотом на нижньому боці, 2–4 см завдовжки. Усі листки у прикореневій розетці. Кореневища короткі вертикальні, без ознак галуження, з віком здатні до поздовжнього розщеплення чи партикуляції. Стебла поодинокі, пазушні, прямостоячі, 10–25 см заввишки, закінчуються зонтикоподібними суцвіттями. Квітки бузково-рожеві, з зрослолистим віночком й відгином 20–30 мм в діаметрі. Плоди коробочки. Цвіте у кінці квітня — на початку травня. Розмноження виключно насіннєве.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Потрібно створити в урочищі Гереджівка заказник, організувати там заповідний режим та репатріювати *Primula farinosa*. Заборонено меліораційні роботи, збирання рослин.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації
Зиман, 1964; Зиман, Вайнагій, 1991; Cristea, 1995; Sanda, Popescu, 1971.

Автор: С.М.Зиман
Фото: Я.П. Дідух

ПЕРВОЦВІТ ГАЛЛЕРА

Primula halleri J.F.Gmel.

Родина Первоцвітові — Primulaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Реліктовий вид на сх. межі диз'юнктивного ареалу .

Ареал виду та його поширення в Україні
Середньо-пд.-європейський вид, диз'юнктивно поширений у високогір'ї Карпат, Альп та Балкан. В Україні — Чорногора (Петрос, Говерла), Свидовець (Драгобрат, Близниця, Геришаска) та Мармарош (Нєнєска). Адм. регіони: Ів, Зк.

Чисельність та структура популяцій
Для популяцій характерні повночленні вікові спектри, тобто наявність ювенільних, імматурних, а також сенільних рослин, проте розміри популяцій невеликі, а кількість їх обмежена. Щільність популяцій — переважно 10–20 рослин на 1 м^2.

Причини зміни чисельності
Вузька еколого-ценотична амплітуда, обумовлена обмеженістю відповідних субстратів.

Умови місцезростання
Субальпійський та альпійський пояси на висоті 1800–2000 м н. р. м., на схилах переважно пд. експозиції, слабко задернованих ділянках, у тому числі на відслоненнях та осипах, в асоціаціях *Achilleo (schurii)-Dryadetum oxypetalae, Thymo-Festucetum amethystinae, Seslerietum coerulans* (кл. *Asplenietea trichomanis, Carici rupestris-Kobresietea bellardii*). Мезофіт, кальцефіл.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина з короткими вертикальними кореневищами без ознак галуження й мичкуватою кореневою системою. Надземні пагони напіврозеткові моноподіальні прямостоячі: головний пагін укорочений багаторічний, напівзанурений у ґрунт, а репродуктивні пагони пазушні однорічні поодинокі 10–30 см заввишки. Переважна більшість листків зосереджена у прикореневій розетці, вони з цілісними широколанцетно-лопаткоподібними пластинками 4–8 см завдовжки, зісподу з характерним борошнистим нальотом. Квітки у верхівкових зонтикоподібних суцвіттях, оточених мутовчастим приквітковим покривалом з чотирьох-п'яти дрібних лінійних листків, з бузково-рожевим віночком 2–3 см в діаметрі. Цвіте у липні–серпні, плодоносить у серпні–вересні. Розмноження виключно насіннєве.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють в Карпатському БЗ. Необхідно запровадити режим більш суворої охорони й моніторингу у Карпатському БЗ за всіма наявними популяціями. Заборонено збирання рослин, порушення умов зростання виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

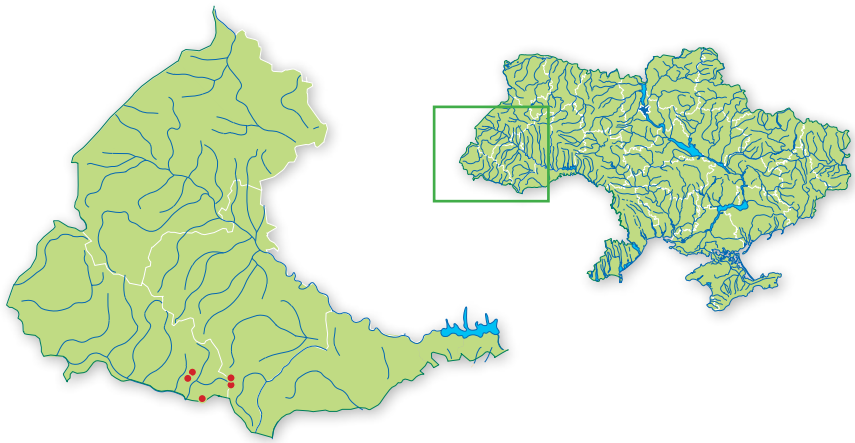

Основні джерела інформації
Зиман, 1997; Малиновський, 1980; Малиновський, Крічфалушій, 2002; Малиновський, Царик, Кияк, Нестерук, 2002; Чопик, 1976.

Автори: С.М. Зиман, В.Г.Кияк, О.В. Булах
Фото: Ю.Й. Кобів

ПЕРВОЦВІТ ДРІБНИЙ

Primula minima L.

Родина Первоцвітові — Primulaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Реліктовий вид з диз'юнктивним ареалом.

Ареал виду та його поширення в Україні
Європейський вид, поширений у високогір'ї Карпат, Альп та Балкан. В Україні — Чорногора (гг. Петрос, Ребра, Шпиці, Туркул, Гутин-Томнатик, Піп Іван) та Мармарош (г. Піп Іван). Адм. регіони: Ів, Зк.

Чисельність та структура популяцій
Популяції переважно невеликі, іноді фрагментовані, й у більшості з них вікові спектри неповночленні, без ювенільних та імматурних рослин. Проте в урочищах поблизу Шпиць та між Ребрами й Кізьїми Улогами на Чорногорі віковий спектр популяції повночленний. Чисельність рослин у більшості популяцій становить 100–300 парціальних кущів на 1 м^2.

Причини зміни чисельності
Обмежена кількість відповідних екотопів, можливо, господарська діяльність людини, хоча здатний переносити значне рекреаційне навантаження.

Умови місцезростання
Субальпійський та альпійський пояси на висоті 1750–2000 м н. р. м., на схилах різної експозиції, переважно на слабко задернованих ділянках, скелях та їх розщілинах, в асоціаціях *Primulo (minima)-Caricetum curvulae, Festucetum pictae, Salicetum herbaceae, Polytricho-Poetum deylii, Soldanello hungaricae — Salicetum kitaibelianae* (кл. *Junceta trifidi, Salicetea herbaceae, Arabidetalia caeruleae*). Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Хамефіт. Напівкущик з інтенсивно галузистими кореневищами двох типів: висхідні — короткі, потужні, й лежачі — довгі, тонкі, що утворюють щільні жорсткуваті куртини. Рослини з мичкуватою кореневою системою та висхідними чи прямостоячими розетковими надземними пагонами висотою всього 2–3(5) см. Нижні частини надземних пагонів багаторічні з ознаками здерев'яніння, моноподіально поновлюються й закінчуються багатолистковими розетками, а репродуктивні пагони — пазушні однорічні безлисті стрілки, що закінчуються поодинокими квітками. Листки з шкірястими лопаткоподібними пластинками 1–2 см завдовжки, цілісними, але з дрібнозубчастою верхівкою. Віночок бузкувато-рожевий, 15–20 мм в діаметрі. Цвіте у липні–серпні, плодоносить у серпні–вересні. Розмноження переважно вегетативне, рідше насіннєве.

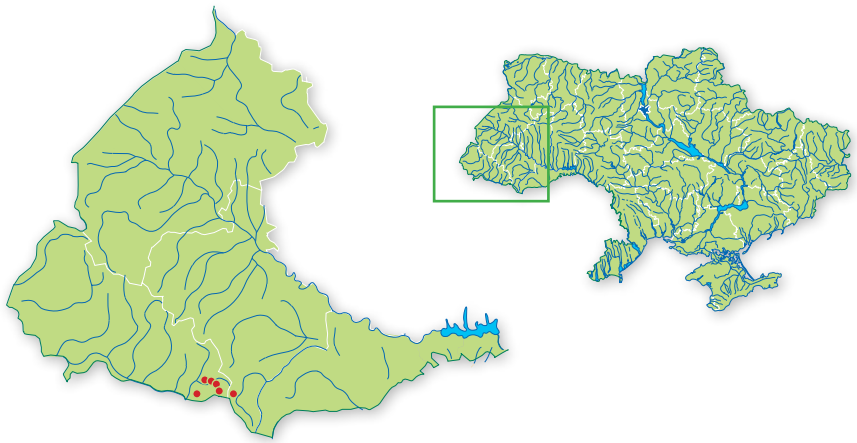

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють в Карпатському БЗ. Доцільно встановити моніторинг популяцій виду. Заборонено збирання рослин, порушення умов місцезростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації
Зиман, 1997; Карпатські сторінки «Червоної книги України», 2002; Малиновський, Крічфалушій, 2002; Малиновський, Царик, Кияк, Нестерук, 2002; Нестерук, 2003; ЧКУ, 1996; Чопик, 1976; Zapałowicz, 1889.

Автори: С.М. Зиман, Й.В. Царик
Фото: П. Косінський

АКОНІТ БЕССЕРА

Aconitum besserianum Andrz. ex Trautv.
(~ *A. lycoctonum* aggr.)

Родина Жовтецеві — Ranunculaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Подільський ендемік.

Ареал виду та його поширення в Україні
Гологори, Зх. Поділля (пд.), Покуття. Адм. регіони: Лв, Ів, Тр, Чц, Хм, Вн.

Чисельність та структура популяцій
Популяції локальні малочисельні, представлені окремими особинами або невеликими групами. Структура популяцій невідома.

Причини зміни чисельності
Антропогенне навантаження (вирубування лісів), слабке насіннєве відновлення.

Умови місцезростання
Дерново-карбонатні ґрунти (рендзини) у тінистих широколистяних дубово-грабових лісах за участю ясеня і явора (угруповання порядку *Fagetalia sylvaticae* кл. *Querco-Fagetea*), зрідка серед густих чагарників (угруповання кл. *Rhamno-Prunetea*), іноді в затінених карстових воронках, а також на галявинах і узліссях. Мезофіт, карбонатофіл.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина 100–150 см заввишки. Стебло прямостояче або полегле, як і листки опушене. Прикореневі листки великі, довгочерешкові, пальчасторозсічені, утворюють напіврозетку; верхні стеблові — менші, майже сидячі. Квітки бруднувато-білі, зібрані у верхівкові китиці, нерідко в нижній частині розгалужені. Шолом конічний, тупий, 12–17 мм завдовжки, у верхній частині 4–5 мм завширшки, носик спрямований донизу. Бокові і нижні чашолистки округлі, 4–6 мм в діаметрі, опушені. Пелюстки 11–15 мм завдовжки, з кільцеподібно вигнутою шпоркою. Тичинки голі, нитки тичинок від середини крилоподібно розширені. Плід з 3–5 багатонасінних опушених листянок. Цвіте у червні–серпні; плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням, яке проростає протягом квітня — першої половини травня. Проростки розвиваються повільно, рослина зацвітає лише на 5–6 році.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Необхідне створення заказників (на схилах правого берега р. Мурафа між с. Бандишівка та с. Грушка Могилів-Подільського р-ну Вінницької обл., на схилах р. Тарнава між сс. Сурженці, Княжполь, Гоцули Камянець-Подільського р-ну Хмельницької обл). Охороняють в заказниках «Княжпільський» і «Совий яр» Кам'янець-Подільського р-ну та «Кошарнинський» Городоцького р-ну Хмельницької обл., а також в ландшафтних заказниках «Бабинська стінка», «Василівський яр» та на території пам'ятки природи «Шишкові горби» Чернівецької обл. Заборонено викопування, зривання квітів, гербаризація, порушення місцезростань.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують у Кам'янець-Подільському ботанічному саду.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське, отруйна.

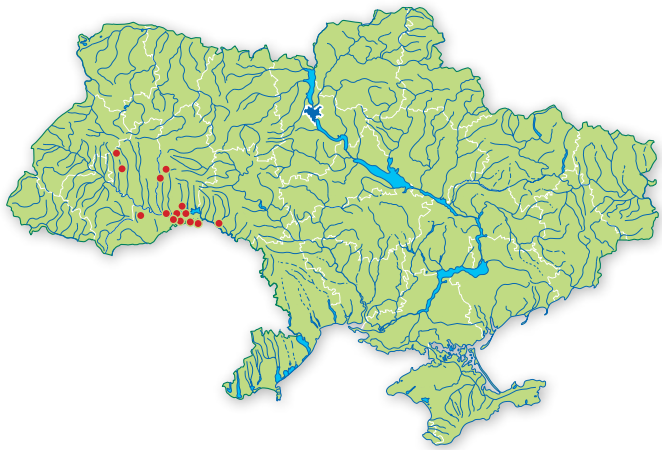

Основні джерела інформації
Екофлора України, 2004; Заверуха, 1985; Собко, 2005; ЧКУ, 1996.

Автори: М.М. Федорончук, І.І. Чорней
Фото: Г.І. Оліяр

АКОНІТ ЖАКЕНА

Aconitum jacquinii Rchb.
(*A. anthora* auct. non L.)

Родина Жовтецеві — Ranunculaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Ендемічний вид з диз'юнктивним ареалом.

Ареал виду та його поширення в Україні
Поширений у високогір'ї Сх. Карпат. В Україні — Свидовець (г. Близниця), Чорногора (гг. Петрос, Ребра, Шпиці, Гутин-Томнатик) та Чивчин (гг. Чивчин, Гнєтєса, Великий Камінь). Адм. регіони: Ів, Зк, Чц.

Чисельність та структура популяцій
Для популяцій характерні повночленні вікові спектри й щільність у межах 15–25 особин на 1 м^2, проте розміри популяцій малі (переважно 10–15 м^2) й кількість їх обмежена, тому є підстава вважати, що цьому виду загрожує знищення.

Причини зміни чисельності
Обмеженість сприятливих екотопів, вузька еколого-ценотична амплітуда.

Умови місцезростання
Субальпійський пояс на висоті 1500–1750 м н. р. м., на схилах переважно пд. експозиції, слабко задернованих ділянках, відслоненнях та осипищах, в асоціаціях *Cystopteridetum fragilis, Festucetum pictae, Festucetum saxatilis* (кл. *Asplenietea trichomanis, Saliceta herbaceae, Elyno-Seslerietea*). Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Криптофіт. Багаторічна трав'яна рослина з парними дворічними веретеноподібними вертикальними підземними бульбами, з'єднаними горизонтальним столоном, з мичкуватою кореневою системою та прямостоячими поодинокими безрозеткових надземними пагонами 15–30(40) см заввишки. Стеблові листки на черешках 2–4 см завдовжки й з трійчасто-пальчастороздільними пластинками п'ятикутної форми, розсіченими на багато вузьколінійних кінцевих часток. Верхівкові суцвіття малоквіткові, майже головчасті. Квітки з блідожовтою оцвітиною, зигоморфні, з напівкулястим шоломом. Цвіте у липні, плодоносить у серпні. Розмноження виключно насіннєве.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють у Карпатському БЗ та заказниках загальнодержавного значення. Доцільно встановити режим заповідності на Чивчині та моніторинг за популяціями виду на всіх гірських масивах. Заборонено збирання та заготівля рослин, порушення місць зростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне; отруйний.

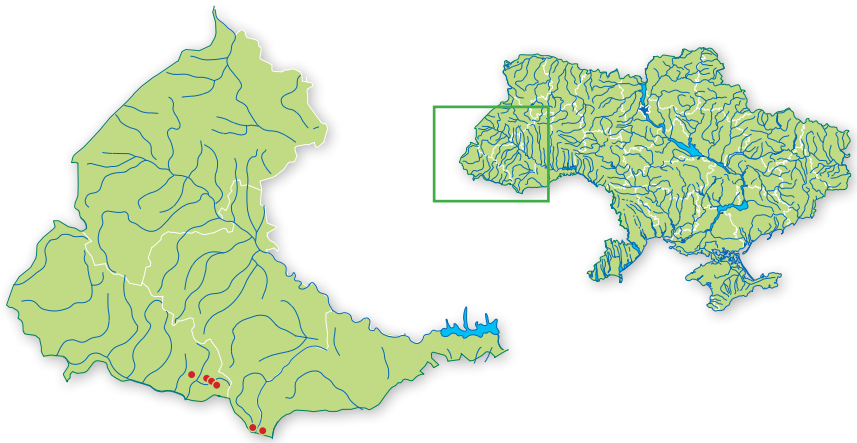

Основні джерела інформації
Зиман, 1997; Карпатські сторінки «Червоної книги України», 2002; Малиновський, Крічфалушій, 2002; Малиновський, Царик, Кияк, Нестерук, 2002; ЧКУ, 1996; Чопик, 1976.

Автори: С.М. Зиман, В.Г. Кияк, І.І. Чорней
Фото: Н.М. Сичак, В.В. Буджак

АКОНІТ ОПУШЕНОПЛОДИЙ

Aconitum lasiocarpum (Rchb.) Gáyer
(*A. degenii* auct. non Gáyer)

Родина Жовтецеві — Ranunculaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Реліктовий (гляціальний) вид на сх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Поширений переважно у Сх. Карпатах, окремі ізольовані локалітети відмічені в Зх. Карпатах (Татрах) та Пд. Карпатах (околиці м. Брашова в Румунії). В Україні зростає в Бескидах, на Чорногорі, в Ґорґанах та на гірському масиві Свидівець–Негровець. На Подільській височині окремі ізольовані локалітети у Медоборах та на Вороняках. На Малому Поліссі єдине місцезнаходження в окол. с. Кліпець в Дубнівському р-ні Рівненської обл. Адм. регіони: Рв, Лв, Ів, Тр, Зк, Чц.

Чисельність та структура популяцій
В Українських Карпатах виявлено десять локальних популяцій виду, на Подільській височині — лише п'ять, більшість із яких було зафіксовано в XIX — першій половині XX ст. і, ймовірно, до нашого часу не збереглись. Найбільш пн.-сх. локалітет виду в околицях с. Кліпець в Дубнівському р-ні Рівненської обл. займає площу близько 300 га, в цій популяції — близько 10 тисяч особин виду.

Причини змін чисельності.
Осушувальні меліораційні зміни гідрологічного режиму місцезростань, суцільні та вибіркові вирубки лісів.

Умови місцезростань.
У Карпатах зростає на висоті 400–1150 м н. р. м. в екотонах між буковими лісами *Dentario glandulosae-Fagetum* та угрупованнями *Alnetum incanae*, по краях заростей вільхи зеленої *Pulmonario (filarszkyana)-Alnetum viridis*, інколи на вологих луках поблизу межі лісу; на Малому Поліссі в ясенево-вільхових лісах союзу *Alno-Ulmion* на торф'янисто-глеєвих ґрунтах. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина, до 2 м заввишки. Характерна наявність столоноподібних кореневищ, які формуються в пазухах недорозвинених листків. Листки пальчасто розсічені, з довгастоклиноподібними сегментами. Суцвіття розгалужене. Шолом куполоподібний, 20–25 мм завдовжки, 17–19 мм завширшки. Оцвітина голуба або фіолетова, зовні густо залозисто опушена. Тичинки не опушені або злегка опушені. Плодолистики густо залозисто опушені. Цвіте в липні–вересні. Розмножується насінням та вегетативно.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють в заказнику «Заплава р. Ікви» (Рівненська обл.). Необхідно створити заказники в місцезнаходженнях виду. Заборонено проведення осушувальної меліорації, збирання рослин та рубок лісу в місцях зростання.

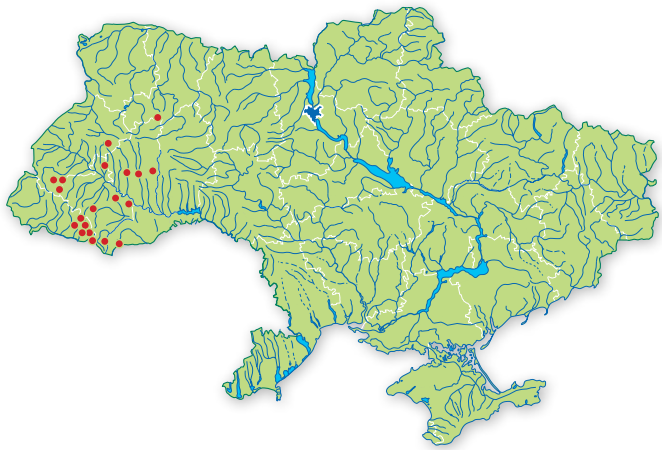

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують в Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка НАН України.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське.

Основні джерела інформації
Мельник, 2000; Mitka, 2003; Mitka, Starmihler, 2000.

Автори: В.І. Мельник, В.М. Баточенко
Фото: В.І. Мельник

АКОНІТ НЕСПРАВЖНЬО-ПРОТИОТРУЙНИЙ

Aconitum pseudanthora Błocki ex Pacz. (*A. anthora* auct. non L., *A. eulophum* auct. non Rchb.)

Родина Жовтецеві — Ranunculaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Подільський ендемік.

Ареал виду та його поширення в Україні
Подільська височина. Відомий із Заліщицького та Кам'янецького Придністров'я, Покуття, Опілля; за літературними даними наводиться для Чернівецької обл. (Прикарпаття). Адм. регіони: Ів, Тр, Чц, Хм.

Чисельність та структура популяцій
Один з найрідкісніших видів флори Поділля. Локальні популяції малочисельні, здебільшого представлені генеративними особинами. Незважаючи на нормальну насіннєву продуктивність, поновлення незадовільне.

Причини зміни чисельності
Антропогенне руйнування місць зростання, неконтрольований випас, ерозія схилів, часті випалювання.

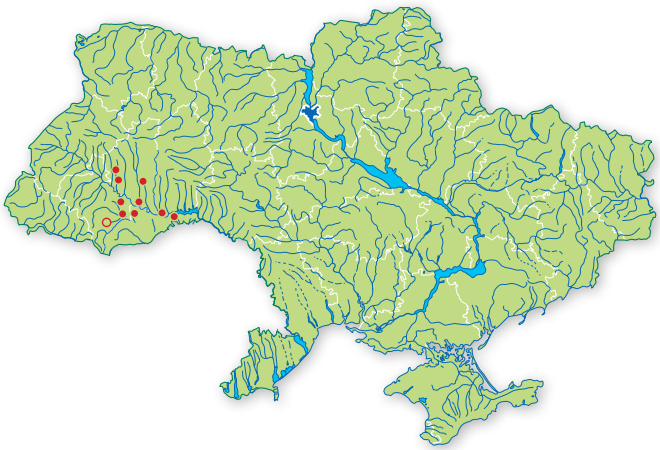

Умови місцезростання
Вапнякові та гіпсові відслонення, зарості ксерофільних чагарників, кам'янисті й наскельні степи. Угруповання кл. *Festuco-Brometea* (союз *Cirsio-Brachypodion pinnati*) та *Rhamno-Prunetea*. Ксеромезофіт, облігатний кальцефіл.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 40–80 см заввишки, з веретеноподібно потовщеним коренем. Стебло здебільшого просте, іноді у верхній частині розгалужене. Листки багаторазово пальчасторозсічені на вузьколінійні частки. Квітки прості, зигоморфні, оцвітина спочатку зеленкувато-жовта, пізніше — пурпурово-фіолетова. Листянки пухнасті, звужені в носик. Цвіте у серпні, плодоносить у вересні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють на території НПП «Подільські Товтри» та РЛП «Дністровський каньйон», однак реальні заходи охорони не здійснювалися. Необхідним є ретельний пошук популяцій, їх інвентаризація та контроль за станом. Для оптимізації охорони в Опільській частині ареалу доцільним є створення заповідного об'єкту на території Тернопільської обл. Заборонено терасування та заліснення схилів, надмірне випасання худоби, випалювання травостою, руйнування місць зростання виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське.

Основні джерела інформації
Заверуха, 1985; Флора УРСР, 1953.

Автор: О.О. Кагало
Фото: О.О. Кагало

ГОРИЦВІТ ВЕСНЯНИЙ

Adonis vernalis L. (*Adonanthe vernalis* (L.) Spach, *Chrysocyathus vernalis* (L.) Holub)

Родина Жовтецеві — Ranunculaceae

Природоохоронний статус виду
Неоцінений.

Наукове значення
Євросибірський лісостеповий вид.

Ареал виду та його поширення в Україні
Від Піренейського п-ва до басейну р. Лєна (Якутія), з пн. на пд. від узбережжя Балтійського моря до Передкавказзя. Поза межами суцільного поширення в Європі та в Сибіру наявні ізольовані ділянки. В Україні зростає на пд. Полісся (рідко), в Лісостепу, Степу і Криму. Адм. регіони: Вл, Рв, Жт, Кв, Чн, См, Лв, Ів, Тр, Чц, Хм, Вн, Чк, Кд, Дн, Пл, Хр, Дц, Лг, Од, Мк, Хс, Зп, Кр.

Чисельність та структура популяцій
Популяції континуальні, однак інтенсивний вплив антропогенних факторів призвів до їх інсуляризації та трансформації у локальні. В умовах Пд. Лісостепу та Пн. Степу мають найвищу щільність (8–25 особин на 1 м^2) і повночленні правосторонні спектри, в Криму їх щільність нижча. Поблизу пн. і пд. меж поширення вони мають низьку щільність (0,01–4 особини на 1 м^2).

Причини зміни чисельності
Вид досить поширений, але запаси сильно скоротилися через розорювання, перевипас, терасування та заліснення схилів, великі об'єми заготівлі, збирання на букети.

Умови місцезростання
Приурочений переважо до лучних степів союзів *Fragario viridis-Trifolion montani* та *Cirsio-Brachypodion pinnati*, рідше в справжніх степах союзу *Astragalo–Stipion* та на порушених ділянках союзу *Festucion valesiacae*, спорадично на узліссях (кл. *Trifolio-Geranietea*) та у світлих розріджених лісах (кл. *Quercо-Fagetea*). Мезоксерфіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Криптофіт. Багаторічна трав'яна рослина 15–50 см заввишки з товстим косогоризонтальним коротким кореневищем і прямими надземними пагонами. Листки пальчастороздільні на вузькі ниткоподібні долі. Квітки поодинокі, 2–3 см в діаметрі, золотисто-жовті з 12–20 жовтими і 15 зеленуватими листочками оцвітини. Плід багатогорішок. Цвіте в березні–квітні. Плодоносить у травні. Розмножується насінням та вегетативно.

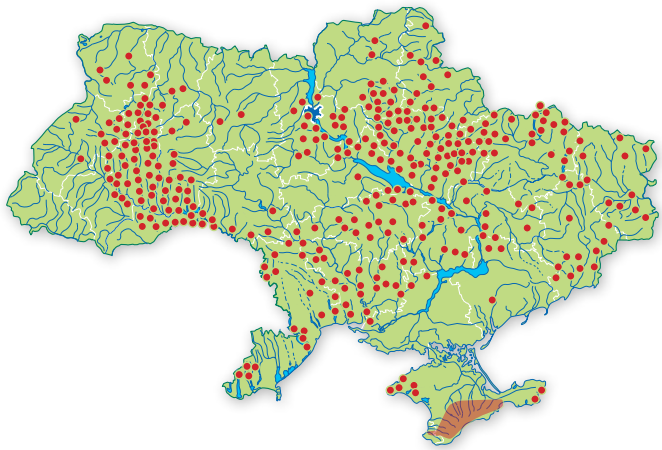

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Включений до Додатку конвенції CITES. Охороняють в ПЗ: Українському степовому, Луганському, Канівському, Дніпровсько-Орільському, Кримському, Ялтинському гірсько-лісовому, Карадазькому, Опукському, «Медобори», «Єланський степ»; НПП: «Подільські Товтри», «Святі Гори», «Кармелюкове Поділля», і в ряді РЛП, заказників та пам'яток природи. Необхідно організувати нові заказники та контролювати стан популяцій. Заборонено заготівлю рослин, терасування та заліснення схилів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують в Національному ім. М.М. Гришка, Донецькому і Криворізькому ботанічних садах НАН України, в Нікітському ботанічному саду — ННЦ УААН, у ботанічних садах багатьох університетів.

Господарське та комерційне значення
Лікарське, декоративне.

Основні джерела інформації
Івашин, 1962; Мельник, Парубок, 2004; Пошкурлат, 2000; Шеляг-Сосонко, Дідух, 1978; Шеляг-Сосонко, Куковица, Педь, 1978.

Автори: В.І. Мельник, М.М. Перегрим
Фото: В.П. Гелюта

ГОРИЦВІТ ВОЛЗЬКИЙ

Adonis wolgensis Steven ex DC. (*Adonanthe wolgensis* (Steven ex DC.) Chrtek et Slaviková; *Chrysocyathus volgensis* (Steven ex DC.) Holub)

Родина Жовтецеві — Ranunculaceae

Природоохоронний статус виду
Неоцінений.

Наукове значення
Євросибірський степовий вид на пн. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Охоплює територію між 25° і 86° сх. д.: у його європейській частині простягається між 39° і 52° пн. ш., в азіатській між 48° і 55° пн. ш. На пд. від суцільного ареалу є ізольовані місцезнаходження: Закавказзя, пн.-сх. Туреччина. В Україні у степовій зоні, заходить у пд. частину Лівобережного Лісостепу. Адм. регіони: См, Кд, Дн, Пл, Хр, Дц, Лг, Од, Мк, Хс, Зп, Кр.

Чисельність та структура популяцій
Популяції з декількох сотень особин, зрідка трапляються суцільні зарості на площі 5–10 га. Середня щільність 2–3 особини на 1 м^2, максимальна — до 40 особин на 1 м^2. За типом просторової структури популяції належать до ізольованих локальних, рідше до ізольованих лінійних, що є наслідком впливу антропогенних факторів.

Причини зміни чисельності
Розорювання степів, інтенсивний і неконтрольований випас худоби, заліснення степових схилів, заготівля на лікарську сировину, збирання.

Умови місцезростання
Приурочений до угруповань справжніх, чагарникових, петрофітних степів кл. *Festuco-Brometea*. Іноді зростає на узліссях байрачних лісів (кл. *Trifolio-Geranietea*). Ксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Криптофіт. Багаторічна трав'яна рослина 10–30 см заввишки, коротко опушена, з товстим косогоризонтальним коротким кореневищем. Стебло розчепірено галузисте. Стеблові листки пірчасто розсічені на лінійно-ланцетні частки. Квітки поодинокі, на кінцях пагонів, лимонно-жовтуваті з 12–20 листочками оцвітини (1,2–2 см діаметром). Плід багатогорішок. Цвіте в березні–квітні. Плодоносить у травні. Розмножується насінням та вегетативно.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють в Українському степовому, Луганському ПЗ, у НПП «Святі Гори», в РЛП — «Донецький кряж», «Клебан-Бик», Зуєвський та ін. і в ряді заказників та пам'яток природи. Необхідно організувати нові заповідні об'єкти та контролювати стан популяцій виду. Заборонено заготівлю рослин, терасування та заліснення схилів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують в Національному ім. М.М. Гришка, Донецькому і Криворізькому ботанічних садах НАН України.

Господарське та комерційне значення
Лікарське, декоративне.

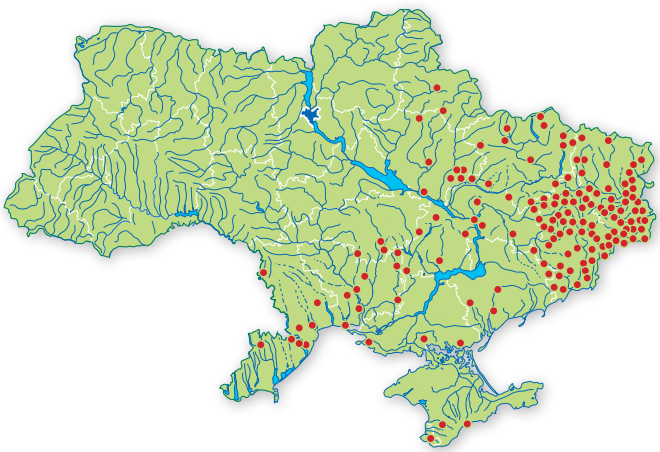

Основні джерела інформації
Байрак, Стецюк, 2005; Екофлора України, 2004; Кучеревський, 2001; Маслова, Лесняк, Мельник, Перегрим, 2003; Остапко, 2001; Пошкурлат, 2000.

Автори: В.І. Мельник, М.М. Перегрим
Фото: М.М. Перегрим

ВІТЕРИНКА НАРЦИСОКВІТКОВА (АНЕМОНА НАРЦИСОКВІТКОВА)

Anemone narcissiflora L. (incl. *A. laxa* (Ulbr.) Juz.)

Родина Жовтецеві — Ranunculaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Високогірний вид з диз'юнктивним ареалом.

Ареал виду та його поширення в Україні
Циркумполярний, диз'юнктивно поширений вид (Європа, Кавказ, Центральна Азія, Далекий Схід, Сх. Китай, Пн. Америка), переважно на гірських луках. В Україні — Карпати (вершини на Чорногорі, Свидівці, Мармароші, Ґорґанах і Чивчинах), Поділля, й одне — у Криму (можливо, інтродуковане). Адм. регіони: Лв, Ів, Зк, Чц, Кр.

Чисельність та структура популяцій
Відомо близько 30 популяцій у високогір'ї Карпат, 3 популяції у Прикарпатті й Поділлі (решта зникли протягом останніх 50 р.) й одну на Нікітській яйлі, де рослини, можливо, були інтродуковані. Більшість популяцій невеликі (від 20 до 100 м^2), часто з неповночленними віковими спектрами, але іноді є ювенільні та імматурні особини, чисельністю переважно 5–15 рослин на 1 м^2.

Причини зміни чисельності
Вузька еколого-ценотична амплітуда, обмеженість відповідних субстратів, господарська діяльність.

Умови місцезростання
У Карпатах в субальпійському поясі (1600–2000 м н. р. м.), поблизу вершин переважно на стрімких й слабко задернованих схилах різної експозиції та осипищах (кл. *Asplenietea trichomanis*, кл. *Elyno-Seslerietea* (порядок *Arabidetalia caeruleae*)). У Прикарпатті та на Поділлі — на лучних степах (союз *Cirsio-Brachypodion pinnati* кл. *Festuco-Brometea*). Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина з мичкуватою кореневою системою, короткими кореневищами та напіврозетковими моноподіальними надземними пагонами. Стебла 10–50 см заввишки, з прикореневою розеткою й приквітковим покривалом. Прикореневі листки з трійчасто-розсіченими пластинками п'ятикутної чи майже округлої форми. Суцвіття зонтикоподібні, іноді квітки поодинокі. Листків приквіткового покривала три чи більше, вони сидячі, тринадрізні чи роздільні, ромбічно-овальні. Оцвітина біла. Плоди багатогорішки. Цвіте у червні–липні, плодоносить у липні–серпні. Розмноження виключно насіннєве.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють у Карпатському БЗ, НПП «Синевир» та у ландшафтному заказнику «Чорний Діл» та інших заповідних об'єктах. Доцільний моніторинг загрожуваних популяцій. Заборонено збирання рослин, порушення умов зростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Рослини зрідка культивують на присадибних ділянках та в ботанічних садах.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації
Екофлора України, 2000; Зиман, 1978; Зиман 1985; Карпатські сторінки «Червоної книги України», 2002; Малиновський, Крічфалушій, 2002; Малиновський, Царик, Кияк та ін., 2002; Чопик, 1976.

Автор: С.М. Зиман
Фото: П. Косінський, Я.І. Капелюх (вставка)

ОРЛИКИ ЧОРНІЮЧІ

Aquilegia nigricans Baumg.

Родина Жовтецеві — Ranunculaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Високогірний вид з диз'юнктивним ареалом.

Ареал виду та його поширення в Україні
Середньоєвропейський вид, поширений у високогір'ї Альп, Балкан, також у Пд. та Сх. Карпатах на території Румунії та України. В Україні — Свидовець (гг. Драгобрат, Геришаска), Мармарош (гг. Петрос, Нєнєска), Горґани (г. Негровець) та Буковинські Карпати (верхів'я рр. Білого Черемошу та Сучави). Адм. регіони: Зк, Чц.

Чисельність та структура популяцій
Популяції ізольовані гірськими долинами рік. Більшість популяцій невеликі за розмірами (від 20 до 100 м^2), але переважно з повночленними віковими спектрами, з ювенільними та імматурними рослинами. Чисельність — переважно 3–5 рослин на 1 м^2, іноді особини поодинокі.

Причини зміни чисельності
Вузька еколого-ценотична амплітуда, обмеженість відповідних субстратів, господарська діяльність людини.

Умови місцезростання
Верхня частина лісового та субальпійський пояс на висоті 900–1800 м н. р. м., на схилах різної експозиції, переважно на слабко задернованих ділянках, відслоненнях та осипищах, в асоціаціях *Cystopteridetum fragilis* й *Saxifrago-Festucetum versicoloris* (кл. *Asplenietea trichomanis, Elyno-Seslerietea*). Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина з стрижневою кореневою системою, галузистим каудексом та напіврозетковими надземними пагонами. Стебла численні, улиснені більш чи менш рівномірно, 20–40 см заввишки. Листки на довгих черешках, з двічі-трійчастими пластинками, листочки елліптичні, 20–30 х 7–10 мм. Суцвіття верхівкові, розлогі, волотеподібні, малоквіткові. Оцвітина переважно темнофіолетова. Плоди листянки. Цвіте у червні–липні, плодоносить у липні–серпні. Розмноження виключно насінневе.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють у Карпатському БЗ, НПП «Синевир» та у ландшафтному заказнику «Чорний Діл». Доцільно встановити моніторинг за усіма популяціями виду. Заборонено збирання рослин, порушення умов зростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

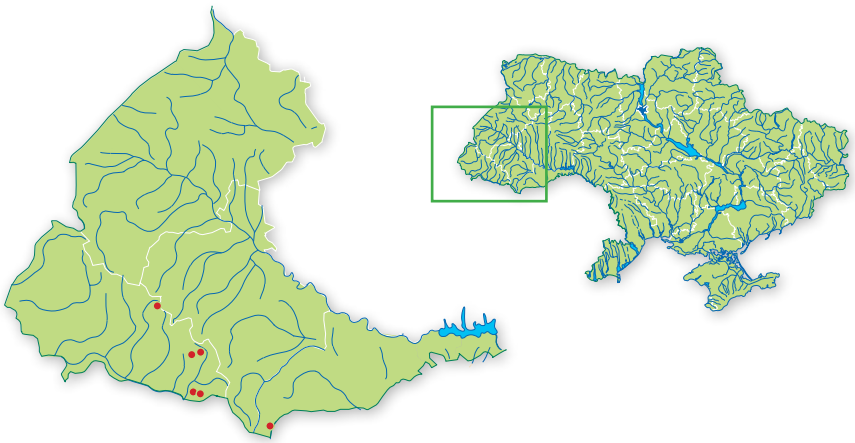

Основні джерела інформації
Карпатські сторінки «Червоної книги України», 2002; Малиновський, Крічфалушій, 2002; Малиновський, Царик, Кияк, Нестерук, 2002; ЧКУ, 1996; Чопик, 1976.

Автори: С.М. Зиман, І.І. Чорней
Фото: Р.Я. Кіш

ОРЛИКИ ТРАНСИЛЬВАНСЬКІ

Aquilegia transsilvanica Schur

Родина Жовтецеві — Ranunculaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Рідкісний ендемічний високогірний вид.

Ареал виду та його поширення в Україні
Поширений у високогір'ї Пд. та Сх. Карпат на території Румунії та України. В Україні — Ґорґани (г. Негровець) та Чивчин (г. Великий Камінь, Джогульський перевал). Адм. регіони: Зк, Чц.

Чисельність та структура популяцій
Відомо кілька популяцій. Популяції невеликі за розмірами й фрагментовані, переважно з неповночленними віковими спектрами. Чисельність — 3–5 рослин на 1 м^2.

Причини зміни чисельності
Вузька еколого-ценотична амплітуда, обмеженість відповідних субстратів.

Умови місцезростання
Верхня частина лісового та субальпійський пояс на висоті 900–1450 м н. р. м., на схилах різної експозиції, переважно на ґрунтах, багатих на вапно, у тому числі на відслоненнях та осипищах, в асоціаціях *Adenostyletum-Aconitetum* й *Festucetum versicoloris* (кл. *Elyno-Seslerietea*) та кл. *Thlaspietea rotundifolii*. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина з стрижневою кореневою системою, галузистим каудексом та напіврозетковими надземними пагонами. Стебла численні, улиснені більш чи менш рівномірно, 20–40 см заввишки. Листки на довгих черешках, з двічі-трійчастими пластинками, листочки елліптичні, 20–30 х 7–10 мм. Суцвіття верхівкові розлогі, волотеподібні, малоквіткові. Оцвітина переважно темнофіолетова. Плоди листянки. Цвіте у червні–липні, плодоносить у липні–серпні. Розмноження виключно насінневе.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють у НПП «Синевир». Встановлено моніторинг за популяцією на Негровці. Заборонено збирання рослин та порушення умов зростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

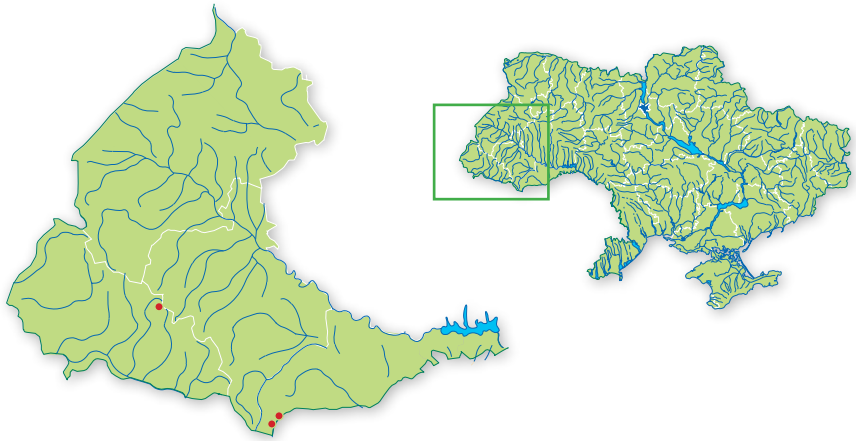

Основні джерела інформації
Заверуха, Андриенко, Протопопова, 1983; Малиновський, Царик, Кияк, Нестерук, 2002; ЧКУ, 1996; Чопик, 1976.

Автори: С.М. Зиман, О.В. Булах, Ю.Ю. Тюх
Фото: О.О. Кагало

ВОДЯНИЙ ЖОВТЕЦЬ ПЛАВАЮЧИЙ

Batrachium fluitans (Lam.) Wimm.
(*Ranunculus fluitans* Lam.)

Родина Жовтецеві — Ranunculaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Атлантично-сердньоєвропейський вид на сх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Скандинавія (пд. Швеція), пн. Атлантичної Європи, Середня Європа. В Україні — Центральне Полісся (Житомирська обл.). У «Флорі УРСР» наведений помилковий опис виду, синоніміка та поширення в Україні. В «Определителе высших растений» вид безпідставно, без жодного гербарного зразка з України, наведений для Карпат та Полісся. Адм. регіон: Жт.

Чисельність та структура популяцій
У Центральному Поліссі у р. Жерев домінує та співдомінує на ділянці русла біля 1,5 км завдовжки, популяція тут повночленна, рослини добре цвітуть і плодоносять.

Причини зміни чисельності
Осушувальна меліорація та каналізація русел річок, зміна їхнього гідрологічного та гідрохімічного режиму.

Умови місцезростання
Мілководні ділянки річок (глибиною до 1,3 м) з піщано-галечниковим дном та швидкою течією (2–3 м/сек). Входить до складу союзу *Batrachion fluiantis*, є домінантом асоціації *Batrachietum fluitantis*. Гідрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Аерогідатофіт. Багаторічна трав'яна, водна рослина, яка вкорінюється на кам'янистих субстратах. Стебла та листя занурені біля поверхні води. Стебла довгі, 50–300 см завдовжки, розгалужені. Листки довгі, сидячі, розсічені на ниткоподібні частки, 9–16 см завдовжки. Витягнуті з води, частки листа спадаються. Квітконоси 2–4 см завдовжки, несуть по одній квітці. Квітка 1,2–1,7 см діаметром, пелюстки білі, біля основи з жовтою плямою. Квітколоже голе або майже голе. Цвіте у червні–липні, плодоносить у липні–серпні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Слід заповідати популяцію у Центральному Поліссі, контролювати її стан. Заборонено проведення гідромеліоративних та інженерних робіт у заплаві та на ділянці русла у місцезростанні виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Середовищетвірне.

Основні джерела інформації
Определитель высших растений Украины, 1987; Орлов, 2005; Орлов, Сіренький, 2004; Флора УРСР, 1953.

Автори: О.О. Орлов, Д.М. Якушенко
Фото: Л.А. Савчук

РУТОВИК КОРІАНДРОЛИСТИЙ

Callianthemum coriandrifolium Rchb.

Родина Жовтецеві — Ranunculaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Рідкісний диз'юнктивно поширений високогірний вид на межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Європейський альпійський вид з ізольованими оселищами в Піренеях, Альпах, Карпатах і Балканах. В Україні на Чорногірському хребті. Адм. регіони: Ів, Зк.

Чисельність та структура популяцій
Відома єдина популяція (г. Бребенескул), що налічує 200–250 генеративних особин, на які припадає близько 10% загальної чисельності популяції. Її площа становить біля 300 м^2. Самопідтримання лімітується низькою насіннєвою продуктивністю.

Причини зміни чисельності
Пошкодження ламких квітконосних пагонів при випасанні і рекреаційному витоптуванні негативно впливає на життєздатність популяції. Через послаблення випасання останніми роками чисельність популяції істотно зросла.

Умови місцезростання
Приурочений до рівної ділянки на гребені Чорногірського хребта на висоті 2000 м н. р. м. Трапляється в альпійському угрупованні *Caricetum sempervirentis* (союз *Festuco saxatilis-Seslerion bielzii*, кл. *Elyno-Seslerietea*). Реакція ґрунту слабкокисла (pH 6,2). Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна короткокореневищна рослина з нетривалим життєвим циклом. Листки сизуваті, двопірчастоскладні; листочки пірчастороздільні. Прикореневі листки з довгими черешками у вигляді піхви. Квітконосний пагін 11–17 см заввишки, похилий, трубчастий, як і черешки, несе одну (рідко дві) квітку 16–27 мм діаметром. Листочки оцвітини в кількості 8–12 шт., оберненояйцеподібні, білі, з жовтою плямою при основі. Плід горішок 3–3,5 мм завдовжки, з коротким носиком. Цвіте в червні–липні, плодоносить у липні. Розмножується насінням.

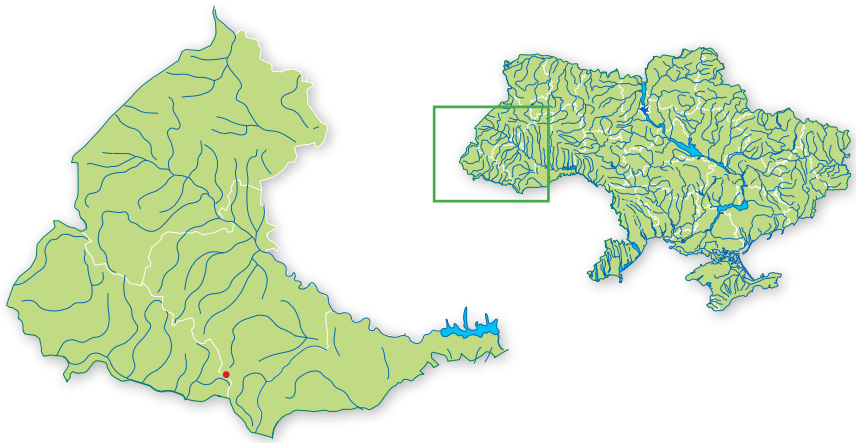

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Популяція знаходиться на межі Карпатського БЗ і Карпатського НПП. З огляду на унікальність популяції вона потребує охорони і включення оселища до зони абсолютної заповідності. Заборонено збирання рослин, гербаризацію, порушення умов місцезростання, випасання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації
Кобів, Нестерук, 1996; Нестерук, 1998, 2004; Szucki, 1994.

Автори: Ю.Й. Кобів, Ю.Й. Нестерук
Фото: В.І. Штупун

ДЕЛЬФІНІЙ ВИСОКИЙ

Delphinium elatum L. (incl. *D. nacladense* Zapał. = *D. elatum* subsp. *nacladense* (Zapał.) Holub)

Родина Жовтецеві — Ranunculaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Реліктовий вид, що має диз'юнктивний ареал.

Ареал виду та його поширення в Україні
Євразійський вид, диз'юнктивно поширений у Європі, Сибіру, Ср. Азії (гори), на пн. Монголії. В Україні — Карпати: масив Боржава (підніжжя г. Великий Верх, на нижній терасі р. Оси), Мармароські Альпи (г. Берлєбашка), Ґорґани (околиці с. Синевир Міжгірського р-ну Закарпатської обл.), Чивчини (на вершинах гг. Фатія Банулуї, Гнєтєса, Прелуки, Чивчинаж, Чивчин, Будичевська). Адм. регіони: Ів, Зк.

Чисельність та структура популяцій
Сучасний стан популяцій на Закарпатті невідомий. Популяції у Чивчинах малочисельні. Зокрема, на г. Гнєтєсі виявлено близько 60 різновікових особин, на Прелуках — біля 40, на гг. Чивчинажі та Будичевській — від 20 до 30 екземплярів.

Причини зміни чисельності
Найбільше потерпає від випасання худоби, а також від суцільних рубок лісу. Слабким є і природне відновлення.

Умови місцезростання
Екологічна амплітуда виду досить широка. Росте у гірськолісовому та субальпійському поясах в діапазоні висот 800–1600 м н. р. м. На Закарпатті виявлений в поясі букових лісів серед високотрав'я на березі потоку. У Чивчинах трапляється у зріджених ялинових лісах, на узліссях та високогірних луках, що сформувались на вологих, гумусних, збагачених карбонатами ґрунтах (порядки *Adenostyletalia* та *Calamagrostietalia villosae*). Відмічений також серед відслонень вапнякових порід, на щебенистих мілких ґрунтах у складі угруповань союзу *Festuco saxatilis-Seslerion bielzii*. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина 80–150 см заввишки. Стебло прямостояче, порожнисте. Листки чергові 5–7, великі за розміром, пальчастороздільні, з довгими черешками. Квітки зигоморфні, блакитно-фіолетові, зібрані в китицю. Плід листянка. Цвіте в червні–серпні. Плодоносить у липні–вересні. Розмножується насінням і вегетативно.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють у заказнику загальнодержавного значення «Росішний» (Закарпатська обл.) та ландшафтному заказнику місцевого значення «Чивчино-Гринявський» (Івано-Франківська обл.). Необхідно взяти під охорону місцезростання на гг. Чивчинаж та Будичевська, контролювати стан популяцій. Заборонено проведення суцільних рубок лісу в місцях зростання виду, випасання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Культивують у ботанічних садах.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, отруйне.

Основні джерела інформації
Екофлора України, 2004; Крічфалушій, 1999; Малиновський, 1962; ЧКУ, 1996; Чопик, 1976; Pawłowski, Walas, 1949; Zapałowicz, 1889.

Автор: І.І. Чорней
Фото: В.В. Буджак

ДЕЛЬФІНІЙ ПАЛЛАСА

Delphinium pallasii Nevski (*D. fissum* auct. non Waldst. et Kit.; *D. fissum* Waldst. et Kit. subsp. *pallasii* (Nevski) Greuter et Burdet)

Родина Жовтецеві — Ranunculaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Ендемічний вид.

Ареал виду та його поширення в Україні
Кримсько-новоросійський ендемік. В Україні зростає в передгір'ї та в горах Криму. Адм. регіон: Кр.

Чисельність та структура популяцій
Популяції представлені невеликими групами особин, які відносяться до різновікових стадій. На Головному Кримському пасмі налічується 7 популяцій площею біля 30 га та загальною чисельністю майже 3 млн. особин.

Причини зміни чисельності
Чисельність популяцій постійно низька через високу стенотопність виду (вузька екологічна амплітуда).

Умови місцезростання
На сухих, різного ступеня розвитку збагачених карбонатами гірських ґрунтах, кам'янистих схилах та щебенисто-кам'янистих осипах у світлих лісах, на узліссях та в шибляковых угрупованнях кл. *Quercetea pubescenti-petraeae*. Ксеромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Криптофіт. Багаторічна трав'яна рослина 50–100 см заввишки, з бульбокореневищами. Стебло прямостояче, напівроззеткове, густо опушене. Листки великі, пальчастороздільні, більш-менш довгочерешкові. Квітки сині, зібрані у вузькі довгі китиці. Цвіте у червні–липні, плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесений до Червоного списку МСОП (під назвою *Delphinium fissum*). Охороняють в Ялтинському гірсько-лісовому, Карадазькому та Кримському ПЗ, заказниках загальнодержавного значення «Аю-Даг», «Демерджі», на території пам'ятки природи загальнодержавного значення «Агармиський ліс». Контроль за станом популяцій, вирощування у ботанічних садах. Заборонено заготівлю рослин, порушення умов місцезростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Культивують в Нікітському ботанічному саду — ННЦ УААН.

Господарське та комерційне значення
Декоративне; отруйний.

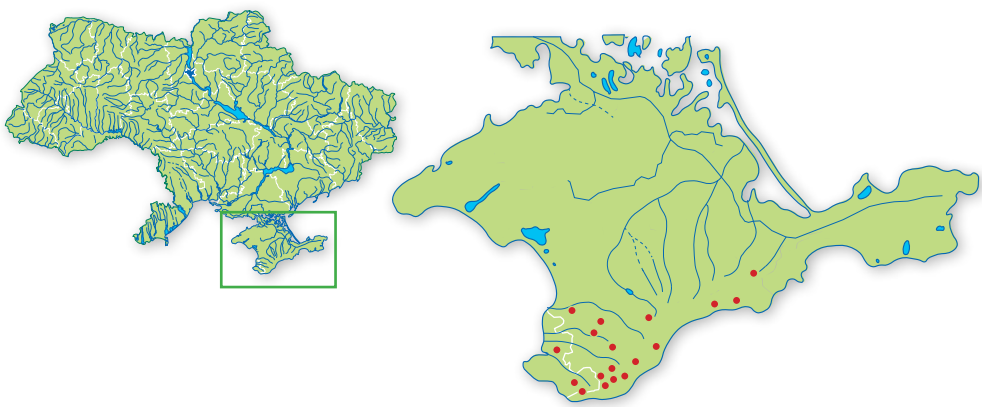

Основні джерела інформації
Екофлора України, 2004; Косых, Голубев, 1983; Крюкова, Лукс, Привалова, 1980; Миронова, Шатко, 1987; ЧКУ, 1996.

Автори: М.М. Федорончук, А.В. Єна
Фото: М.І. Бескаравайний, Р.Я. Кіш (вставка)

ДЕЛЬФІНІЙ ЯСКРАВО-ЧЕРВОНИЙ

Delphinium puniceum Pall. (*D. hybridum* Steven ex Willd. subsp. *puniceum* (Pall.) Schmalh.; *Deidropetala punicea* (Pall.) Galushko)

Родина Жовтецеві — Ranunculaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Понтичний вид на зх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Сх. європейсько-зх. казахстанський ареал: спорадично у Пн. Приазов'ї, на Донецькому кряжі, Нижньому Дону та Нижній Волзі, у Передкавказзі та в Зх. Казахстані. В Україні — центральна частина Донецького кряжу, басейн р. Кальміус та Грузький Єланчик. Адм. регіони: Дц, Лг.

Чисельність та структура популяцій
Популяції представлені невеликими групами. Біля Старобешево локальна популяція займає площу 10 м^2 і налічує близько 50 особин, її віковий спектр нормального типу завдяки регулярному насіннєвому відновленню. У відділенні «Хомутовський степ» Українського степового ПЗ виявлено дві куртини, площа яких близько 100 м^2, чисельність не більше 2–3 сотень особин.

Причини зміни чисельності
Природно-історична рідкісність, порушення природних екотопів внаслідок господарського освоєння територій, надмірне випасання худоби.

Умови місцезростання
Чагарникові степи, степові кам'янисті схили та зарості степових чагарників. Сухуваті збагачені солями та поживними речовинами чорноземи. У складі угруповань кл. *Festuco-Brometea* та *Rhamno-Prunetea*. Мезоксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Криптофіт. Багаторічна трав'яна рослина 30–100 см заввишки з прямостоячими густо короткоопушеними стеблами. Листки великі, на довгих черешках, пальчастороздільні. Квітки темно-пурпурові, широко відкриті, утворюють на верхівці стебла одну (рідше кілька) густу китицю. Цвіте у червні–липні, плодоносить у липні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють у відділеннях «Хомутовський степ» (Український степовий ПЗ) та «Провальський степ» (Луганський ПЗ). Необхідно створити заказник біля смт. Старобешево. Рекомендується виявити всі місцезнаходження та взяти їх під охорону, контролювати стан популяцій та вирощувати у ботанічних садах. Заборонено збирання та заготівлю рослин, порушення умов місцезростань, зокрема, терасування схилів, лісорозведення та випасання худоби.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують у Донецькому ботанічному саду НАН України.

Господарське та комерційне значення
Декоративне; отруйний.

Основні джерела інформації
Бурда, Остапко, Ларин, 1995; Екофлора України, 2004; Кондратюк, Бурда, Остапко, 1985; Остапко, 2001; Рідкісні й зникаючі рослини Луганської області, 2003; Флора УРСР, 1953; ЧКУ, 1996.

Автор: В.М. Остапко
Фото: В.П. Гелюта

ДЕЛЬФІНІЙ РУСЬКИЙ

Delphinium rossicum Litv. (*D. cuneatum* auct. non Steven ex DC.)

Родина Жовтецеві — Ranunculaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Сх. причорноморсько-прикаспійський ендемічний вид.

Ареал виду та його поширення в Україні
Пд. Європейської частини Росії та в Лівобережній Україні (лісостепова та степова зони, басейн р. Сіверський Донець). Адм. регіони: Хр, Дц, Лг.

Чисельність та структура популяцій
Популяції малочисельні, їх структура не досліджена.

Причини зміни чисельності
Природньоісторична рідкісність, слабка конкурентна здатність виду, випасання худоби, збирання квітів на букети.

Умови місцезростання
На узліссях, чагарниках, кам'янистих схилах. Угруповання кл. *Rhamno-Prunetea*. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Криптофіт. Багаторічна трав'яна рослина 50–120 см заввишки. Кореневище коротке. Стебло прямостояче, просте або при основі розгалужене, у нижній частині голе або коротко опушене, у верхній — разом з приквітками і квітконіжками коротко опушене. Листки при основі клиноподібні, зісподу і по жилках зверху притиснуто пухнасті. Суцвіття просте або розгалужене ґроно, верхні приквітки пальчасто-5–7-роздільні. Листочки оцвітини сині, яйцеподібні, коротко опушені, рідше майже голі. Листянки голі або коротко опушені; насінина 3-гранна, темносіра, по краях ширококрилата. Цвіте у липні. Плодоносить у серпні–вересні.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють рішенням Донецької та Луганської обласних рад. Необхідно виявити усі місцезнаходження виду і контролювати стан популяцій. Перспективний для введення у культуру. Заборонено збирання рослин, порушення місць зростання виду (надмірне випасання худоби).

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують у Донецькому ботанічному саду НАН України.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, отруйне, як генофонд для виведення культурних рослин.

Основні джерела інформації
Бурда, Остапко, Ларин, 1995; Кондратюк, Бурда, Остапко, 1985; Остапко, 2001; Рідкісні й зникаючі рослини Луганської області, 2003; Флора УРСР, 1953.

Автори: В.М. Остапко, Т.В. Зубцова
Фото: В.М. Остапко

ДЕЛЬФІНІЙ СЕРГІЯ

Delphinium sergii Wissjul.
(*D. schmalhausenii* auct. non Albov)

Родина Жовтецеві — Ranunculaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Сх. причорноморський ендемік.

Ареал виду та його поширення в Україні
Понтична провінція та Кавказ. В Україні — на Донецькому кряжі, поодиноко на Приазовській височині. Адм. регіони: Дц, Лг.

Чисельність та структура популяцій
Характерні ізольовані популяції, але у сх. частині ареалу — звичайна рослина. Популяції у відділенні «Провальський степ» Луганського ПЗ та в заказнику «Грабова балка» малочисельні, але в доброму стані, в заказнику «Ліс на граніті» — на межі зникнення. Структура популяцій не досліджена.

Причини зміни чисельності
Природньо-історична рідкісність. Антропогенні фактори (порушення екотопів, випасання худоби, розорювання, збирання рослин, рекреація).

Умови місцезростання
Вид світлих лісів, узлісь, розріджених байрачних дібров, чагарників, вапнякових схилів. На кам'янистих виходах, збагачених карбонатами, екотонні угруповання лісу та степу кл. *Rhamno-Prunetea* та *Trifolio-Geranietea*. Мезоксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Криптофіт. Багаторічна трав'яна ефемероїдна рослина 40–100 см заввишки. Кореневище бульбоподібно потовщене. Стебло прямостояче, просте або розгалужене. Листки 5–7-пальчасторозсічені. Квітки яскраво-голубі (іноді білуваті), зібрані в просту або розгалужену китицю. Варіює за забарвленням квітки, опушенням, порізаністю листків. Цвіте у червні–липні. Плодоносить у серпні. Розмножується насінням і кореневими бульбами.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють у відділенні «Провальський степ» Луганського ПЗ, заказниках «Грабова балка», «Урочище Плоске», «Ліс на граніті» та ін. Необхідні контроль, дослідження та організація охорони популяцій, введення у культуру. Заборонено заготівлю рослин, порушення умов місцезростань (надмірне випасання худоби, випалювання, терасування схилів).

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують у Донецькому ботанічному саду НАН України, де вид спонтанно поширюється у деревних насадженнях.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, отруйний.

Основні джерела інформації
Бурда, Остапко, Ларин, 1995; Екофлора України, 2004; Кондратюк, Бурда, Остапко, 1985; Кондратюк, Бурда, Чуприна, Хомяков, 1988; Остапко, 2001, 2005; Рідкісні й зникаючі рослини Луганської області, 2003; Флора УРСР, 1953; ЧКУ, 1996.

Автори: В.М. Остапко, Т.В. Зубцова
Фото: В.М. Остапко

СОН ВЕЛИКИЙ

Pulsatilla grandis Wender. (*Anemone grandis* (Wender.) Kerner, *A. polonica* Błocki, *P. grandis* Wender. subsp. *polonica* (Błocki) Aichele et Schwegler, *P. halleri* (All.) Willd. subsp. *grandis* (Wender.) Meikle, *P. vulgaris* Mill. subsp. *grandis* (Wender.) Zamels)

Родина Жовтецеві — Ranunculaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Центральноєвропейський вид, що має дифузне поширення близько сх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Ср. Європа, пд. зх. Сх. Європи. В Україні — в ізольованих оселищах на Поділлі, Передкарпатті, рідко в Правобережному Лісостепу, можливо у Лівобережному Степу. Адм. регіони: Кв, Лв, Ів, Тр, Чц, Хм, Вн, Чк, ?Дн, Од.

Чисельність та структура популяцій
Локальні популяції нечисленні; однак на Поділлі деякі досягають кількох тисяч особин, повночленні. Насіннєва продуктивність задовільна, але поновлення відбувається дуже повільно.

Причини зміни чисельності
Надмірний випас, часте випалювання, сільськогосподарське освоєння, видобування копалин. Масово знищується з метою використання в приватному озелененні, збирання на букети. Частина відомих локалітетів знищена.

Умови місцезростання
Схили з лучно-степовою і степовою рослинністю на рендзинах і малопотужних чорноземах, узлісся дубових і соснових лісів, галявини, на сірих і дерново-підзолистих ґрунтах, у заростях термофільних чагарників. В угрупованнях кл. *Festuco-Brometea, Trifolio-Geranietea sanguinei, Rhamno-Prunetea, Sedo-Scleranthetea, Quercetea pubescenti-petraeae, Vaccinio-Piceetea*. Ксеромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина з вкороченим каудексом. Прикореневі листки з'являються після цвітіння, молоді густо й відстовбурчено жовтуватопухнасті, пізніше розсіяно опушені; пластинки їх яйцевидні, трійчастопірчасто розсічені, з лінійно-ланцетними сегментами. Квіткове стебло 10-40 см заввишки, прямостояче, разом зі стебловими листками густо вкрите м'якими жовтуватими волосками, одноквіткове; стеблові листки утворюють дзвоникувате покривало. Квітка прямостояча, широкодзвоникувата, пізніше розкрита; листочків оцвітини 6, довгасто-яйцевидних, лілових або фіолетових, зовні густоволохатих. Плодики довгасті, волосисті. Цвіте у квітні–травні, плодоносить у червні–липні. Розмножується насінням.

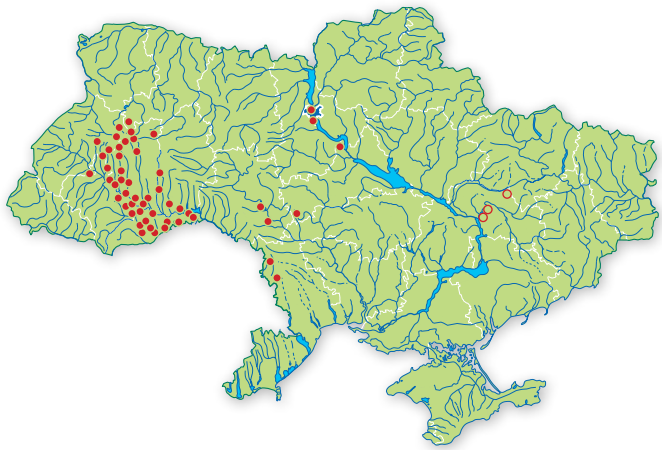

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняється в НПП «Подільські Товтри», ПЗ «Медобори» та його філіалі «Кременецькі гори», РЛП «Дністровський каньйон», у заказниках і пам'ятках природи Доцільно налагодити комерційне вирощування для запобігання знищення виду у природі. Необхідний моніторинг популяцій. Заборонено заготівлю рослин, руйнування місць зростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують в усіх ботанічних садах України.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації
Екофлора України, 2004; Кучеревський, 2001; Редкие и исчезающие…, 1988; Флора Восточной Европы, 2001; Флора УРСР, 1953.

Автори: О.О. Кагало, І.А. Коротченко, Л.Г. Любінська
Фото: Я.І. Капелюх

СОН РОЗКРИТИЙ

Pulsatilla patens (L.) Mill. s.l. (*Anemone patens* L., *P. latifolia* Rupr.; incl. *P. kioviensis* Wissjul., *P. wolfgangiana* (Besser) Rupr.)

Родина Жовтецеві — Ranunculaceae

Природоохоронний статус виду
Неоцінений.

Наукове значення
Вразливий європейський вид близько пд. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Середня та Сх. Європа, Скандинавія (до 64° пн. ш.), пд. Зх. Сибіру. В Україні поширений на Поліссі, у Лісостепу, Пн. Степу. Адм. регіони: Рв, Жт, Чц, Кв, Чн, См, Лв, Ів, Тр, Хм, Вн, Чк, Пл, Хр, Дц, Лг, Од, Мк.

Чисельність та структура популяцій
Популяції різної чисельності й структури: від багаточисельних, повночленних, процвітаючих, до згасаючих, представлених переважно малочисельними генеративними особинами. В оптимальних умовах добре поновлюється завдяки високій насіннєвій продуктивності.

Причини зміни чисельності
Знищення степових та лучно-степових екотопів, надмірне випасання худоби, часте випалювання травостою, а також масове викопування генеративних особин для озеленення.

Умови місцезростання
У зх. р-нах і Лісостепу — лучні степи, остепнені луки на чорноземах або рендзинах (кл. *Festuco-Brometea*); на пд. Полісся — соснові, дубово-соснові ліси (кл. *Pulsatillo-Pinetea*, *Vaccinio-Piceetea*), лісові галявини, узлісся, зруби, на дерново-підзолистих ґрунтах (кл. *Festucetea vaginatae*, *Trifolio-Geranietea*, *Sedo-Scleranthetea*). Ксеромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина, 7–15 (45) см заввишки, кореневище вертикальне; стебла прямостоячі, вкриті густими відстовбурченими м'якими волосками; прикореневі листки на негусто волосистих черешках, в обрисі округлосерцеподібні, тричі розсічені, з ромбічними глибоко двічі-тричі роздільними сегментами й зубчастими дольками з гострими пластинками, з'являються після цвітіння; стеблові листки, які утворюють покривало, сильно волосисті. Квітконоси прямі; оцвітина 3–4 см завдовжки, вузькояйцеподібна, синьо-фіолетова, зовні волосиста; плодики довгасті, разом зі стовпчиками до 4–6 см завдовжки, сильно волосисті. Цвіте у квітні–травні, плодоносить у травні–червні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють в ПЗ «Медобори», НПП «Подільські Товтри», «Деснянсько-Старогутському» НПП, Міжріченському, «Дністровський каньйон» РЛП, численних заказниках і пам'ятках природи. Заборонено збирання рослин, заготівлю для пересаджування, порушення умов виростання (неконтрольовану рекреацію та випасання худоби).

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують у ботанічних садах України.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське.

Основні джерела інформації
Флора УРСР, 1953; Екофлора України, 2004; Жижин, Загульський, Кагало, 1987; Лукаш, 2005; Панченко, 2005; Чорноус, 2005.

Автори: О.О. Кагало, І.А. Коротченко, О.В. Лукаш
Фото: Д.М. Іноземцева

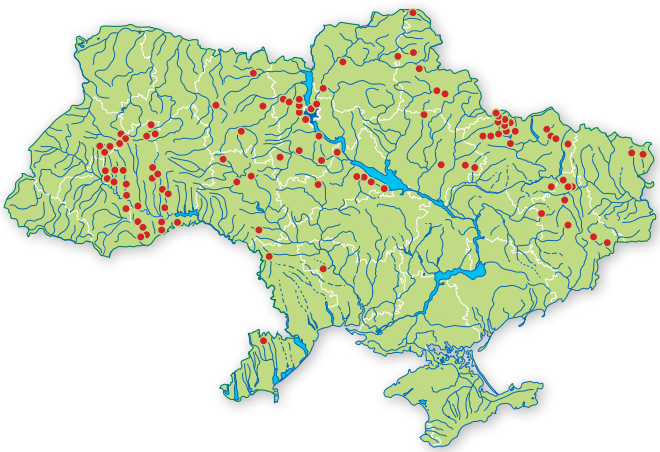

СОН ЛУЧНИЙ (С. ЧОРНІЮЧИЙ, С. БОГЕМСЬКИЙ)

Pulsatilla pratensis (L.) Mill. s.l. (incl. *P. bohemica* (Skalický) Tzvelev = *P. pratensis* (L.) Mill. subsp. *bohemica* Skalický; *P. dacica* (Rummelsp.) Tzvelev; *P. donetzica* Kotov; *P. nigricans* auct. non Stöerck, nom. illeg.; *P. ucranica* (Ugr.) Wissjul.)

Родина Жовтецеві — Ranunculaceae

Природоохоронний статус виду
Неоцінений.

Наукове значення
Центральноєвропейський поліморфний вид на пд. межі ареалу. У межах цього видового комплексу виділяють численні сегрегатні види та внутрішньовидові таксони.

Ареал виду та його поширення в Україні
Балкани, Середня та Сх. Європа (зх.). В Україні — більша частина територій в лісовій, а також в лісостеповій та степовій (спорадично) зонах, крім крайніх зх. р-нів і Криму. Адм. регіони: ?Вл, Рв, Жт, Кв, Чн, См, Лв, Ів, Тр, Чц, Хм, Вн, Чк, Кд, Дн, Пл, Хр, Дц, Лг, Од, Мк, Хс.

Чисельність та структура популяцій
Популяції чисельні, але їх кількість в останній час зменшується.

Причини зміни чисельності
Терасування схилів при лісорозведенні, розорювання лучних степів, випасання, зривання квітів на букети, випалювання трави, витоптування.

Умови місцезростання
Кислі та лужні піщані, силікатні ґрунти, крейдяні та вапнякові відслонення, нерідко з виходами гранітів у соснових лісах, на узліссях, лучно-степових трав'яних схилах. Угруповання кл. *Festucetea vaginatae*, *Festuco-Brometea*, *Vaccinio Piceetea* (*Pulsatillo-Pinetea*). Мезоксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина 10–40 см заввишки з товстим, кореневищем і прямостоячим, одноквітковим, густо-м'яковолосистим, напіврозетковим стеблом. Листки тричі пірчасторозсічені, опушені, прикореневі довгочерешкові, з'являються до цвітіння або під час цвітіння; верхні листки (3) зростаються основами в дзвоникоподібну обгортку (покривало) з лінійними, м'яко-волосистими частками. Квітка поникла, вузька дзвоникоподібна, 2–4 см в діаметрі, з 6 яйцеподібних або широко-яйцеподібних, темно-фіолетових, зовні пухнастих листочків оцвітини. Цвіте у квітні–травні; плодоносить у червні. Плодики волосисті. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють у НПП «Подільські Товтри», «Святі гори», в ПЗ: Канівському, Українському степовому, Луганському, Чорноморському БЗ, РЛП: «Міжрічинському» та «Гранітно-Степове Побужжя», та інших об'єктах ПЗФ. Заборонено зривання рослин, випалювання сухої трави, порушення умов місцезростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Культивують в ботанічних садах: Донецькому НАН України, Криворізькому НАН України, Дніпропетровського та Одеського ун-тів, дендропарку БЗ «Асканія Нова».

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське, отруйне.

Основні джерела інформації
Екофлора України, 2004; Заповідні перлини Хмельниччини, 2006; Кагало, Сичак, 2002; Собко, 2005; Тарасов, 1999; Уманець, 1988; ЧКУ, 1996.

Автор: М.М. Федорончук
Фото: О.М. Байрак

СОН ШЕРФЕЛЯ (С. БІЛИЙ)

Pulsatilla scherfelii (Ullep.) Skalický
(*P. alba* auct. non Rchb.)

Родина Жовтецеві — Ranunculaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Високогірний вид з диз'юнктивним ареалом.

Ареал виду та його поширення в Україні
Поширений у високогір'ї Європейських гір (Альп, частково Балкан, також у Пд. та Сх. Карпатах). В Україні — на більшості вершин Чорногори (гг. Говерла, Петрос, Ребра, Шпиці та ін.), Свидівця (г. Драгобрат), Мармароша (гг. Піп Іван, Нєнєска), Ґорґан (г. Негровець) та Буковинських Карпат (верхів'я гг. Білого Черемошу та Сучави). Адм. регіони: Ів, Зк, Чц.

Чисельність та структура популяцій
Більшість популяцій невеликі за розмірами (від 20 до 100 м^2) й переважно з неповночленними віковими спектрами, без ювенільних та імматурних рослин. Чисельність — 1–5 рослин на 1 м^2. Найгірший стан популяцій виду на вершинах Говерли та Близниці, (поодинокі рослини без квіток чи плодів).

Причини зміни чисельності
Вузька еколого-ценотична амплітуда, обмеженість відповідних субстратів, господарська діяльність людини (рекреація).

Умови місцезростання
Субальпійський пояс на висоті 1700–2000 м н. р. м., на схилах різної експозиції, переважно на слабко задернованих ділянках, кам'янистих відслоненнях та осипищах, в асоціаціях *Cystopteridetum fragilis, Salicetum herbaceae, Salicetum retuso-reticulatae, Festucetum pictae, Primulo (minimae)-Caricetum curvulae, Caricetum sempervirentis* й ін. (кл. *Asplenietea trichomanis, Elyno-Seslerietea, Saliceta herbaceae*). Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина з потужним стрижневим коренем й переважно численними гілками каудекса, від якого розвиваються столоноподібні підземні пагони. Прикореневі листки довгочерешкові з тричі трійчасто-складними пластинками. Генеративні пагони 7–25 см завишки, пазушні. Листки приквіткового покривала на розширених при основі вільних черешках, двічі-трійчасті. Квітки поодинокі, прямостоячі. Оцвітина широко розкрита, біла. Квітки поодинокі прямостоячі. Плід багатогорішок, горішки з пірчасто опушеними остями. Цвіте у червні–липні, плодоносить у липні–серпні. Розмножується насінням та вегетативно, за допомогою столонів.

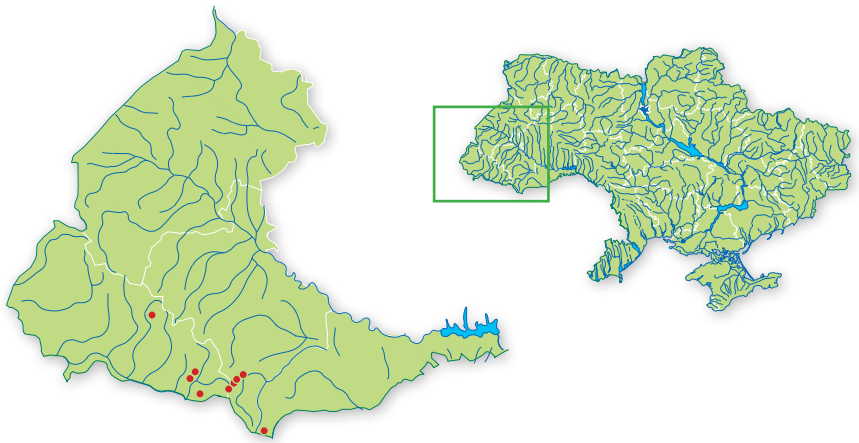

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють у Карпатському БЗ та НПП «Синевир». Доцільно встановити моніторинг за популяціями виду на Говерлі й Близниці. Заборонено збирання рослин та порушення місць зростання (випасання худоби).

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації
Зиман, 1997; Карпатські сторінки «Червоної книги України», 2002; Малиновський, Крічфалушій, 2002; Малиновський, Царик, Кияк, Нестерук, 2002; ЧКУ, 1996; Чопик, 1976.

Автори: С.М. Зиман, О.В. Булах
Фото: П. Косінський, Л.Я. Нагорна (вставка)

СОН КРИМСЬКИЙ

Pulsatilla taurica Juz. (*P. halleri* (All.) Willd. subsp. *taurica* (Juz.) K.Krause; *P. litophila* Kotov)

Родина Жовтецеві — Ranunculaceae

Природоохоронний статус виду
Неоцінений.

Наукове значення
Вузький регіональний ендемік, споріднений з альпійським *P. halleri*.

Ареал виду та його поширення в Україні
Гірський Крим. Адм. регіон: Кр.

Чисельність та структура популяцій
Спорадично поширений у верхньому поясі, рідше у нижньому та середньому. Середня щільність популяцій не перевищує 1–2 особин на 1 м^2. Вікова структура в мало порушених біотопах характеризується перевагою пререгенеративних рослин — в середньому 65%, генеративних рослин 32%, сенільних 3%.

Причини зміни чисельності
Масово знищується на букети, а також викопується на продаж.

Умови місцезростання
Трапляється у середньому та верхньому поясах Гірського Криму в гірських лучних степах яйли (кл. *Festuco-Brometea*), томілярах (кл. *Sedo-Scleranthetea*) та галявинах дубових (кл. *Quercetea pubescentis-petraeae*) або соснових (кл. *Erico-Pinetea*) лісів на скелетних коричневих, бурих, дерново-карбонатних ґрунтах. Мезоксерофіт, геліофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина до 20–30 см заввишки, з глибокою стрижневою кореневою системою. Листки в розетці, двічі пірчасторозсічені на ланцетні долі, виростають наприкінці цвітіння. Квітки поодинокі, фіолетові, дзвоникоподібні, зовні шовковисто-волосисті, до 8–10 см в діаметрі. Плід багатогорішок з довгими біловолосистими остями. Цвіте у березні–травні. Плодоносить у червні–липні. Розмножується насінням та вегетативно.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесений до Європейського червоного списку. Охороняють в Кримському, Ялтинському гірсько-лісовому та Карадазькому ПЗ та декількох загальнодержавних заказниках («Айя», «Байдарський», «Великий каньйон Криму», «Урочище Карабі-яйла», «Гірський карст Криму»). Заборонено збирання та викопування рослин, терасування схилів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Культивують в Запорізькому, Донецькому та Нікітському ботанічному садах.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

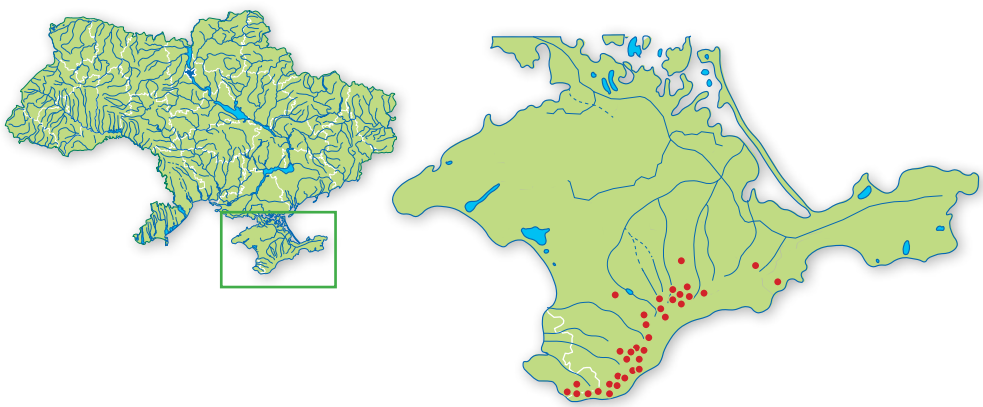

Основні джерела інформації
Вахрушева, Имрякова, 2005; Вульф, 1947; Екофлора України, 2004; Ена, 2001; ЧКУ, 1996.

Автори: А.В. Єна, Я.П. Дідух, Л.П. Вахрушева
Фото: В.Ю. Летухова

ЖОВТЕЦЬ ТОРА (Ж. ТАТРАНСЬКИЙ)

Ranunculus thora L. (*R. tatrae* Borbás)

Родина Жовтецеві — Ranunculaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Реліктовий вид на сх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Диз'юнктивно поширений у горах Ср. (Альпи, Карпати) та Пд. (Піренеї, Балкани) Європи. В Україні — Свидовець (гг. Близниця, Драгобрат), Чорногора (майже усі вершини, від г. Петроса до г. Попа Івана, включаючи Ребра та Шпиці) та Мармарош (гг. Піп Іван, Нєнєска). Адм. регіони: Ів, Зк.

Чисельність та структура популяцій
Найбільші за розмірами популяції (Чорногора, на Шпицях та Погорільці) мають чисельність близько 600 особин, біля озера Несамовите, чисельність 7–15 особин на 1 м^2, але переважна більшість популяцій малочисельні й займають ділянки близько 0,1 га. Для них характерна неповночленна вікова структура, зокрема, відсутність ювенільних та імматурних рослин.

Причини зміни чисельності
Популяції вразливі, зменшують чисельність у зв'язку з відсутністю вегетативного розмноження під впливом випасання та інших проявів антропічної діяльності.

Умови місцезростання
Переважно альпійський, іноді субальпійський пояс на висоті 1650–2000 м н. р. м., на стрімких схилах пд. та сх. експозиції, на слабкозадернованих ділянках та в розщілинах скель на карбонатних породах. Входить до складу асоціацій *Thymo-Festucetum amethystinae, Festucetum pictae* та *Cystopteridetum fragilis* й ін. (кл. *Elyno-Seslerietea*, *Salicetea herbaceae, Asplenietea trichomanis*). Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Криптофіт. Багаторічна трав'яна рослина з короткими висхідними кореневищами без галуження й бульбоподібними веретеноподібно потовщеними коренями. Надземні пагони поодинокі, прості, 20–30 см заввишки, поновлюються щороку. Стеблових листків 2 чи 3, вони сидячі, шкірясті, майже округлі, голі. Нижній листок на відстані 10–15 см від основи стебла, з нерозсіченою, майже округлою, при основі серцеподібною пластинкою, 7–9 см завширшки, з дрібнозубчастим краєм, другий та третій набагато менші, широколанцетні. Квітки верхівкові, поодинокі, 1,5–2,5 см в діаметрі, з жовтою оцвітиною. Плоди дрібні горішки, на поверхні з крапчастими ямками, голі. Цвіте у червні–липні, плодоносить у липні–серпні. Розмноження насінням.

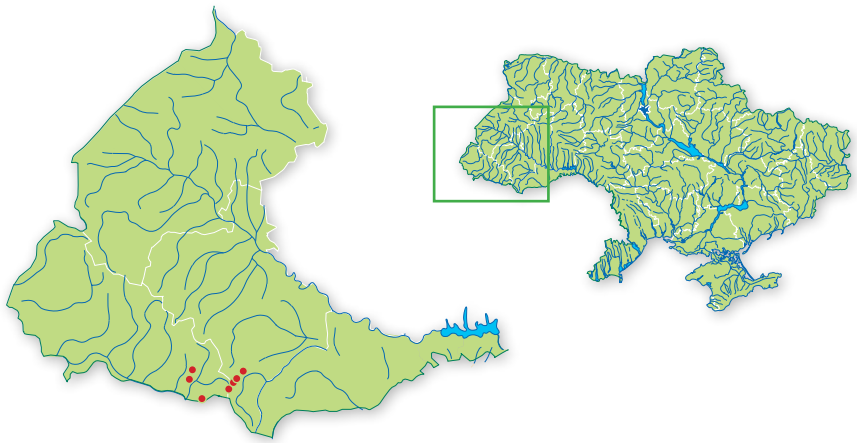

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють у Карпатському БЗ та Карпатському НПП. Доцільно поширити режим заповідності на центральну частину хр. Чорногора та встановити моніторинг за популяціями. Заборонено збирання рослин та порушення місць зростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, отруйний.

Основні джерела інформації
Екофлора України, 2004; Зиман, 1997; Кияк, Речевська, 2001; Малиновський, Царик, Кияк, Нестерук, 2002; ЧКУ, 1996; Flora Slovenska, 1982; Red Data Book. Lists of threatened plants and animals of the Carpathian National Parks and Reserves, 1996.

Автори: С.М. Зиман, В.Г. Кияк
Фото: І.М. Данилик

РУТВИЦЯ СМЕРДЮЧА

Thalictrum foetidum L.

Родина Жовтецеві — Ranunculaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Реліктовий вид з диз'юнктивним ареалом.

Ареал виду та його поширення в Україні
Континентальні регіони Азії з іррадіацією в Європу. Зх. Поділля (Товтровий кряж), Розточчя, Опілля, Прикарпаття. Адм. регіони: Лв, Ів, Тр, Чц, Хм.

Чисельність та структура популяцій
Популяції невеликого розміру, нечисленні, насіннєве відновлення пригнічене. Структура популяцій не досліджена.

Причини зміни чисельності
Обмеженість екотопів. Вузька еколого-ценотична амплітуда центральноазійського виду, що займає найбільш ксеротичні екотопи, надмірне навантаження (розробка вапняків, терасування схилів, заліснення, випасання худоби).

Умови місцезростання
Добре інсольовані кам'янисті, сухі пд. схили на збіднених дерново-карбонатних ґрунтах (рендзинах), виходах корінних порід, відслоненнях вапняків, гіпсів, доломітів. Угруповання кам'янистих степів порядку *Stipo pulcherrimae-Festucetalia pallentis*. Ксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна короткозалозистоопушена рослина 10–50 см заввишки, з короткими кореневищами. Стебло безрозеткове, прямостояче. Листки в обрисі яйцеподібні, тричі-, чотирипірчасті, кінцеві частки яйцеподібні, затуплені; склероморфні. Суцвіття волоть. Квітки фіолетово-зелені, численні, пониклі. Цвіте у липні. Плодоносить у серпні. Розмножується насінням та вегетативно.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють в ПЗ «Медобори», НПП «Вижницький», «Подільські Товтри». Заборонено знищення місць зростання (терасування та заліснення схилів).

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Культивують в Національному ім. М.М. Гришка, та Донецькому ботанічних садах НАН України.

Господарське та комерційне значення
Декоративний, отруйний.

Основні джерела інформації
Екофлора України, 2004; Определитель высших растений Украины, 1987; Флора УРСР, 1953; ЧКУ, 1996.

Автор: Я.П. Дідух
Фото: І.А. Коротченко

РУТВИЦЯ ГАЧКУВАТА

Thalictrum uncinatum Rehm. (*T. petaloideum* auct. non L.)

Родина Жовтецеві — Ranunculaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Покутський вузькоендемічний вид.

Ареал виду та його поширення в Україні
Зх. Поділля (Покуття). Адм. регіони: Ів, Чц.

Чисельність та структура популяцій
Відомо кілька (до 20) локальних популяцій. Розмір і конфігурація популяцій залежить від характеру відслонень, виходів гіпсів і займають кілька десятків метрів. Росте невеликими локальними групами до 5–50 особин на 1 м^2, із яких генерують10–25%.

Причини зміни чисельності
Природні: вузька амплітуда, специфічні екологічні умови зростання. Антропогенні: надмірне випасання, терасування та заліснення схилів, посилені ерозійні процеси, розробка кар'єрів.

Умови місцезростання
Сухі, інсольовані, термофільні, оголені гіпсові виходи та їх круті пд. та сх. схили. Лучно-степові угруповання центральноєвропейського типу на погано розвинених щебенистих, збіднених на гумус, дерново-карбонатних ґрунтах (рендзинах). Угруповання кл. *Festuco-Brometea* та порядок *Alysso-Sedetalia*. Ксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина 10–40 см заввишки, кореневище вкорочене. Стебло прямостояче, напіврозеткове. Прикореневі листки в обрисі яйцеподібні, двічі, тричі пірчасторозсічені, кінцеві частки еліптичні, затуплені; склеромофні сизуватого кольору. Стеблові листки дрібніші, тричі пірчасторозсічені. Квітки білі або блідо-рожеві, зібрані у щиткоподібну волоть. Цвіте у травні. Плодоносить у червні–липні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охоронний режим в заказниках загальнодержавного значення біля сс. Жабокруки, Герасимів Тлумацького р-ну та Назаренкове Городенківського р-ну. Заборонено порушення місць зростання (терасування та заліснення схилів, надмірне випасання худоби).

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративний, отруйний.

Основні джерела інформації
Екофлора України, 2004; Дідух та ін., 1982; Заверуха, 1976; Определитель высших растений Украины, 1987; Флора УРСР, 1953; ЧКУ, 1996.

Автор: Я.П. Дідух
Фото: Я.П. Дідух, О.О. Кагало (вставка)

ЖОСТІР ФАРБУВАЛЬНИЙ

Rhamnus tinctoria Waldst. et Kit. (*R. saxatilis* Jacq. subsp. *tinctoria* (Waldst. et Kit.) Nyman)

Родина Жостерові — Rhamnaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Балканський вид на пн. межі ареалу та в ізольованих локалітетах поза його межами.

Ареал виду та його поширення в Україні
Пд.-сх. Середньої Європи, Пд. Карпати, Балканський п-ів, Молдова. В Україні трапляється на пн.-зх. Поділлі (Гологоро-Кременецький кряж), у Середньому Придністров'ї та на пд. Рівненської обл., у Причорномор'ї: окол. м. Одеса та на пд. сх. — окол. м. Святогірськ. Адм. регіони: Рв, Лв, Тр, Чц, Хм, Дц, Од.

Чисельність та структура популяцій
На пн.-зх. Поділлі та у Придністров'ї локальні популяції малочисельні, але повночленні й стабільні. Гібридизує з *R. cathartica* L. В окол. Одеси утворює зарості разом з іншими ксерофітними чагарниками на узбережжі. У Донецькій обл. трапляється поодинокими особинами серед ксерофітних заростей.

Причини зміни чисельності
Основну загрозу в усіх регіонах становить господарське освоєння території, вирубування й випалювання чагарникових заростей, створення кар'єрів, випасання, урбанізація.

Умови місцезростання
Світлі ліси, чагарникові зарості на щебенистих вапнякових схилах на малопотужних рендзинах. Росте в угрупованнях порядку *Rhamno-Prunetalia* (союзи *Prunion spinosae* та *Prunion fruticosae*) та кл. *Quercetea pubescenti-petraeae*. У Придністров'ї іноді трапляється в угрупованнях порядку *Sambucetalia*. Геліофіт, мезо-ксерофіт, кальцефіл.

Загальна біоморфологічна характеристика
Фанерофіт. Прямостоячий, розлогий кущ 1–1,5 м заввишки, з вилчасто розгалуженими гілками з колючкою між їх розгалуженнями; молоді гілки коричневі, тонко опушені; листки щільні, зверху темно-зелені, матові, знизу світло-зелені, з обох боків і по черешку тонко опушені, від довгасто оберненояйцеподібних з клиноподібною основою або еліптичних до овально-округлих, 1,5–5 см завдовжки, 1,8–3 см завширшки, городчасто-зубчасті або пилчасті, з 2–3 парами бокових жилок, що сходяться до верхівки. Квітки вузькодзвоникуваті, 4–5 мм завдовжки, у пучках по 5–10; плоди стиглі чорні або жовті, з 2–3(4) опуклими частками, 5–7 мм завдовжки; насінини яйцеподібні, 4–5 мм завдовжки, з світлою спинною бороздкою і світлою гранню на черевній стороні, коричневі, тьмяно блискучі. Цвіте у травні–липні, плодоносить у вересні-жовтні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють в НПП «Подільські Товтри», «Святі гори». Необхідним є створення НПП «Північне Поділля». Доцільно дослідити стан популяцій виду та їхні динамічні тенденції. Заборонено заготівлю лікарської сировини, порушення ксеротермних екотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Ґрунтозахисне, декоративне, лікарське.

Основні джерела інформації
Рало, 2003; Флора Восточной Европы, 1996; Флора СССР, 1949.

Автор: О.О. Кагало
Фото: Я.П. Дідух,

ВИШНЯ КЛОКОВА

Cerasus klokovii Sobko (*C. fruticosa* auct. non (Pall.) Woronow, *Prunus fruticosa* auct. non Pall.)

Родина Розові — Rosaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Вузьколокальний ендемічний вид, близький до *C. fruticosa*.

Ареал виду та його поширення в Україні
Пд. відроги Придніпровської височини, бас. р. Пд. Буг, гранітно-степове Побужжя. Адм. регіон: Мк.

Чисельність та структура популяцій
Відомо кілька локальних популяцій в околицях сс. Мигія, Куріпчине, між сс. Грушівка та Іванівка (Первомайського р-ну), Богданівка (Доманівського р-ну), Трикрати (Вознесенського р-ну) — в заповідному ур. «Лабіринт», Бузьке (Арбузинського р-ну), обабіч берегів р. Чорний Ташлик. Популяції з високою або середньою життєвістю та стійкою демографічною структурою, що забезпечується інтенсивним вегетативним розмноженням та здатністю до вегетативної рухливості. Насіннєва продуктивність низька (від 10 до 50 плодів на середньовіковому кущі). В більшості популяцій відсутній підріст насіннєвого походження.

Причини зміни чисельності
Стенотопність та пригнічене насіннєве поновлення, ізольованість та незначні розміри природних популяцій, синантропізація, пряме знищення місцезростань внаслідок розробки кар'єрів та гідробудівництва, надмірні рекреаційні навантаження та пали.

Умови місцезростання
Гранітні відслонення, скелі, кам'янисто-щебенисті ґрунти, серед чагарникових заростей (кл. *Rhamno-Prunetea*). Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Фанерофіт. Кущі 0,3–2 м заввишки, що утворюють куртину. Молоді пагони з попелястою поволокою на корі. Листки широкоеліптичні, тупі, зарубчасто-пилчасті, 1,6–3,8 см завдовжки, 1,2–2,8 см завширшки; прилистки ланцетні, дрібнозарубчасті. Суцвіття верхівкове, часто малоквіткове, зонтикоподібне. Плід куляста, соковита, темно-червона кістянка 1–1,2 см у діаметрі. Цвіте у квітні–травні. Плодоносить у червні–липні. Розмножується насінням і вегетативно (кореневими паростками).

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють в НПП «Гранітно-степове Побужжя», заповідному ур. «Лабіринт» (Миколаївська обл.). Потребує моніторингу популяцій та контролю їх чисельності, зменшення рівня антропогенного навантаження в природних місцезростаннях, культивування в ботанічних садах. Заборонено збирання рослин, порушення умов місцезростань (розробку кар'єрів, створення гідробудівельних споруд).

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують в Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка НАН України, дендрологічному парку «Асканія-Нова», Сирецькому дендрологічному парку.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, вітамінне, лікарське, харчове, медоносне, селекційне.

Основні джерела інформації
Собко, 1973, 1993; Собко, Гапоненко, 1996; ЧКУ, 1996; Щербакова, Крицька, Новосад, 2004.

Автори: В.В. Новосад, О.Ф. Щербакова, Л.І. Крицька, В.Г. Собко
Фото: Н.О. Гавриленко, О.О. Сенчило (вставка)

ГЛІД ПОЯРКОВОЇ

Crataegus pojarkovae Kossych

Родина Розові — Rosaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Локальний ендемічний вид.

Ареал виду та його поширення в Україні
Кримський ендемік. Зрідка зростає в сх. частині Гірського Криму — на масиві Кара-Даг. Адм. регіон: Кр.

Чисельність та структура популяцій
Існує одна популяція на Карадазькому масиві, що охоплює пд. та пд.-сх. схили хребта Сюрю-Кая, сх. і пд.-сх. схили г. Святої, пн. та пн.-сх. схили хребтів Магнітний та Кок-Кая, Андезитова сопка. Окремі дерева зростають за межами масиву: мис Крабій, Баракольська долина, хребет Узун-Сирт. Рослини зростають окремими екземплярами або невеликими групами особин. У 2002 році популяція виду нараховувала 469 дерев, з яких 64 вже загинули, а 244 (52%) знаходяться в задовільному стані, решта — пошкоджені. Щороку гине від 0,5 до 10% екземплярів від чисельності популяції.

Причини зміни чисельності
До створення заповідника основною причиною скорочення популяції було антропогенне навантаження (випасання, рубки, збирання плодів). Зараз основними причинами загибелі дерев залишаються: ентомошкідники крони та фітопатогенні гриби (70% зафіксованих випадків), зсуви ґрунту (22%), а також пожежі (5%), посуха (3%). Суттєвої шкоди популяції завдають мишоподібні гризуни, які харчуються насінням. Нормалізації структури популяції перешкоджає низький рівень поновлення рослин.

Умови місцезростання
Зростає на сухих еродованих кам'янистих схилах, узліссях та в шиблякових угрупованнях (на висоті 50–300 м н. р. м.). Угруповання кл. *Rhamno-Prunetea*. Мезоксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Фанерофіт. Деревце або кущ 3–6 м заввишки. Листки чергові, 3–5-лопатеві, сріблясті від густого опушення. Квітки білі, зібрані у щиток. Плід жовтий, округлий або грушоподібний (до 25 мм завдовжки), з 3–5 кісточками, їстівний. Цвіте у червні, плодоносить у вересні. Розмножується вегетативно і насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесений до Червоного списку МСОП та Європейського червоного списку. Охороняють у Карадазькому ПЗ, де з 1999 р. проводиться моніторинг популяції. Рекомендується ввести у культуру як декоративну та плодову рослину. Слід контролювати стан популяцій. Заборонено вирубування, збирання, випали та інші порушення умов місцезростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують у Нікітському ботанічному саду — ННЦ УААН.

Господарське та комерційне значення
Харчове, вітаміноносне (плоди багаті на аскорбінову кислоту та інші вітаміни), медоносне, лікарське, декоративне, протиерозійне.

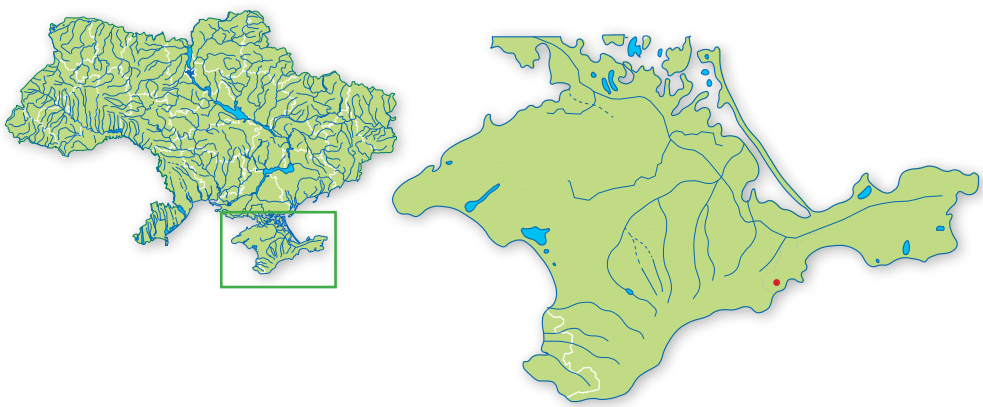

Основні джерела інформації
Редкие растения и животные Крыма. Справочник, 1988; Каталог редких, исчезающих и уничтожаемых растений флоры Крыма, рекомендуемых для заповедной охраны, 1975; Косых, 1964, 1965; Красная книга СССР, 1984; Летухова, 2001; Летухова, 2004; ЧКУ, 1996.

Автори: М.М. Федорончук, В.Ю. Лєтухова
Фото: В.Ю. Летухова

ГЛІД ТУРНЕФОРА

Crataegus tournefortii Griseb.
(*C. schraderiana* Ledeb.)

Родина Розові — Rosaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Реліктовий східносередземноморський вид на пн. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Поширений від Греції до Криму та Пд. Закавказзя, де приурочений до гірських територій. В Україні трапляється лише у сх. частині Гірського Криму. Адм. регіон: Кр.

Чисельність та структура популяцій
Популяції локальні (г. Монастирська — окол. сс. Родників, Красної Слободи, Тополівки Білогірського р-ну; ур. Агармиш (поблизу м. Старий Крим), ур. Карагач, в окол. Судака: в 5 км на пд.-сх. від міста, г. Сотра) і представлені поодинокими екземплярами, рідше невеликими групами особин.

Причини зміни чисельності
Слабке відновлення підросту внаслідок витоптування, вплив інших антропогенних чинників. Значної шкоди нормальному розвитку дерев завдають ентомошкідники крони та фітопатогенні гриби, зсуви ґрунту, засуха. Нормальному самовідновленню популяції перешкоджає низький рівень поновлення рослин.

Умови місцезростання
Кам'янисті схили, узлісся та галявини в дубових рідколіссях і шиблякових угрупованнях (кл. *Rhamno-Prunetea*).

Біоморфологічна характеристика.
Фанерофіт. Кущ або дерево 1,5–2,5 м заввишки. Листки зверху темно-зелені, зісподу світло-сірі, з обох боків густо опушені, 3–5–7-роздільні. Квітки білі, зібрані у рихле щиткоподібне суцвіття. Плоди круглясті, до 20 мм у діаметрі, темно-вишнево-червоні, м'ясисті, з 3–5 кісточками. Цвіте у червні, плодоносить у вересні-жовтні. Розмножується насінням і вегетативно.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Рекомендується створити заказники у місцях зростання виду та контролювати стан популяцій. Заборонено рубки глоду, порушення місць зростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують у Нікітському ботанічному саду — ННЦ УААН.

Господарське та комерційне значення
Харчове, вітаміноносне (плоди багаті на аскорбінову кислоту та інші вітаміни), медоносне, лікарське, декоративне, протиерозійне.

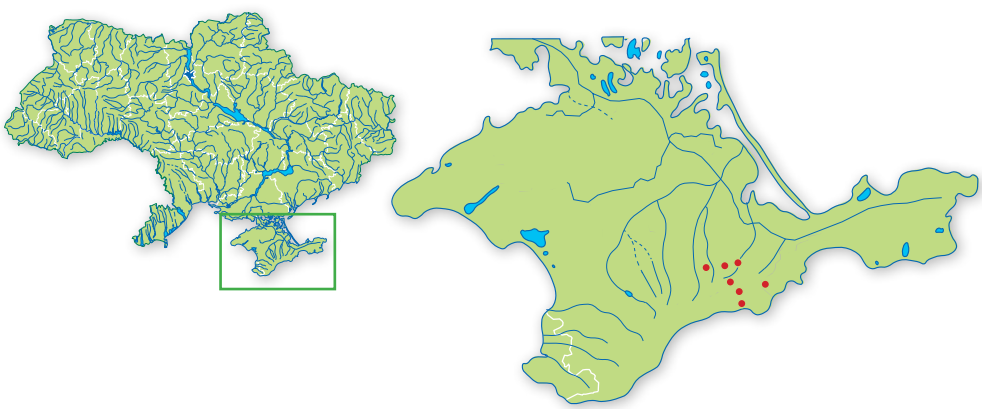

Основні джерела інформації
Редкие растения и животные Крыма. Справочник, 1988; Косых, 1964; Косых, 1965; Красная книга СССР, 1984; ЧКУ, 1996.

Автор: М.М. Федорончук
Фото: М.І. Бескаравайний

ДРІАДА ВОСЬМИПЕЛЮСТКОВА

Dryas octopetala L.

Родина Розові — Rosaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Аркто-альпійський гляціальний реліктовий вид з диз'юнктивним ареалом. Індикатор змін природного середовища; пилок — палеоботанічний індикатор кліматичних змін у плейстоцені — ранньому голоцені (льодовикові та післяльодовикові часи).

Ареал виду та його поширення в Україні
Арктична и субарктична частини зх. Євразії, гори Зх., Середньої та Пд. Європи (експлави на рівнині): Піренеї, Альпи, Апенніни та Балкани, Карпати. У Пн. Америці та Сх. Євразії цей видовий комплекс представлений окремими видами та підвидами. В Україні трапляється в Карпатах (масиви Свидовець та Чорногора). Адм. регіони: Ів, Зк.

Чисельність та структура популяцій
Популяції нечисельні, невеликі за розміром, поодинокі, але завдяки сланкому стеблу мають велику щільність.

Причини зміни чисельності
Стенотопність виду, його диз'юнктивний ареал, кліматичні умови високогір'я.

Умови місцезростання
Кам'янисті схили, високогірні луки, скелі в субальпійському та альпійському поясах (1800–2000 м н. р. м.). Зростає на вапнякових та пісковикових скелях із вмістом карбонатів (угруповання кл. *Loiseleurio-Vaccinietea*). Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Хамефіт. Вічнозелений напівкущик, 2–10 см заввишки, стебло сланке, розгалужене. Листки видовженояйцеподібні або довгасті, зверху шкірясті, блискучі, зіподу волохатоопушені, по краях надрізано-зарубчасті. Квітки білі, поодинокі, діаметром до 3,5 см, пелюсток 8. Плодики горішкоподібні, 2,5–4 мм завдовжки, на верхівці переходять у видовжений (до 15-20 мм) пірчасто-волосистий залишок стовпчика маточки. Цвіте у липні. Плодоносить у серпні. Розмножується вегетативно та насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють в Карпатському БЗ та в Карпатському НПП. Заборонено заготівлю рослин, порушення умов місцезростання випасання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Практичне значення.
Декоративне, протиерозійне.

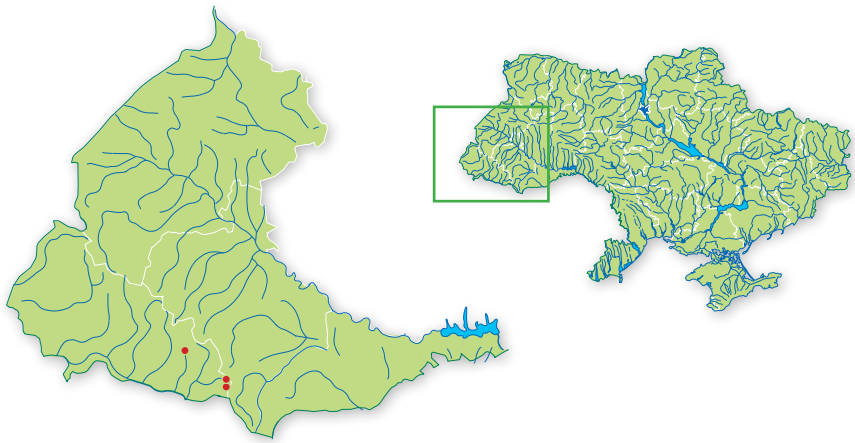

Основні джерела інформації
Малиновський, 1980; Нестерук, 2000; ЧКУ, 1996.

Автор: Т.Л. Андрієнко, С.Л. Мосякін
Фото: О.О. Кагало, Я.П. Дідух (вставка)

ШИПШИНА ЧАЦЬКОГО

Rosa czackiana Besser

Родина Розові — Rosaceae

Природоохоронний статус виду
Неоцінений.

Наукове значення
Ендемік зі складного поліморфного комплексу *Rosa gallica* L. s.l.

Ареал виду та його поширення в Україні
Малопольська та Волино-Подільська височини. В Україні спорадично трапляється на пн.-зх. Поділлі, Товтровому кряжі, Опіллі, Придністров'ї; рідко — на Малому Поліссі та в Прикарпатті. Адм. регіони: Лв, Ів, Тр.

Чисельність та структура популяцій
Спеціально не досліджувалася через значні труднощі з ідентифікацією структури популяцій: вид здатний розмножуватися вегетативно, утворюючи столони. Здебільшого трапляється у вигляді поодиноких клонів, або скупчень з кількох клонів, площею по 1–5 м^2 кожний. Переважає вегетативне розмноження.

Причини зміни чисельності
Руйнування екотопів, часте випалювання схилів, розорювання, випасання худоби та створення культур сосни.

Умови місцезростання
Лучно-степові угруповання кл. *Festuco-Brometea* та ксерофітні чагарникові зарості (союз *Prunion spinosae*), та узлісся (кл. *Trifolio-Geranietea*), що формуються на малопотужних рендзинах, підстелених мергелями, вапняками й карбонатними пісковиками на схилах переважно пд. експозицій. Мезоксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Нанофанерофіт. Невеличкий кущ до 45(60) см заввишки, з міцними столонами; стебла тонкі, вкриті прямими різновеликими шипиками. Листки 10–11 см завдовжки, вісь листка вкрита сидячими залозками з домішкою шипиків; прилистки вузенькі, до 2 мм завширшки, зверху голі, зісподу по краю усіяні сидячими залозками; листочки дрібні, вузькоеліптичні або вузьколанцетні, зверху голі, зісподу волосисті, інколи з домішкою залозок. Квітки поодинокі, 3–4 см діаметром; чашолистки коротші або дорівнюють пелюсткам, з обох боків голі, після цвітіння розхилені в боки, зберігаються до початку почервоніння гіпантіїв; диск дуже товстий, конусоподібний, з вузьким зівом, до 1 мм діаметром; стовпчики маточок виступають із зіва, утворюючи нещільну колонку. Гіпантії кулясті або овально-кулясті, достиглі — яскраво-червоні, зрідка вкриті стеблистими залозками. Цвіте в червні–липні, плодоносить у серпні–вересні.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Росте у філіалі «Кременецькі гори» ПЗ «Медобори», а також у заказниках і пам'ятках природи пн.-зх. Поділля та Опілля: «Гора Макітра», «Лиса гора та Гора Сипуха», «Гора Голиця» та ін. Необхідним є вивчення динаміки популяцій виду. Заборонено знищення рослин, порушення умов місцезростання (неконтрольоване випалювання, викошування, надмірне випасання худоби, рекреація та заліснення схилів).

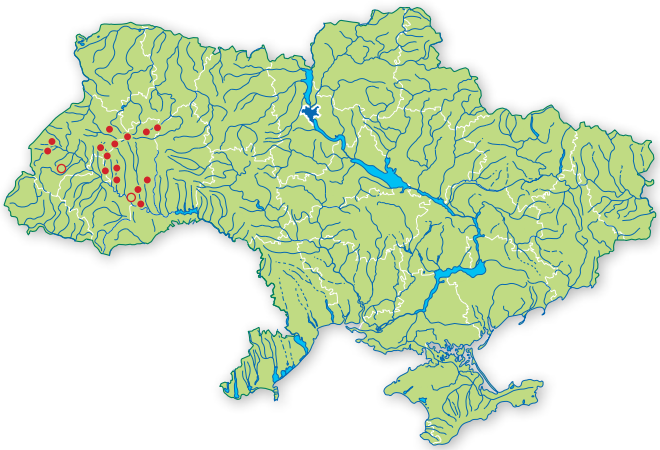

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, протиерозійне.

Основні джерела інформації
Хржановский, 1958; Флора УРСР, 1954.

Автори: О.О. Кагало, Н.М. Сичак
Фото: О.О. Кагало

ШИПШИНА ДОНЕЦЬКА

Rosa donetzica Dubovik

Родина Розові — Rosaceae

Природоохоронний статус виду
Недостатньо відомий.

Наукове значення
Вузький ендемік.

Ареал виду та його поширення в Україні
Донецько-приазовський ендемік. Басейн рр. Міуса та Кальміуса. Адм. регіон: Дц.

Чисельність та структура популяцій
Локальні популяції дуже обмежені. В окол. м. Старобешево займає ділянку близько 200 м^2, в окол. с. Василівка Старобешевського р-ну знайдено одну куртину площею 6 м^2.

Причини зміни чисельності
Антропогенний вплив: видобування каменю, випасання худоби.

Умови місцезростання
Кам'янистий степ, відслонення пісковику та граніту. Ксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Мікрофанерофіт. Кущ до 90 см заввишки з численними пагонами, утворює зарості. Гілки вкриті прямими шипами, які в нижній частині стовбурців дуже густо розміщені, щетиноподібні або голчасті. Листки з 7 листочків, двояко зубчасті по краях, залозисті на поверхні, голі. Квітки поодинокі, рожеві. Гіпантій на верхівці зі щетинками; чашолистки при достиганні плодів не відпадають, цілісні, зовні залозисті. Цвіте у травні, плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням та вегетативно.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Європейського червоного списку. Рекомендується створити заказники у місцях зростання виду, контролювати стан популяцій та вирощувати у ботанічних садах. Заборонено збирання плодів, порушення місцезростань виду (випасання худоби, розробка кар'єрів та видобування граніту).

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують в Донецькому ботанічному саду НАН України.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, вітамінне.

Основні джерела інформації
Бурда, Остапко, Ларин, 1995; Дубовик, 1966; Кондратюк, Бурда, Остапко, 1985; Кондратюк, Остапко, 1990; Остапко, 2001; ЧКУ, 1996.

Автор: В.М. Остапко
Фото: В.М. Остапко

БЕРЕКА (ГОРОБИНА БЕРЕКА)

Sorbus torminalis (L.) Crantz (*Crataegus torminalis* L., *Pyrus torminalis* (L.) Ehrh.)

Родина Розові — Rosaceae

Природоохоронний статус виду
Неоцінений.

Наукове значення
Зникаючий вид.

Ареал виду та його поширення в Україні
Охоплює великі площі у Європі, Передній Азії та Пн. Африці. В Україні проходить крайня пн.-сх. межа поширення виду: Закарпаття, Передкарпаття, Пн. Бессарабія, Поділля. Окремі локалітети є в Гірському Криму. Адм. регіони: Лв, Ів, Тр, Зк, Чц, Хм, Вн, Од, Кр.

Чисельність та структура популяцій
Поодинокі особини, або групи з 3–5 дерев, що збереглися у місцях, малопридатних для лісогосподарської діяльності (круті схили ярів, зсувисті береги річок). У Криму вид звичайний для середнього гірського поясу, але має низьку ступінь трапляння (кілька особин на 100 м^2).

Причини зміни чисельності
Вирубування мішаних широколистяних лісів і заміна їх монокультурами, вибіркова рубка береки як цінної деревини для виготовлення музичних інструментів.

Умови місцезростання
Компонент другого ярусу світлих широколистяних лісів. У рівнинній частині росте в угрупованнях порядку *Fagetalia sylvaticae* (кл. *Querco-Fagetea*). У Криму — у скельно-дубових та скельно-дубо-соснових лісах порядку *Querco-Carpinetalia betuli*. Рідше трапляється в угрупованнях союзу *Carpino orientalis-Quercion pubescentis* (кл. *Quercetea pubescenti-petraeae*). Мезофіт, кальцефіл.

Загальна біоморфологічна характеристика
Фанерофіт. Дерево до 25 м заввишки. Кора сірувато-коричнева, трохи вздовж потріскана. Бруньки голі, округло-яйцеподібної форми. Листкова пластинка 16–18 см завдовжки і 5–10 см завширшки, має широкі лопаті. Квітки невеликі, 5–7 мм діаметром, зібрані у щиткоподібні суцвіття. Оцвітина біла. Плід яблуко, 12–15 мм завдовжки та 8–12 мм діаметром, темно-коричневого або червоно-коричневого кольору. Цвіте у квітні–травні, плодоносить у вересні–жовтні. Розмножується насінням.

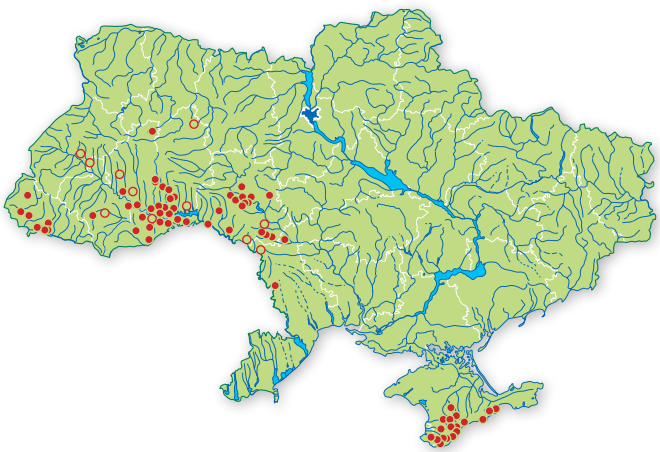

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють на території Ялтинського гірсько-лісового, Карадазького, Кримського та «Медобори» ПЗ, НПП «Подільські Товтри» та «Кармелюкове Поділля», РЛП «Чернівецький», «Дністровський каньйон», у заповідних урочищах та пам'ятках природи Чернівецької, Івано-Франківської, Тернопільської та Вінницької обл. Заборонено вибіркову рубку дерев береки, руйнування місць зростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують у багатьох ботанічних садах і дендропарках України, часто використовують в озелененні. Найтовще дерево береки (стовбур діаметром понад 80 см) зростає у Чернівецькому ботанічному саду.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське, харчове.

Основні джерела інформації
Косець, 1941; Махмет, 1965; Термена, Виклюк, Буджак, 1993.

Автори: В.В. Буджак, Я.П. Дідух, В.І. Мельник, О.О. Кагало
Фото: Р.Я. Кіш, В.Ю. Летухова (вставка)

ТАВОЛГА ПОЛЬСЬКА

Spiraea polonica Błocki (*S. media* F.Schmidt subsp. *polonica* (Błocki) Pawł.)

Родина Розові — Rosaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Вузьколокальний подільський ендемік, близький до *S. media*.

Ареал виду та його поширення в Україні
3х. Поділля (Середнє Придністров'я). Адм. регіон: Тр.

Чисельність та структура популяцій
Єдина відома популяція з *locus classicus:* лівий берег долини р. Дністер між с. Зелений Гай та с. Іване Золоте Заліщицького р-ну Тернопільської обл. нечисленна (до 200 особин різного віку), відносно стабільна, знаходиться у незмінному стані протягом понад 100 років. В останні 10 років цвітіння відбувається не щорічно й дуже слабо. Насіннєва продуктивність і якість насіння невідомі.

Причини зміни чисельності
Спеціальні дослідження вікової структури й динамічних тенденцій популяції не проводили. Можливо, що стабільно-пригнічений стан популяції зумовлений недостатнім насіннєвим поновленням. Існує реальна загроза руйнування оселища внаслідок інтенсифікації освоєння долини Дністра.

Умови місцезростання
Відслонення сарматських вапняків і девонських карбонатних сланців на лівому стрімкому й скелястому березі Дністра (Дністровський каньйон), у складі угруповань союзу *Prunion fruticosae* (кл. *Rhamno-Prunetea*). Мезоксерофіт, кальцефіл.

Загальна біоморфологічна характеристика
Нанофанерофіт. Невеликий кущ 0,5–0,7 (1) м заввишки. Кора сіра, на старих гілках чорна, Неплідні пагони густоволосисті. Листки еліптичні, до верхівки трохи загострені, до основи звужені в черешок 2–8 (10) мм завдовжки; знизу листки густо вкриті сріблясто-білими, притисненими волосками; зверху світло-зелені, вкриті рідкими короткими волосками, з країв м'яковійчасті. Суцвіття щиткоподібне, складається з 25–45 квіток; квітконіжки 10–18(20) мм завдовжки; пелюстки білі або кремові, обернено-широко-яйцеподібні, 3,5–4 м завдовжки; тичинки значно довші за пелюстки. Чашолистки при плодах відігнуті назовні. Плоди багатолистянки, опушені, близько 3 мм завдовжки. Цвіте в травні–липні, в окремі роки бутони не розкриваються, плодоносить у липні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Локалітет знаходиться на території РЛП «Дністровський каньйон». Необхідно організувати моніторинг популяції. Доцільно ввести вид в культуру. Оптимізації збереження популяції сприятиме створення НПП «Дністровський каньйон». Заборонено заготівлю рослин (у т.ч. насіння), порушення умов зростання виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації
Заверуха, 1985; Флора УРСР, 1954.

Автор: О.О. Кагало
Фото: Я.П. Дідух

ВАЛЬДШТЕЙНІЯ ГРАВІЛАТОПОДІБНА

Waldsteinia geoides L.

Родина Розові — Rosaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Середньоєвропейсько-балканський вид на пн.-сх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Південь Середньої Європи, Балкани. В Україні трапляється у Придністров'ї. У «Флорі УРСР» (1954) помилково вказано, що вид є звичайним для Розтоцько-Опільських та Прикарпатських лісів, проте гербарних матеріалів з цієї території немає, й вид для регіону не наводився наступними дослідниками. Адм. регіони: Ів, Тр, Зк.

Чисельність та структура популяцій
Популяції займають невеликі площі в нижніх частинах схилів Дністровської долини й представлені окремими локусами. Вони повночленні, але з переважанням генеративних особин. Розмноження переважно вегетативне. За матеріалами 50–60 років минулого століття, вид був поширений на більших площах.

Причини зміни чисельності
Вирубування лісів, створення лісових культур з видів-інтродуцентів, випасання худоби, будівництво у прибережній смузі.

Умови місцезростання
Дубові, грабово-дубові та грабові ліси з підліском з термофільних субсередземноморських видів і наявністю сарматських видів у трав'яному покриві (союзи *Corno-Quercion, Quercion pubescenti-petraeae* та ін.). На сірих і темно-сірих ґрунтах. На Закарпатті — у складі дубових лісів (кл. *Quercetea robori-petraeae*) вулканічного хребта й відрогів Вигорлат-Гутинського хребта у Притисянській зоні. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина з повзучим кореневищем. Стебло висхідне, 7–25 см заввишки. Прикореневі листки на довгих черешках, вкриті відхиленими донизу волосками, цілокраї, з широкосерцеподібною основою, більш-менш глибоко 5-лопатеві, грубо двічі зарубчасті, до 12 см діаметром, густо відстовбурчено волохаті; стеблові листки коротко-черешкові, коротколопатеві. Квітки близько 2 см діаметром, на ніжках, які виходять з пазух прикореневих листків і трохи перевищують їхні черешки, в небагатоквітковому суцвітті. Зовнішні чашолистки майже лінійні, внутрішні вдвічі довші від зовнішніх. Пелюстки більші від чашолистків, широкооберненояйцеподібні, з 2 вушками при основі, жовті. Цвіте у квітні–травні, плодоносить у червні.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Не здійснювалися. Частина локалітетів розташована на території РЛП «Дністровський каньйон». Необхідними є інвентаризація сучасних оселищ виду, дослідження динаміки популяцій, а також створення природоохоронних територій у місцях виростання. Заборонено руйнування екотопів, проведення несанкціонованих лісогосподарських заходів, будівництво у прибережній зоні.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації
Флора УРСР, 1954.

Автор: О.О. Кагало
Фото: О.О. Кагало

ЯСЕНЕЦЬ БІЛИЙ

Dictamnus albus L. (*D. fraxinella* DC.)

Родина Рутові — Rutaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Пд.-ср.європейський вид на пн. та сх. межах поширення.

Ареал виду та його поширення в Україні
Середземномор'я, пд. Середньої Європи. В Україні — на Подільській височині, Закарпатті, у Пн.-Зх. Причорномор'ї. Адм. регіони: Жт, Ів, Тр, Зк, Чц, Хм, Вн, Од, Мк.

Чисельність та структура популяцій
Трапляється спорадично, невеликими локальними популяціями від кількох десятків до кількох сотень особин. Популяції відносно стабільні, повночленні. Має високу насіннєву продуктивність. Зменшення чисельності в популяціях спостерігається лише в місцях з інтенсивним господарським використанням.

Причини зміни чисельності
Безпосереднє знищення локалітетів унаслідок освоєння територій: створення кар'єрів, будівництво, лісові культури з інтродукованих видів, нерегульований випас, викошування та випалювання старики пізно навесні.

Умови місцезростання
Зарості термофільних чагарників на схилах, узлісся світлих дубових лісів, лучно-степові угруповання. В угрупованнях союзів *Geranion sanguinei* (кл. *Trifolio-Geranietea*), *Prunion fruticosae* (кл. *Rhamno-Prunetea*), *Quercion pubescenti-petraeae, Aceri tatarici-Quercion* (кл. *Quercetea pubescenti-petraeae*), рідше у степових угрупованнях кл. *Festuco-Brometea*. Мезоксерофіт, факультативний кальцефіл.

Загальна біоморфологічна характеристика
Криптофіт. Багаторічна трав'яна рослина з коротким кореневищем. Стебла прямі, поодинокі, або розгалужені, 50–120 см заввишки, розсіяно й коротко опушені, у нижній частині голі, з черговими непарнопірчастими листками. Листочків 7–9, шкірястих, довгасто-еліптичних, по краю дрібно-хрящуватопилчастих, 3–4 см завдовжки й 1–3 см завширшки. Суцвіття китицеподібне. Квітки зигоморфні, поодинокі або по 2–3. Чашечка 5-роздільна, залозиста, неопадна. Пелюсток 5, пурпурових, дуже рідко білих, з темними фіолетовими прожилками, 2,6–2,8 см завдовжки. Плід 5-лопатева коробочка. Насінини грушоподібні, чорні, блискучі. Цвіте у травні–липні, плодоносить у липні–серпні. Розмножується насінням.

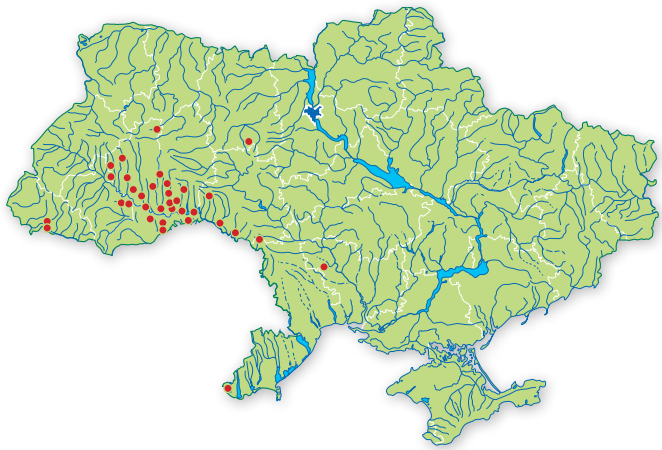

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють у ПЗ «Медобори», НПП «Подільські Товтри», РЛП «Дністровський каньйон», ряді заказників та пам'яток природи. Необхідно забезпечити моніторинг популяцій. Заборонено руйнування екотопів, збирання рослин і заготівля насіння.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують у Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка НАН України, Кам'янець-Подільському ботанічному саду та ботанічному саду Львівського національного університету ім. І. Франка.

Господарське та комерційне значення
Декоративне. Під час цвітіння рослина викликає опіки шкіри.

Основні джерела інформації
Флора Восточной Европы, 1996; Флора УРСР, 1955; Sanda, Biţă-Nicolae, Barabaş, 2003.

Автори: О.О. Кагало, Н.М. Сичак, Н.В. Скібіцька, Г.І. Оліяр
Фото: В.В. Буджак, Я.І. Капелюх (вставка)

ВЕРБА АЛЬПІЙСЬКА

Salix alpina Scop. (*S. jacquiniana* Willd., *S. jacquinii* Host)

Родина Вербові — Salicaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Рідкісний реліктовий вид.

Ареал виду та його поширення в Україні
Альпійський вид, поширений диз'юнктивно в Середній Європі. В Україні — Карпати, в альпійському поясі масиву Свидовець (г. Близниця 1880 м н. р. м.). Адм. регіон: Зк.

Чисельність та структура популяцій
Представлений єдиною ізольованою популяцією, що займає незначну площу, з малою чисельністю особин.

Причини зміни чисельності
Вид з вузькою еколого-ценотичною амплітудою, що лімітована специфічними екологічними умовами та впливом рекреації.

Умови місцезростання
Росте на сирих вапнистих скелях в альпійському поясі у складі угруповань союзів *Salicion retusae* та *Androsation alpinae*. Мезогігрофіт, мікротерм.

Загальна біоморфологічна характеристика
Хамефіт. Низькорослий, сланкий кущ, 2–15 см заввишки, пагони вкорінюються, переважно з майже кінцевими сережками, що розташовані поруч з кінцевою брунькою торішнього пагона. Молоді листки опушені, дорослі голі, лише з війками по краю, оберненояйцеподібні, цілокраї, зверху блискучі, темно-зелені, до 2 см завдовжки. Приквіткові луски 1–3 мм завдовжки, червонуваті, зверху темні, волосисті. Зав'язь червонувата, на дуже короткій ніжці, у молодому стані опушена. Стовпчик короткий, червонуватий, приймочки роздвоєні, червоні. Плід коробочка, сірувато опушена. Цвіте в червні–липні. Плодоносить у серпні. Розмножується насінням і вегетативно.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють в Карпатському БЗ. Необхідно ввести вид у культуру в ботанічних садах, контролювати стан популяцій. Заборонено збирання та гербаризацію рослин, порушення умов місць зростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, протиерозійне.

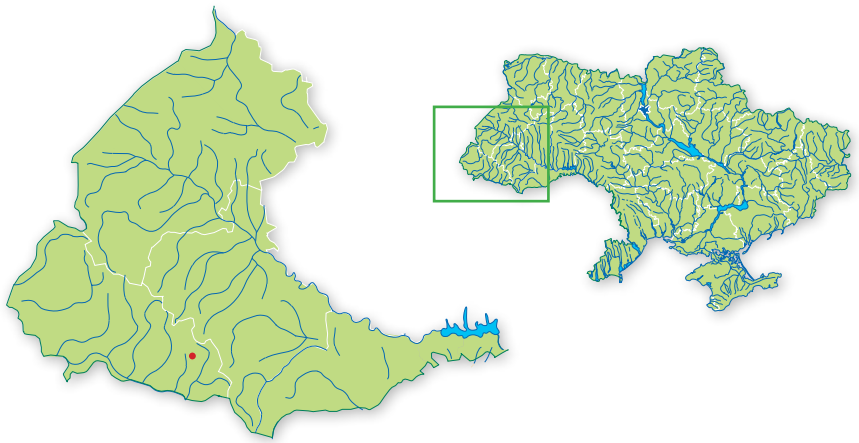

Основні джерела інформації
Визначник рослин Українських Карпат, 1977; Определит. высш. раст. Украины, 1987.

Автори: І.М. Данилик
Фото: О.С. Мандзюк, Т.В. Степаненко

ВЕРБА ТРАВ'ЯНА

Salix herbacea L.

Родина Вербові — Salicaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Реліктовий вид з диз'юнктивним ареалом.

Ареал виду та його поширення в Україні
Аркто-альпійський, поширений циркумполярно в Арктиці, диз'юнктивно в горах Європи, Сибіру, Гімалаях, Пн. Америці. В Україні — Карпати, в альпійському й субальпійському поясах. Адм. регіони: Ів, Зк.

Чисельність та структура популяцій
Популяції ізольовані, масиви Свидовець (г. Близниця), Чорногора (гг. Говерла, Шпиці, Ребра, Бребенескул, Мунчел, Піп Іван), Мармарош (г. Піп Іван), мають малі площі (10–300 м²), для них характерний високий ступінь фрагментації просторової структури.

Причини зміни чисельності
Випасання худоби, витоптування.

Умови місцезростання
Росте на гірських схилах і скелястих вершинах в альпійському та субальпійському поясах, на висоті 1750–2000 м н. р. м., здебільшого в місцях, де довго затримується сніг. Належить до едифікаторів високогірних ценозів, формує асоціацію *Salicetum herbaceae*. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Хамефіт. Сланкий кущ 10–30 см заввишки, з підземними пагонами (столонами). Наземні гілки тонкі, голі, жовтувато-бурі або бурі. Листки зелені, круглясті або еліптичні, зарубчасто-зубчасті, 0,5–2 см завдовжки, на дуже коротких черешках. Приквіткові луски жовто-зелені, інколи волосисті. Квітки дрібні, зібрані в кінцеві сережки. Зав'язь гола, на короткій ніжці. Приймочки дволопатеві. Плід гола коробочка. Цвіте в червні–липні. Плодоносить у серпні. Розмножується насінням і вегетативно.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють в Карпатському БЗ та Карпатському НПП. Необхідно проводити моніторинг стану популяцій. Заборонено порушення екотопів, випасання худоби, витоптування, знищення рослин.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Ґрунтозахисне, протиерозійне.

Основні джерела інформації
Визначник рослин Українських Карпат, 1977; Определит. высш. раст. Украины, 1987; ЧКУ, 1996; Малиновський, Крічфалушій, 2002.

Автор: І.М. Данилик
Фото: П. Косінський

ВЕРБА ЛАПЛАНДСЬКА

Salix lapponum L.

Родина Вербові — Salicaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Реліктовий вид на пд. межі поширення.

Ареал виду та його поширення в Україні
Бореальний євросибірський вид. Поширений в Пн. Європі, в Зх. та Ср. Сибіру. В Україні — на Поліссі, де через Ковель–Луцьк–Рівне–Новоград-Волинський–Овруч, на території Правобережного Полісся проходить суцільна межа поширення виду. Ізольовані місцезростання відмічені по всьому Лівобережному Поліссю та в Українських Карпатах неподалік г. Говерли (ур. Цибульки). Є давні вказівки про зростання виду біля Львова, Харкова, де, ймовірно, зникла. Адм. регіони: Вл, Рв, Жт, Кв, Чн, См, Лв, Ів, ?Хр.

Чисельність та структура популяцій
Трапляється окремими екземплярами або невеликими групами. Структура популяцій не досліджена.

Причини зміни чисельності
Осушення болотних масивів внаслідок меліорації.

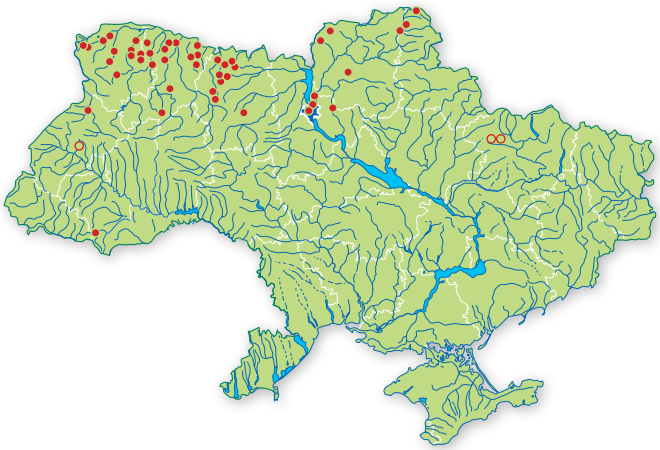

Умови місцезростання
Мезотрофні, еумезотрофні, рідше евтрофні болота, що характеризуються кислою реакцією (pH 4–5). Зростає на відкритих або рідколісних осоково-сфагнових ділянках, угруповання яких відносяться до кл. *Scheuchzerio-Caricetea nigrae*. Гігрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Нанофанерофіт. Кущ, 0,5–1 м заввишки, з темно-червоними або каштановими голими гілками. Молоді гілочки пухнасті. Листки на коротких черешках, довгасті, довгасто-яйцеподібні або ланцетні, знизу, а іноді й зверху, вкриті густою білою повстиною, цілокраї або хвилясто-виїмчасті, іноді рідкодрібнозубчасті. Цвіте у квітні–травні, плодоносить у червні–липні. Розмножується насінням і вегетативно.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють в Поліському, Рівненському (всі ділянки) та Черемському ПЗ, Шацькому, «Прип'ять-Стохід», «Деснянсько-Старогутському», Карпатському НПП, в заказнику загальнодержавного значення «Нечимне» та на деяких інших природно-заповідних територіях. Заборонено знищення місць існування, порушення гідрологічного режиму.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Кормове, декоративне, ґрунтозахисне, торфоформуюче.

Основні джерела інформації
Андриенко, 1980; Балашев, Андриенко, Кузьмичев, Григора, 1982; Коніщук, 2003; Орлов, 2005; Фіторізноманіття Українського Полісся та його охорона, 2006.

Автор: О.І. Прядко
Фото: О.О. Кагало, І.А. Коротченко (вставка)

ВЕРБА ЧОРНИЧНА

Salix myrtilloides L.

Родина Вербові — Salicaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Реліктовий субарктично-бореальний вид на пд. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Європа, Зх. та Сх. Сибір, Пн. Монголія, Пн.-Сх. Китай, Далекий Схід. В Україні — Полісся, Розточчя (дуже рідко, очевидно, зараз зник), Прикарпаття, зрідка на пн. Лісостепу. Адм. регіони: Вл, Рв, Жт, Кв, Чн, См, Лв, Ів, Пл.

Чисельність та структура популяцій
Трапляється невеликими куртинами. Спостерігається різке зменшення кількості популяцій та їхньої чисельності, особливо в лісостеповій зоні.

Причини зміни чисельності
Меліорація, осушення та «загосподарювання» боліт, їх заліснення.

Умови місцезростання
Мезотрофні, переважно осоково-сфагнові, зрідка — евтрофні осоково-гіпнові болота, що характеризуються кислою реакцією (pH 3,5–5,5). Угруповання кл. *Scheuchzerio-Caricetea nigrae*. Гігрофіт, ацидофіл.

Загальна біоморфологічна характеристика
Нанофанерофіт. Кущ, близько 30–100 см заввишки, з тонкими жовтувато- або червонувато-бурими голими гілками. Бруньки голі, яйцеподібні тупі. Листки 1–3,5 см завдовжки, 0,7–1,5 см завширшки, яйцеподібні, еліптичні або довгасто-еліптичні, з обох кінців заокруглені або звужені, здебільшого цілокраї, зовсім голі, тонкі; зверху матово-зелені або сизуваті, знизу сизі, з густою сіткою жилок. Сережки розцвітають одночасно із появою листків, пухкі, на улиснених ніжках. Приквіткові лусочки лопатчасто-круглясті, жовтуваті, з пурпуровою верхівкою, злегка волосисті. Тичинок дві, з вільними, волосистими нитками; нектарник один, довгастий. Зав'язь гола, спочатку зелена, пізніше червонувата, тупувата, з коротким стовпчиком; ніжка зав'язі близько 1,5 мм завдовжки. Цвіте у травні–липні, плодоносить у липні. Розмножується насінням і вегетативно (гілки добре вкорінюються).

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють в Поліському, Рівненському та «Розточчя» ПЗ, Шацькому, «Прип'ять-Стохід», «Деснянсько-Старогутський» НПП, заказниках загальнодержавного значення «Хиноцький» у Володимирецькому р-ні Рівненської обл. та «Замглай» у Ріпкінському р-ні Чернігівської обл. Слід виявити та взяти під охорону всі місцезростання у лісостеповій зоні, контролювати стан популяцій. Заборонено порушення умов місцезростання виду та гідрологічного режиму.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації
Андриенко, 1980; Орлов, 2005; Фіторізноманіття Українського Полісся та його охорона, 2006.

Автори: Т.Л. Андрієнко, О.О. Кагало
Фото: Я.П. Дідух

ВЕРБА ТУПОЛИСТА

Salix retusa L. (*S. kitaibeliana* Willd.)

Родина Вербові — Salicaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Центральноєвропейський вид з диз'юнктивним ареалом, на сх. межі поширення.

Ареал виду та його поширення в Україні
Альпійський вид, диз'юнктивно поширений у високогірних р-нах Апеннін, Піренеїв, Альп, Карпат, Балкан. В Україні — Карпати, в альпійському й субальпійському поясах. Адм. регіони: Ів, Зк.

Чисельність та структура популяцій
Усі популяції ізольовані, масиви Свидовець (г. Близниця), Чорногора, (гг. Петрос, Говерла, Туркул, Шпиці, Ребра, Гутин Томнатик, Бребенескул, Піп Іван), мають дуже малі площі (10–500 м^2), для них характерний високий ступінь фрагментації просторової структури.

Причини зміни чисельності
Випасання худоби, витоптування.

Умови місцезростання
Росте на гірських кам'янистих схилах і скелястих вершинах в альпійському та субальпійському поясах, на висоті 1750–2000 м н. р.м. Належить до едифікаторів високогірних ценозів, формує асоціацію *Salicetum retuso-reticulatae*. Мезофіт, мезотроф.

Загальна біоморфологічна характеристика
Хамефіт. Сланкий кущик 10–30 см заввишки. Гілки розгалужені, бурі. Листки зелені, блискучі, оберненояйцеподібні, зі слабо чи сильно вираженим жилкуванням, 0,8–3,5 см завдовжки і 0,5–1,1 см завширшки. Приквіткові луски жовто-зелені, інколи волосисті. Квітки зібрані в кінцеві сережки. Зав'язь гола, на ніжці. Приймочки дволопатеві. Плід гола коробочка. Цвіте в червні–липні. Плодоносить у вересні. Розмножується насінням і вегетативно.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють в Карпатському БЗ та Карпатському НПП. Необхідно проводити моніторинг стану популяцій. Заборонено порушення умов місць зростання, випасання худоби, надмірну рекреацію, знищення рослин.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Ґрунтозахисне, протиерозійне.

Основні джерела інформації
Визначник рослин Українських Карпат, 1977; Малиновський, Крічфалушій, 2002; Определит. высш. раст. Украины, 1987; ЧКУ, 1996.

Автор: І.М. Данилик
Фото: П. Косінський

ВЕРБА СТАРКЕ

Salix starkeana Willd. (*S. livida* Wahlenb.)

Родина Вербові — Salicaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Реліктовий бореальний вид на пд. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Скандинавія, Середня та Сх. Європа, Сибір, Монголія. В Україні трапляється спорадично на Поліссі, Розточчі-Опіллі, у Передкарпатті, Карпатах, Лівобережному та Правобережному Лісостепу. Адм. регіони: Вл, Рв, Жт, Кв, Чн, См, Лв, Ів, Зк, Хм, Вн, Чк, Пл, Хр.

Чисельність та структура популяцій
Представлений здебільшого нечисленними популяціями з неповночленним віковим спектром.

Причини зміни чисельності
Зменшення чисельності особин відбувається на докорінно трансформованих (осушених) біотопах унаслідок дії різних антропогенних чинників: випасу, випалювання, будівництва тощо.

Умови місцезростання
Відзначається широкою еколого-ценотичною амплітудою. Росте на евтрофних та мезотрофних болотах, торфовищах, вологих заплавних і низинних луках, лучних степах, узліссях, у чагарниках, рідколіссях, світлих лісах, на залізничних насипах тощо. Трапляється як асектатор в угрупованнях трав'яних та трав'яно-мохових боліт кл. *Scheuchzerio-Caricetea nigrae*, гігрофільних чагарників кл. *Alnetea glutinosae*, вологих лук союзу *Molinion caeruleae* тощо. Гігромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Нанофанерофіт. Низький листопадний кущ, 0,5–1 м заввишки. Листки яйцеподібні, оберненояйцеподібні або еліптичні, з коротко загостреними верхівками, цілокраї або зубчасті, зверху зелені, знизу свинцево-сизі, у зрілому стані голі, 2–6 см завдовжки, 2–4 см завширшки. Прилистки косояйцеподібні, зубчасті, виражені лише на добре розвинених пагонах. Сережки 2–4 см завдовжки, циліндричні, тонкі, нещільні. Приквіткові луски жовтуваті, зрідка на верхівці темні. Квітки двотичинкові, тичинки вільні, голі, з жовтими пиляками. Зав'язь шовковиста, на довгій ніжці. Стовпчик короткий, приймочки з короткими відхиленими назовні лопатями. Цвіте у квітні–травні, плодоносить у червні. Утворює гібриди з *Salix cinerea, S. aurita, S. rosmarinifolia, S. myrtilloides.* Поновлюється насінням та вегетативно.

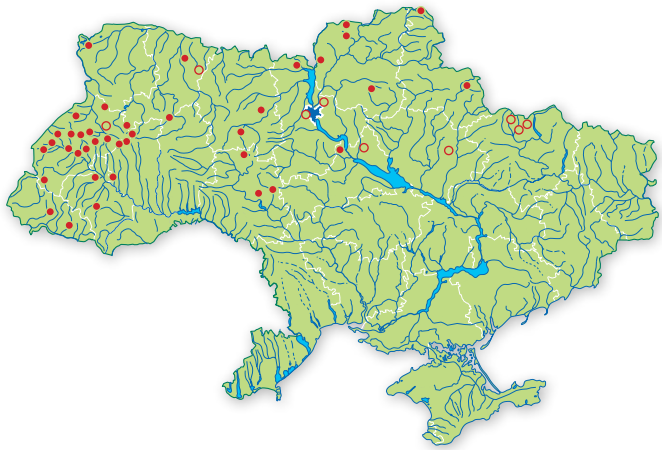

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють у Шацькому, «Деснянсько-Старогутському» НПП, ПЗ «Розточчя», заказнику «Верхобузькі болота» (Львівська обл.) та на інших об'єктах ПЗФ. Для розробки природоохоронних заходів необхідні додаткові хорологічні, еколого-фітоценотичні та популяційні дослідження. Заборонено корінну трансформацію екотопів, розробку торфовищ, надмірне випасання худоби.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Протиерозійне, дубильне, медоносне, декоративне.

Основні джерела інформації
Андриенко, 1982; Флора европейской части СССР, 1981; Флора УРСР, 1952; ЧКУ, 1996.

Автор: О.Т. Кузярін
Фото: Я.П. Дідух, С.М. Панченко (вставка)

ЛОМИКАМІНЬ АЇЗОПОДІБНИЙ

Saxifraga aizoides L.

Родина Ломикаменеві — Saxifragaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Рідкісний диз'юнктивно поширений вид на межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Аркто-альпійський, поширений у приарктичній зоні Європи й Америки. В Європі трапляється у високих гірських масивах — Альпах, Апеннінах, Піренеях, Карпатах і Балканах. В Україні наявний на Чорногорі (ур. Ґаджина) й Чивчинських горах (г. Гнєтєса). Адм. регіони: Ів, Чц.

Чисельність та структура популяцій
Популяції займають незначну площу і представлені густими, щільними куртинами, в яких переважають вегетативні рослини.

Причини зміни чисельності
Відомі тільки дві невеликі за розмірами популяції виду — чорногірська і чивчинська, чисельність яких досить стабільна, але низька.

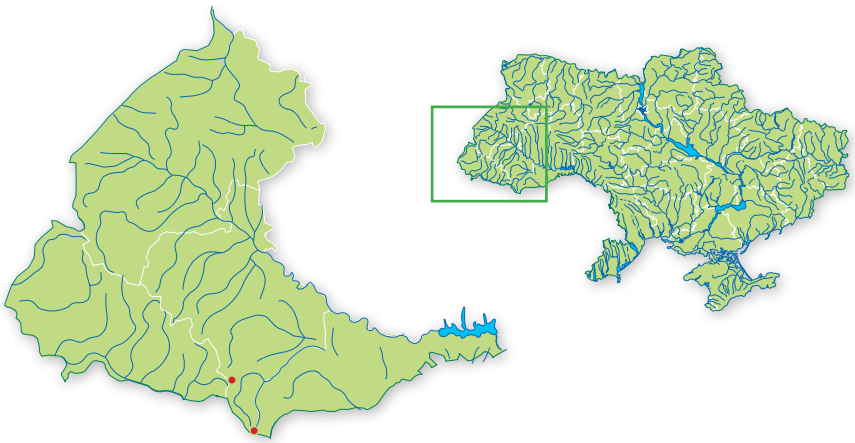

Умови місцезростання
Вид трапляється на вологих скелях і на стрімких кам'янистих берегах потоків (союз *Cratoneurion commutati*) на висоті 1300 у Чивчинських горах і 1550–1600 м н. р. м. у Чорногорі. Приурочений до кам'янистого слабокислого субстрату з включеннями кальцитів. Гігрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Хамефіт. Багаторічна трав'яна рослина з численними сланкими надземними пагонами, що вкорінюються. Квітконосні пагони 8–15 см заввишки висхідні, вкриті листками по всьому стеблі. Листки м'ясисті, гладкі, сидячі, видовжено- або лінійно-ланцетні, загострені. Квітки жовті, по 5–12, зібрані в китиці. Рослини утворюють нещільні дернини. Цвіте в липні–серпні, плодоносить у серпні. Переважає вегетативне розмноження.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Чорногірська популяція розташована на території Карпатського НПП. Оселище потрібно включити до заповідної зони. Заборонено збирання та гербаризацію рослин, порушення гідрологічного режиму, умов зростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, ґрунтотвірне, протиерозійне.

Основні джерела інформації
Pawłowski, 1946; Webb, Gornall, 1989; Zapałowicz, 1889.

Автор: Ю.Й. Кобів
Фото: Ю.Й. Кобів

ЛОМИКАМІНЬ ПЕРЕЛОМНИКОВИЙ

Saxifraga androsacea L.

Родина Ломикаменеві — Saxifragaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Реліктовий вид з ди'зюнктивним ареалом.

Ареал виду та його поширення в Україні
Євразійський високогірний вид, диз'юнктивно поширений у високогір'ї Середньої та Пд. Європи, також Сибіру. В Україні — Карпати, Свидовець (г. Близниця), Чорногора (г. Петрос) та Чивчин. Адм. регіони: Ів, Зк, Чц.

Чисельність та структура популяцій
Популяції мають невеликі розміри, переважно неповночленні вікові спектри, без ювенільних та імматурних рослин. Щільність популяцій — 5–10 (25) парціальних кущів на 1 м^2.

Причини зміни чисельності
Обмеженість відповідних субстратів, можливо, господарська діяльність людини.

Умови місцезростання
Субальпійський та альпійський пояси на висоті 1700–2000 м н. р. м., на схилах різної експозиції, переважно у розщелинах скель, на відслоненнях та осипах, в асоціаціях *Achilleo (schurii)-Dryadetum* й *Festucetum pictae* (кл. *Carici rupestris-Kobresietea bellardii, Salicetea herbaceae*). Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Хамефіт. Дернинний напівкущик з інтенсивно галузистими, короткими й довгими, переважно висхідними кореневищами, мичкуватою кореневою системою та безрозетковими надземними пагонами 5–10 см заввишки. Вегетативні пагони висхідні чи лежачі, густо вкриті рештками відмерлих листків та живими листками, короткочерешковими, з клиноподібно-лопаткоподібними пластинками, на верхівці дрібнозубчастими. Репродуктивні пагони прямостоячі, розсіяно улиснені сидячими дрібними лінійними листками, закінчуються 1–4-квітковими щитками білих квіток. Цвіте у липні–серпні, плодоносить у серпні–вересні. Розмножується переважно вегетативно, рідше насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють у Карпатському БЗ. Доцільно встановити моніторинг за популяціями виду, принаймні на Свидовці. Заборонено збирання рослин, порушення умов зростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, ґрунтоформуюче, протиерозійне.

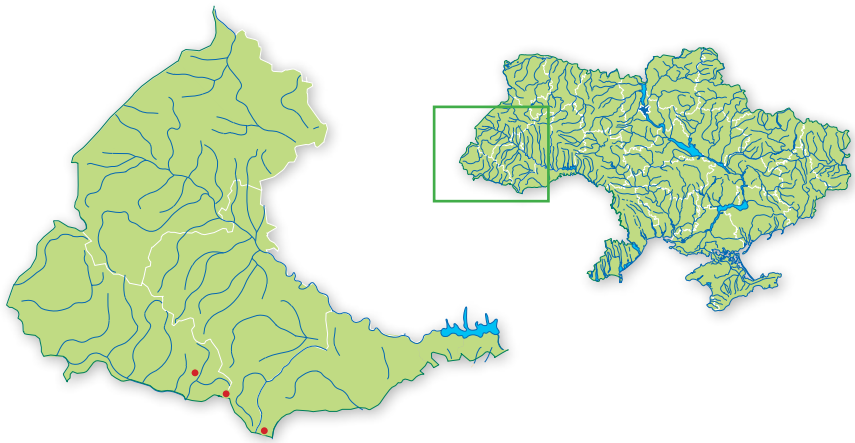

Основні джерела інформації
Карпатські сторінки «Червоної книги України», 2002; Малиновський, Крічфалушій, 2002; Малиновський, Царик, Кияк, Нестерук, 2002; ЧКУ, 1996;Чернявська, 1998; Чопик, 1976.

Автори: С.М. Зиман, Н.М. Сичак
Фото: О.С. Мандзюк, Т.В. Степаненко

ЛОМИКАМІНЬ МОХОПОДІБНИЙ

Saxifraga bryoides L.

Родина Ломикаменеві — Saxifragaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Реліктовий вид з диз'юнктивним ареалом.

Ареал виду та його поширення в Україні
Середньо-пд.-європейський вид, диз'юнктивно поширений у високогір'ї Середньої та Пд. Європи. В Україні — Карпати: Чорногора (гг. Петрос, Піп Іван) та Мармарош (г. Гропа). Адм. регіони: Ів, Зк.

Чисельність та структура популяцій
Популяції мають неповночленні вікові спектри й невеликі розміри з щільністю популяцій 5–10 парціальних кущів на 1 м^2.

Причини зміни чисельності
Обмеженість відповідних субстратів (можливо, вид на території України завжди був рідкісним), господарська діяльність людини.

Умови місцезростання
Альпійський пояс на висоті 2000 м н. р. м., у розщілинах скель, на відслоненнях та осипах, в асоціації *Festucetum supinae* (кл. *Salicetea herbaceae*). Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Хамефіт. Подушкоподібний кущик з інтенсивним галуженням коротких кореневищ та численних надземних безрозеткових пагонів 2–5 см завдовжки, лежачих та висхідних й здерев'янілих. Коренева система мичкувата. Вегетативні пагони густо черепитчасто вкриті сидячими ланцетними листками 5–7 мм завдовжки, шкірястими, шорсткими, з довгими щетинками по краях. У пазухах багатьох листків знаходяться майже кулясті розеткові пагони з 5–10 лускоподібними листочками 2–3 мм завдовжки. Репродуктивні пагони висхідні, розсіяно улиснені лінійними листками, 2–5 см завдовжки, одноквіткові, віночок жовтувато-білий. Цвіте у липні–серпні, плодоносить у серпні–вересні. Розмноження переважно вегетативне.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Необхідно встановити моніторинг популяцій виду. Заборонено збирання рослин, порушення умов зростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, протиерозійне, ґрунтоформуюче.

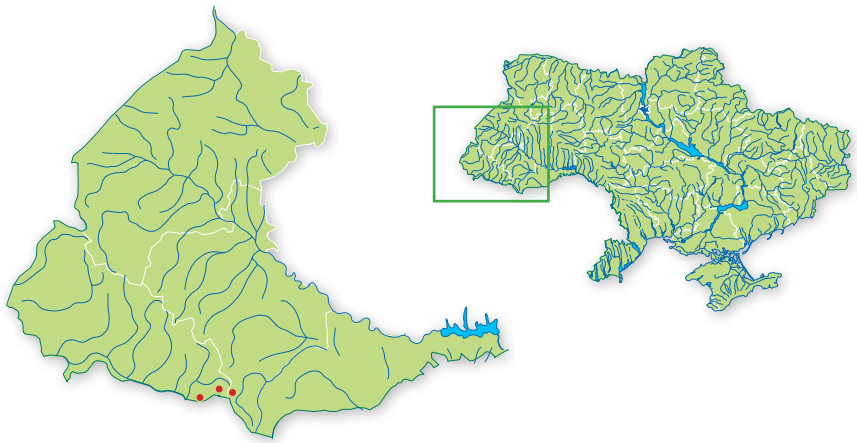

Основні джерела інформації
Малиновський, Крічфалушій, 2002; Малиновський, Царик, Кияк, Нестерук, 2002; Чернявська, 1998; Чопик, 1976.

Автори: С.М. Зиман, І.М. Данилик
Фото: О.О. Кагало

ЛОМИКАМІНЬ БУЛЬБИСТИЙ

Saxifraga bulbifera L.

Родина Ломикаменеві — Saxifragaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Рідкісний диз'юнктивно поширений вид на пн. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Субсередземноморсько-паннонський вид поширений в Середній та Пд.-Сх. Європі, на Балканах та в Малій Азії. В Україні відомий за старими зборами 20–30-х рр. XX ст. з кількох оселищ на пд. схилах вулканічного горбогір'я Закарпаття. Адм. регіон: Зк.

Чисельність та структура популяцій
У всіх пунктах старих зборів зараз зростання виду не підтверджено. Достовірно відоме одне місцезростання на пд. схилі Юлівських гір. Популяція малочисельна, з кількох розірваних мікролокусів, найбільший з яких нараховує кілька сотень особин; оселища незначної площі. Сучасний стан та структура популяцій потребують додаткового з'ясування.

Причини зміни чисельності
Освоєння пд. схилів горбогір'я під сади та виноградники, трансформація територій внаслідок господарської діяльності, рекреаційне та пасовищне навантаження.

Умови місцезростання
Сухі схили пд. експозицій вулканічного горбогір'я. Ґрунти з домішкою щебенистого рухляку, прогріті, гумусні, переважно слабокислі. Зростає у світлих дубових лісах (союз *Quercion pubescenti-petraeae*) та в ксеротермних та напівксеротермних угрупованнях союзів *Koelerio-Phleion phleoides, Festucion valesiacae* (кл. *Festuco-Brometea*). Ксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина з прикореневою розеткою листків 15–45 см заввишки. Стебло прямостояче, розгалужене біля суцвіття, покрите залозистими волосками. У пазухах листків розташовані виводкові бульбоцибулинки. Прикореневі листки на довгих черешках, округло-ниркоподібні, по краях городчасті, слабо опушені, з пластинкою 6–13 мм завдовжки. Стеблові листки (8–16) з коротшими черешками, середні — сидячі, вирізаночленисті, верхні — лінійно-списоподібні, зубчасті. Суцвіття густа віхалка з 3–7 (20) квіток, гілочки суцвіття густозалозисті. Листочки оцвітини продовгувато-оберненояйцеподібні, 5–10 (до 17) мм завдовжки, білі або жовтуваті, втричі перевищують чашечку. Коробочка куляста, 4–6 мм завдовжки. Цвіте у травні–липні (липні).

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Внесений до «Переліку видів судинних рослин, що підлягають особливій охороні на території Закарпатської області». Необхідно провести пошук рослин в пунктах давніх зборів і, у разі виявлення, створити нові об'єкти ПЗФ, здійснювати контроль стану існуючої популяції. Можливе культивування виду у ботанічних садах, репатріація в природні оселища. Заборонено освоєння схилів, ведення господарської діяльності (створення виноградників, садів), надмірний випас.

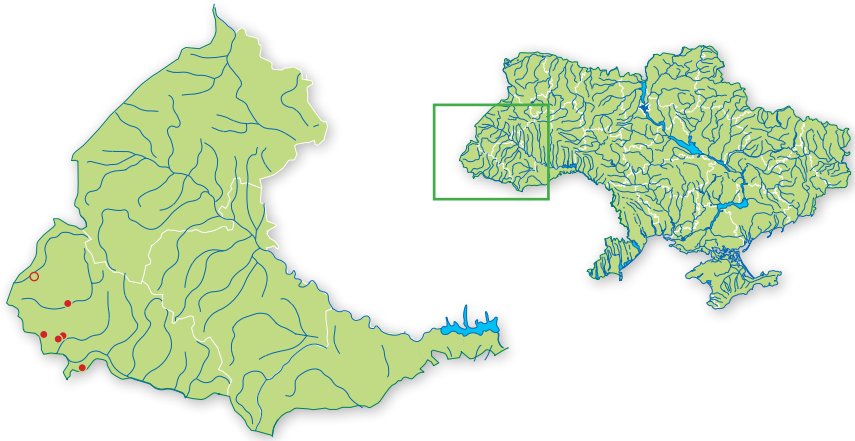

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації
Маргиттай, 1923; Флора УРСР, 1953; Dostál, 1989; Jasičová, Futák,1985; Margittai, 1911; Webb, Gornall, 1989.

Автори: Р.Я. Кіш, Є.Й. Андрик
Фото: Р.Я. Кіш

ЛОМИКАМІНЬ КАРПАТСЬКИЙ

Saxifraga carpatica Sternb. (*S. carpathica* Rchb.)

Родина Ломикаменеві — Saxifragaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Ендемічний вид з диз'юнктивним ареалом.

Ареал виду та його поширення в Україні
Карпатсько-балканський ендемік (Балкани — пн. сх.). В Україні у високогір'ї Українських Карпат — Чорногора, Свидовець (гг. Близниця, Герешаска), Марамарошські гори. Адм. регіони: Ів, Зк.

Чисельність та структура популяцій
Відомі кілька невеликих за площею ізольованих мікрооселищ. Популяції малочисельні, їх сучасний стан та структура потребують додаткового з'ясування, простежується тенденція скорочення, зменшення їх площі та чисельності особин.

Причини зміни чисельності
Вузька еколого-ценотична амплітуда, рекреаційне навантаження, відсутність екотопів відповідного типу, глобальні зміни клімату.

Умови місцезростання
Альпійський та субальпійський пояси, на добре зволожених скельних виходах — у кам'яних щілинах, на мікротерасах і карнизах крутих, прямовисних скель. Ґрунти вологі, поживні, багаті на гумус, слабокислі (на силікатних породах), рідше, на вапнякових виходах — лужні, зі значною домішкою продуктів вивітрювання та рухляку. Трапляється в слабоасоційованих угрупованнях кл. *Thlaspietea rotundifolii* та *Asplenietea trichomanis*, зокрема, вид зафіксований в асоціації *Cystopteridetum fragilis*. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина 5–10(20) см заввишки. Стебло прямостояче, рідко облиснене, в нижній частині рідко волосисте або голе, у верхній — густо залозисто опушене. Прикореневі листки в пазухах з вивідковими бульбоцибулинами, утворюють розетку, черешки їх у 3–4 рази довші за пластинку, рідко опушені. Листкова пластинка в обрисі округло-серцеподібна, пальчасто-5–7-лопатева, по краю рідко залозисто опушена, з трикутними, яйцеподібно загостреними лопатями, з яких середня ширша. Стеблові листки без бульбоцибулин, нижні схожі до прикореневих, верхні — з коротшими черешками, три- або п'ятилопатеві, найвищі — цілокраї, яйцеподібні, сидячі. Суцвіття 1–3 (7) квіткове, квітконіжки дорівнюють або вдвічі більші за квітку, густо залозисто опушені. Чашолистки 1,8–3 мм завдовжки, по краях опушені. Віночок білий, вдвічі довший за чашечку, пелюстки з коротким нігтиком, видовжено оберненояйцеподібні, 5–7 мм завдовжки. Коробочка яйцеподібна, насінини довгасті, гладкі. Цвіте в липні–серпні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони.
Вид внесений до «Переліку видів судинних рослин, що підлягають особливій охороні на території Закарпатської області». Охороняють в Карпатському БЗ та Карпатському НПП. Необхідний моніторинг сучасного стану популяцій. Заборонено збирання рослин, порушення місць зростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, ґрунтотворне.

Основні джерела інформації
Малиновський, Крічфалушій, 2002; Чопик, 1976; Dostal, 1989; Jasicova, Futák, Saxifraga, 1985; Margittai, 1935.

Автори: Р.Я. Кіш, І.М. Данилик
Фото: О.О. Кагало

ЛОМИКАМІНЬ ЗЕРНИСТИЙ

Saxifraga granulata L.

Родина Ломикаменеві — Saxifragaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Середньоєвропейсько-середземноморський вид на сх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Середня Європа, Скандинавія, Зх. Середземномор'я, Балкани, Мала Азія. В Україні відомий з поодиноких локалітетів на пн. Поділля (Гологори, Давидівське горбогір'я), Опіллі (Бібрсько-Стільське горбогір'я), Центральному Поділлі (Товтровий кряж), Волинській височині. Адм. регіони: Рв, Лв, Хм.

Чисельність та структура популяцій
Популяції вкрай малочисельні, насіннєве поновлення незадовільне, у відомих локалітетах в окол. Львова та в Городоцькому р-ні Хмельницької обл. вид не знаходили понад 60 років. Популяція в окол. с. Підгірці Бродівського р-ну Львівської обл. стабільна упродовж останніх 25 років, але чисельність залежить від погодних умов конкретного року. На Рівненщині популяції малочисельні, від кількох десятків до кількох сотень особин, відносно стабільні.

Причини зміни чисельності
Інтенсивне сільськогосподарське використання угідь: випас, багатократне впродовж року викошування, розорювання територій.

Умови місцезростання
Мезофітні післялісові луки, галявини, на лучних схилах, серед розріджених лісів в угрупованнях кл. *Molinio-Arrhenatheretaea* (порядки *Arrhenatheretalia, Molinietalia*). Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина 15–50 см заввишки з прямостоячими, волосистими, поодинокими, у нижній половині улисненими, у верхній розгалуженими стеблами; корінь стриженевий з бульбоподібними потовщеннями. Прикореневі листки в густій розетці, довгочерешкові, вкриті білими хвилястими волосками, пластинка округло-ниркоподібна, 1–5 см завширшки, 0,7–2,5 см завдовжки, 5–9-лопатева; листки з обох боків залозисто-волосисті; стеблові з клиноподібними основами й вужчими та гострими лопатями, на коротких черешках. Квітки в щиткоподібно-волотеподібному суцвітті; чашечка глибоко розсічена на ланцетні, гострі частки, залозиста; пелюстки білі або жовтуваті, довгасто-лопаткоподібні, 10–14 мм завдовжки, 3–5 мм завширшки; коробочка овальна; насінини чорні. Цвіте у травні, плодоносить у червні. Поновлюється насінням і вегетативно (виводковими бульбочками).

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Локалітет у Хмельницькій обл. знаходиться на території НПП «Подільські Товтри». Доцільним є створення НПП «Північне Поділля». Необхідним є хорологічне вивчення виду, моніторинг популяцій. Заборонено руйнування локалітетів, неконтрольоване випасання худоби, багаторазове викошування протягом року, рекреація.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації
Флора СССР, 1939.

Автори: О.О. Кагало, Н.М. Сичак, В.О. Володимирець
Фото: О.О. Кагало

ЛОМИКАМІНЬ БОЛОТНИЙ

Saxifraga hirculus L.

Родина Ломикаменеві — Saxifragaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Зникаючий болотний вид (гляціальний релікт) на пд. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Циркумполярний аркто-бореальний вид: Атлантична, Центральна та Сх. Європа, Ісландія, Зх. та Сх. Сибір, Пн. Америка (арктична зона). В Україні — Полісся, поодиноко трапляється на Волино-Подільській височині. Адм. регіони: Вл, Рв, Жт, Кв, Чн, Лв, Хм.

Чисельність та структура популяцій
Популяції нечисленні, в їх складі часто менше 10 екземплярів. Багато місцезнаходжень зникли.

Причини зміни чисельності
Невідповідність сучасних умов тим, які існували у пізньольодовиковий час. Осушення та освоєння боліт і прилеглих територій.

Умови місцезростання
Оптимального розвитку нині вид досягає в тундровій зоні, де утворює щільні куртини. Евтрофні, найчастіше осоково-гіпнові, рідше — еумезотрофні осоково-гіпново-сфагнові болота, що відносяться до союзу *Caricion lasiocarpae* (кл. *Scheuchzerio-Caricetea nigrae*). Часто при значному зволоженні, нерідко біля невеликих болотних водотоків зростає на шарі обводненого торфу, переважно — осоково-гіпнового. Гігрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина 10–40 см заввишки з лежачими пагонами в основі стебла. Стебло прямостояче, вкрите вузькими світло-зеленими листками. Верхня частина стебла вкрита волосками іржавого кольору. Квітки до 1 см в діаметрі, жовті, з оранжовими крапками. Плід довгаста коробочка. Цвіте в липні–вересні. Розмножується насінням та вегетативно.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють в ПЗ «Розточчя» та пам'ятці природи «Хом-гора» (Рівненська обл.). Необхідний контроль за станом популяцій, виявлення та охорона нових місцезнаходжень. Заборонено збирання рослин, порушення умов місцезростання (проведення меліоративних робіт).

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Ґрунтозахисне, вологозберігаюче.

Основні джерела інформації
Андрієнко, Прядко, 2001; Сорока, 1990; ЧКУ, 1996.

Автор: Т.Л. Андрієнко
Фото: О.С. Мандзюк, Т.В. Степаненко

ЛОМИКАМІНЬ ЖОВТО-ЗЕЛЕНИЙ

Saxifraga luteo-viridis Schott et Kotschy
(*S. corymbosa* auct. non Boiss.)

Родина Ломикаменеві — Saxifragaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Диз'юнктивно поширений вид на межі ареалу. Адм. регіон: Ів.

Ареал виду та його поширення в Україні
Сх. і Пд. Карпати, Балкани, гори Туреччини. В Україні росте у Чивчинських горах — на вершинах гг. Гнєтєса, Команова, Рижкуватий, Суліґул. Трапляється на кордоні з Румунією або неподалік. Адм. регіон: Ів.

Чисельність та структура популяцій
Популяції невеликі за площею і чисельністю. Участь генеративних особин у них становить близько половини.

Причини зміни чисельності
Чисельність популяцій стабільна, але обмежена незначними площами виходів кальцитів. В окремих місцях вид заселяє придорожні відслонення вапняків антропогенного походження.

Умови місцезростання
Приурочений до освітлених вапнякових скель й оголених каменів. Трапляється в наскельних угрупованнях союзу *Cystopteridion* у межах 1330–1550 м н. р. м. Мезоксерофіт, петрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Розеткова трав'яна рослина з нетривалим життєвим циклом. Невеликі простерті розетки до 2,5 см діаметром утворені видовжено-оберненояйцеподібними листками. Квітконосний пагін 6–10 см заввишки, густо опушений, розгалужений у верхній частині, вкритий листками по всьому стеблу й несе 5–20 квіток у густій волоті. Пелюстки жовті, майже цілком перекриті опушеними зеленкувато-малиновими чашолистками. Вся рослина сизувата, іноді з малиновим відтінком. Цвіте в липні, плодоносить у серпні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Спеціальних заходів з охорони природних оселищ не здійснювали. Потрібне заповідання наскельних ділянок у прикордонній смузі Чивчинських гір. Заборонено збирання рослин, руйнування місцезростань.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації
Мілкіна, 1994; Pawłowski, 1946; Pawłowski, Walas, 1948; Webb, Gornall, 1989; Zapałowicz, 1889.

Автор: Ю.Й. Кобів
Фото: Я.П. Дідух

ЛОМИКАМІНЬ СУПРОТИВНОЛИСТИЙ

Saxifraga oppositifolia L.

Родина Ломикаменеві — Saxifragaceae

Природоохоронний статус виду
Зниклий в природі.

Наукове значення
Аркто-альпійський циркумполярний вид в ізольованому оселищі.

Ареал виду та його поширення в Україні
Розповсюджений у гірських та арктичних р-нах Центральної і Сх. Європи, Азії та Пн. Америки. В Україні відомий лише з одного локалітету в Чорногорі: ур. Кізі Улоги, на скелях г. Бребенескул. Адм. регіон: Ів.

Чисельність та структура популяцій
Від 1933 р. вид у названому локалітеті не знаходили; можливо, він зник унаслідок інтенсивного випасання до введення заповідного режиму.

Причини зміни чисельності
Інтенсивне випасання овець.

Умови місцезростання
На кам'янистих схилах, у щілинах скель, на розсипищах, поблизу сніжників. Очевидно, в угрупованнях кл. *Salicetea herbaceae* (союз *Arabidion caeruleae*). Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Хамефіт. Багаторічна трав'яна рослина 3–5 см заввишки, з численними сланкими густо улисненними пагонами. Стеблові пагони утворюють густі дернинки. Листки супротивні, видовжено оберненояйцеподібні, цілокраї, до 6 мм завдовжки та 2,5 мм завширшки, на верхівці тупі та потовщені, з однією ямкою, зверху плоскі, зісподу кілюваті, голі, по краю війчасті, при основі зрослися попарно, утворюючи коротку піхву. Листки розташовані навхрест та сильно зближені. Квітки поодинокі, верхівкові, майже сидячі. Чашолистки яйцеподібні, тупі, по краю війчасті. Пелюстки рожево-червоні, оберненояйцеподібні, 10–11 мм завдовжки, 5–6 мм завширшки, у 2–2,5 рази довші за чашечку. Плід яйцеподібна коробочка. Цвіте у квітні–червні, плодоносить у липні–серпні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Локалітет знаходиться на території заповідної зони Карпатського НПП. Необхідний моніторинг оселища, оскільки можливе відновлення виду з ґрунтового насіннєвого банку. Заборонено, у випадку знаходження рослини, її збирання, гербаризацію, порушення умов місцезростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, протиерозійне.

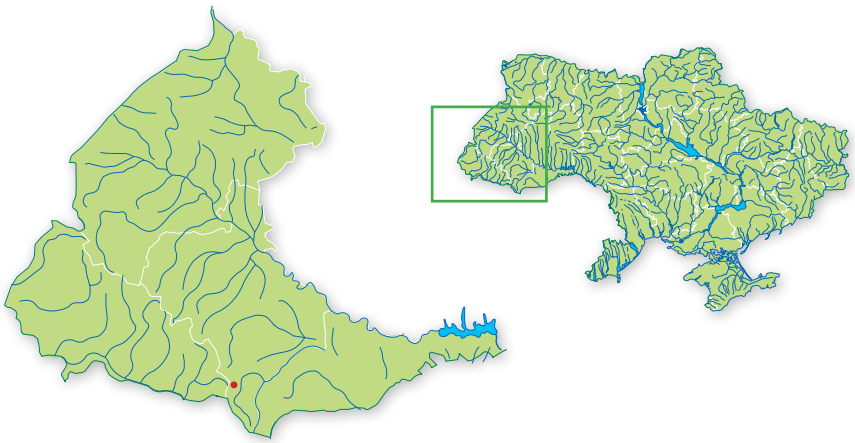

Основні джерела інформації
Визначник рослин Українських Карпат, 1977; ЧКУ, 1996.

Автор: Н.М. Сичак
Фото: О.О. Кагало, Н.М. Сичак

ЛОМИКАМІНЬ НАПІВЗОНТИКОВИЙ

Saxifraga pedemontana All. subsp. *cymosa* Engler (*S. cymosa* Waldst. et Kit., nom. inval.)

Родина Ломикаменеві — Saxifragaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Рідкісний диз'юнктивно поширений вид на межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Гірський середньо-пд.європейський вид. У Карпатах поширений пд.-сх. карпатсько-балканський підвид *Saxifraga pedemontana* All. subsp. *cymosa* Engler, що, крім України, трапляється у Румунських Карпатах і в горах Балканського п-ова, головним чином у високогір'ї. В Українських Карпатах був відомий з єдиного оселища на г. Кобила у пд. частині Свидовця. Адм. регіон: Зк.

Чисельність та структура популяцій
Можливо, популяція зникла, оскільки протягом останніх 70 років наявність виду у його оселищі не вдалося підтвердити.

Причини зміни чисельності
Можливо, причиною зникнення популяції є природне вимирання чи зміна режиму освітлення внаслідок вирубування навколишнього лісу.

Умови місцезростання
Єдина в Україні популяція була приурочена до вогких, затінених конгломератових скель, розташованих посеред букового лісу на висоті 1100 м н. р. м. Реакція ґрунту слабкокисла. Умброфіт, петрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Хамефіт. Багаторічна трав'яна рослина, що має форму подушок і утворює куртини. Листкові розетки 3–5 см діаметром формуються на розгалужених, здерев'янілих при основі стеблах. Базальні листки шкірясті, 3–7-пальчасто-лопатеві, з тупими лопатями; пластинки коротко опушені, поступово звужуються у широкий черешок. Стеблові листки нечисленні. Квітконосне стебло 5–12 см заввишки. Суцвіття — волоть, утворене 3–7 лійкуватими квітками. Квітконіжки і гіпантій густо вкриті короткими залозистими волосками. Чашолистки лінійно-ланцетні. Пелюстки (8) білі, обернено-ланцетні, 9–15 мм завдовжки. Цвіте у першій половині липня, плодоносить у серпні.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Колишнє оселище розташоване поза охоронною територією на важкоприступній скелі і зараз не зазнає активного антропогеннного впливу. Заборонено, у випадку знаходження, збирання, порушення умов місцезростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Протиерозійне, ґрунтотвірне.

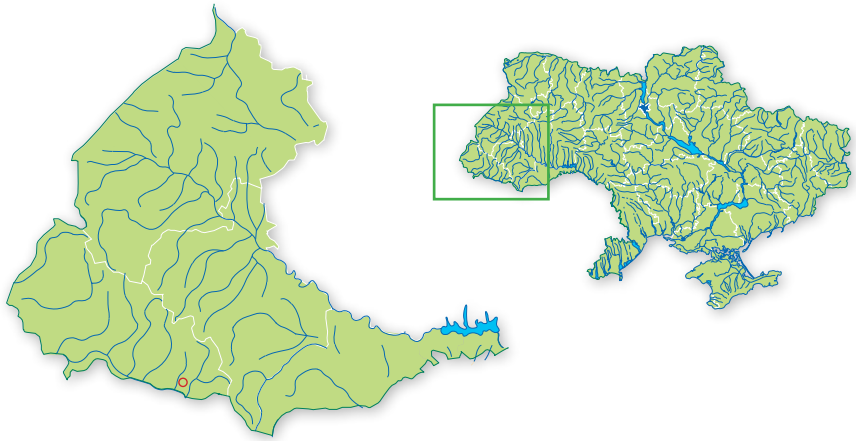

Основні джерела інформації.
Флора УРСР, 1953; Wagner, 1876; Webb, Gornall, 1989.

Автори: Ю.Й. Кобів, Р.Я. Кіш
Малюнок: Т.В. Степаненко

РАННИК КРЕЙДОВИЙ

Scrophularia cretacea Fisch. ex Spreng.

Родина Ранникові — Scrophulariaceae

Природоохоронний статус виду
Неоцінений.

Наукове значення
Понтичний ендемік.

Ареал виду та його поширення в Україні
Європейська частина Росії та пд. сх. України: від Сіверського Дінця до Волги. В Україні — басейн Сіверського Дінця. Адм. регіони: Хр, Дц, Лг.

Чисельність та структура популяцій
Ступінь природного поновлення задовільна. Хоча вид домінує в агрегаціях та утворює численні локалітети у відділенні «Крейдова флора» Українського степового ПЗ, площа угруповань у цілому скорочується. Чисельність популяцій від кількох особин до десятків тисяч. Віковий спектр бімодальний, правосторонній. Відновлення насіннєве. Середня щільність до 3 особин на м^2.

Причини зміни чисельності
Антропогенний вплив: порушення природних екотопів внаслідок господарського освоєння територій, видобування крейди, випасання худоби, лісорозведення.

Умови місцезростання
Крейдяні та вапнякові відслонення пд. експозиції, на сланцях. Разом з *Hyssopus cretaceus* формує піонерні угруповання на новоутворених відслоненнях, розріджено росте в томілярних угрупованнях кл. *Helianthemo-Thymetea* (союз *Artemisio hololeucae-Hyssopion cretaceae*). Ксерофіт, облігатний кретофіл.

Загальна біоморфологічна характеристика
Хамефіт. Напівкущик, що має потужний каудекс і стрижневу кореневу систему. Стебел кілька, висхідних, 20–50 см заввишки, сірих, густо вкритих білими залозистими волосками. Листки з розсіяними залозистими волосками. Квітки числені, в півзонтиках. Чашечка з вузькоплівчастими частками, стамінодій довгастий. Віночок темночервоний. Плід бура коробочка. Цвіте липні–червні. Плодоносить у липні–вересні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесений до Європейського червоного списку та Червоного списку МСОП. Охороняють у відділенні «Крейдова флора» Українського степового ПЗ та ряді заказників. Заборонено порушення умов місцезростань виду, зокрема терасування схилів, заліснення.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують в Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка НАН України та Донецькому ботанічному саду НАН України.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації
Бурда, Остапко, Ларин, 1995; Гринь, Білик, 1973; Кондратюк, Бурда, Остапко, 1985; Остапко, 2001, 2005; Собко, 2005; Ткаченко, Генов, Лиманський, 2002; Ткаченко, Дронова, 2003; Флора УРСР, 1969; ЧКУ, 1996.

Автори: В.М. Остапко, О.В. Зибенко
Фото: О.О. Кагало

РАННИК ДОНЕЦЬКИЙ

Scrophularia donetzica Kotov
(*S. rupestris* auct. non M.Bieb. ex Willd.)

Родина Ранникові — Scrophulariaceae

Природоохоронний статус виду
Неоцінений.

Наукове значення
Приазовсько-донецький ендемік, близький до *S. rupestris* M.Bieb. ex Willd.

Ареал виду та його поширення в Україні
Європейська частина: від Приазовської височини до Нижнього Дону. На сланцях та сланцевих осипах на Донецькому кряжі та в Пн. Приазов'ї . Адм. регіони: Дц, Лг.

Чисельність та структура популяцій
Невеликі за розміром, повночленні локальні популяції у відділенні «Провальский степ» Луганського ПЗ, долинах рр. Кальміуса і Кринки. Вікові спектри бімодальні, правосторонні.

Причини зміни чисельності
Обмеженість еколого-ценотичної амплітуди, антропогенний вплив: порушення природних екотопів внаслідок господарського освоєння територій, видобування каміння, випасання худоби.

Умови місцезростання
Сланці, скелі та осипи гранітів і пісковиків. Облігатний петрофіт. Угруповання кл. *Sedo-Scleranthetea*. Ксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Хамефіт. Напівкущик, що має потужний каудекс і стрижневу кореневу систему. Стебел багато, висхідних, 20–50 см заввишки, дрібно-залозистопухнастих. Листки видовжені, грубо пірчаторозсічені, опушені лише на нижній поверхні. Чашечка коротко залозисто опушена, з круглястими частками. Віночок голий, жовтуватий. Стамінодій трикутно-лопатевий, тупий, темно-червоний. Плід приплюснуто-куляста, гола, жовтувато-бура коробочка з носиком. Цвіте у червні–серпні. Плодоносить у вересні–жовтні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесений до Європейського червоного списку. Охороняють у відділенні «Провальский степ» Луганського ПЗ, заказнику загальнодержавного значення «Бердянський» (Донецька обл.) та в інших об'єктах ПЗФ місцевого значення. Заборонено порушення умов місцезростання виду, розробка кар'єрів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують у Донецькому ботанічному саду НАН України.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, протиерозійне, ґрунтотвірне.

Основні джерела інформації
Бурда, Остапко, Ларин, 1995; Каталог раритетного біорізноманіття заповідників і національних природних парків України, 2002; Остапко, 2005; Остапко, Бурда, Чуприна, Хомяков, 1988; Флора УРСР, 1969; ЧКУ, 1996.

Автори: В.М. Остапко, О.В. Зибенко
Фото: О.О. Кагало